

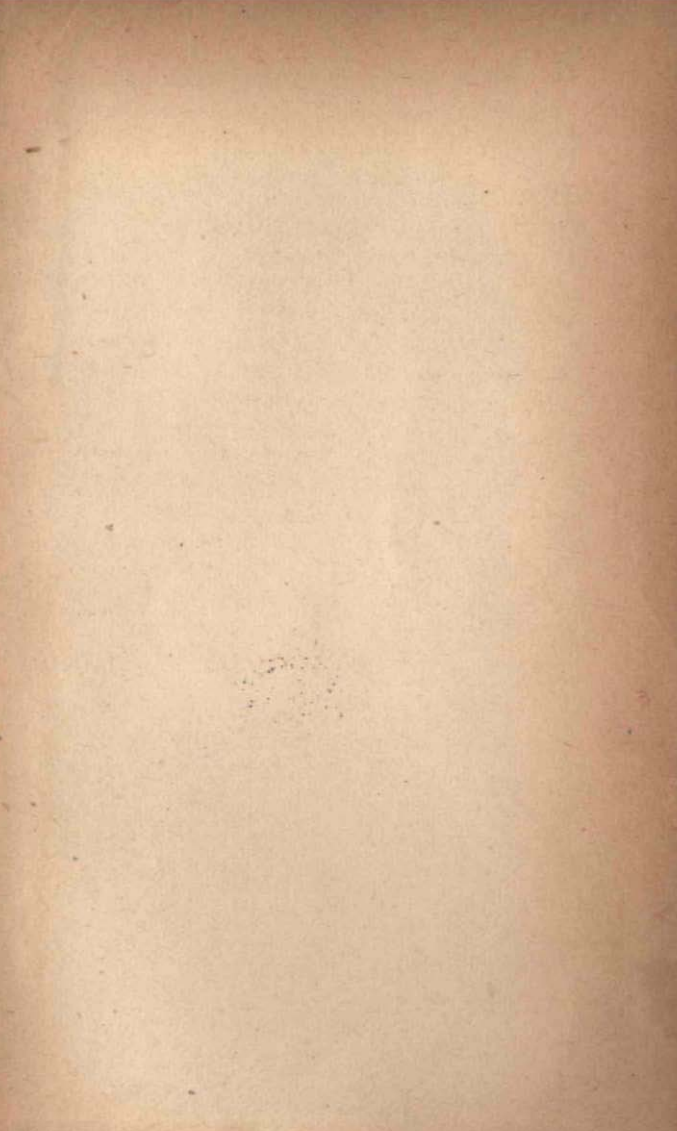
KULTÚRA ÉS TUDOMÁNY

TAINÉ HIPPOLIT ADOLF

**A GÖRÖG MŰVÉSZET
BÖLCSELETE**

A FRANKLIN-TÁRSULAT KIADÁSA

KULTURA ÉS TUDOMÁNY

A GÖRÖG MŰVÉSZET BÖLCSELETE

(NYILVÁNOS ELŐADÁSOK A «L'ÉCOLE DES BEAUX-ARTS»-BAN.)

IRTA TAINE HIPPOLIT ADOLF
FORDITOTTA FERENCZI ZOLTÁN

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA
KIADÁSA

A GÖRÖG MŰVÉSZET BÖLCSELETE

(NYILVÁNOS ELŐADÁSOK A "L'ÉCOLE DES BEAUX-ARTS"-BAN

IRTA

TAINE HIPPOLIT ADOLF

FORDITOTTA FRANCZIÁBÓL

FERENCZI ZOLTÁN

Köteles példány
FRANKLIN-TÁRSULAT

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

KIADÁSA

me.
~~318 K~~

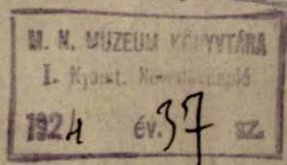

12.396 / 69

~~12.396~~

~~017341~~

Uraim!

A megelőző években előadtam önöknek ama két nagy önálló iskola történelmét, a melyek az új korban az emberi testet szem elé állították: tudniillik az olasz és németalföldi iskolát. Hátra van még a tanfolyam befejezésére, hogy megismertessem önökkel mindannyi közt a legnagyobbat és legönállóbbat: a régi görög iskolát. Ez alkalommal a festészetről nem fogok szólni. A vázákön, néhány mozaikon, a Pompei és Herculanium-beli kis faldíszítményeken kívül az ókori festészet emlékei elvesztek; nem szólhatunk rólok egész szabadoszággal. E mellett az emberi test feltüntetésére Görögországban egy nemzetibb, az erkölcsökhöz és közszellemhez jobban illő, valószínűleg inkább művelt és tökéletesebb művészet volt, a szobrászat; a görög szobrászat lesz tehát e tanfolyam tárgya.

Szerencsétlenségre ebben is, mint minden egyébben, az ókor csak rom. Az, a mit megőriztünk az ókori szobrászi művészetből, majdnem semmi ahhoz, a mi elveszett. Két főre vagyunk utalva,¹ hogy hozzávessünk a colossalis isten-

¹ Juno feje a Ludovisi villában. Az otricoli Jupiter-fő.

alakokhoz, a kikben kifejeződött a nagy század lelke és kiknek fensége betöltte a templomokat; nincs egyetlen hiteles darabunk Phidiastól; nem ismerjük Myront, Polycletost, Praxitelest, Scopast, Lysippost, csupán többé-kevésbé távoli és kétes másolatokból vagy utánzatokból. Múzeumaink szép szobrai rendszerint a római időkből valók vagy többnyire alexandriai követőktől erednek. Még hozzá a legjobbak csonkák. Az önök gipsz-múzeuma egy harctérhez hasonló a csata után: törzsek, fejek, elszórt tagok. Vegyük hozzá, hogy a művészek életrajza teljesen hiányzik. A tudomány legelmésebb és legtürelmesebb igyekvéseire volt szükség,¹ hogy Plinius egy fél fejezetéből, Pausanias néhány gyarló leírásából, Cicero, Lucianus, Quintilianus néhány szórványos mondásából ki lehessen találni a művészek időrendjét, az iskolák kapcsolatát, a tehetségek jellemét, a művészet fejlődését és fokenkénti alakulásait. Csak egy eszközünk van a hézagok kitöltésére; a részletes történelem hiányában segítségünkre marad az egyetemes történelem; jobban van szükségünk mint bármikor, hogy a mű fölfogására vegyük figyelembe a népet, mely létrehozta, az erkölcsöket, melyek sugallták s a kört, melyben megszületett.

¹ *Geschichte der griechischen Plastik*, von J. Overbeck. *Künstler-Geschichte* v. Bruno.

ELSŐ SZAKÁSZ.

A faj.

Igyekezzünk először pontosan szemünk elé állítani ezt a fajt s e végre vizsgáljuk meg az országot. A nép mindig a vidék bélyegét hordja magán, melyen lakik; e hatás pedig annál erősebb, mennél műveletlenebb és gyermekibb, midőn odatelepszik. Midőn a francziák gyarmatosítani kezdték Bourbon vagy Martinique szigetét, vagy midőn az angolok benépesíték Észak-Amerikát és Ausztráliát, magokkal vitték fegyvereiket, eszközeiket, művészetöket, iparukat, intézményeiket, eszméiket, röviden egy régi és teljes civilisatiót, mely által megőrizhették szerzett típusukat s ellene állhattak új környezetök befolyásának. De midőn az új és fegyvertelen ember ki van téve a természet kényének, ez őt körülveszi, alakítja, gyúrja és az ő erkölcsi alkata, mely még egészen lágy és hajlékony, enged és gyúródik a physikai kényszer alatt, mely ellen multja nem védi. A nyelvészek megjelölnek oly előző korszakot, midőn az indek, perzsák, germánok, kelták, latinok, görögök egynyelvűek voltak s a műveltség ugyanegy fokán álltak; egy kevésbbé régi korszakot, melyben a latinok és görögök, többi

testvéreiktől már elválva, de még együtt éltek,¹ ismerték a bort, pásztorkodásból és földművelésből éltek, evezős bárkáik voltak és régi védabeli isteneikhez egy új istenséget csatoltak, Hestiát, Vestát, a tűzhelyet. Ezek az első művelődésnek alig kezdetei; s ha már nem vadak, de még barbarok. Továbbad az egy gyökérről hajtott két ág távolodni kezd, midőn később újra találkozunk velök, növésők és gyümölcseik egyenlőség helyett különbözők; az egyik Itáliában, a másik Görögországban nő tovább és nekünk feladatunk megfigyelní a görög plánta környületeit, hogy megvizsgáljuk, ha vajjon a levegő és föld, melyek őt táplálták, nem magyarázzák-e meg alakjának sajátosságait és fejlődésének irányát.

I.

Tekintsünk egy földképre. Görögország háromszögalakú félsziget, mely alapjával európai Törökországra fekvé, elválík, délre nyúlik, a tengerbe hatol, elvékonyul a korinthusi Ísthmusban s formál innen még délebbre egy másodík majdnem szigetét, Peloponnesust, egy szederfalevél alakot, melyet egy vékony kocsány köt a szárazföldhöz. Gondoljunk hozzá vagy száz szigetét, melyek szemben feküsznek az ázsiai parttal; mintegy kis tartományokból álló rojtót, hozzávarrva a nagy barbár földtömegekhez és elszórt szigetek csoportját egy kék tengeren, mely a rojtót bekeríti; íme a táj, a mely táplálta és alakította ez oly koránérő és oly fenkölt népet. E föld különösen

¹ Mommsen: *Römische Geschichte*, I. k., 21. 1.

alkalmas volt e munkára. Az Aegaei-tenger¹ északi szélén az éghajlat még hideg, a közép-németországihoz hasonló; Rumélia nélkülözi a déli gyümölcsöket, egyetlen myrtus sincs hegyoldalain. Az ellentét meglepő, midőn dél felé szállva Görögországba lépünk. A 40 foknál Thessaliában az örökzöld erdők kezdődnek; a 39 foknál Phthiotisban a tenger és a part enyhe levegőjében virít a rizs, gyapot s az olajfa. Euboeán és Attikában már pálmák nőnek. Bóviben vannak a Cycladokon; Argolis keleti partjain a citrom és narancsfa sűrű erdőket alkot; az afrikai datolya mégél Créta egyik zugában. Athenaeben, mely a görög művelődés középpontja, Dél legnemesebb gyümölcsői ápolás nélkül díszlenek. Nincs fagy, csak legfőlebb minden 20 évben; a nyár nagy melegét mérsékli a tengeri szellő; a thrák szél némely átcsapását és a sirocco rohamait leszámítva, a légmérséklet kitünő; még ma is² «a népnek szokása május közepétől szeptember végéig az utcán aludni; az asszonyok a terrasszokon alszanak». Ily országban minden tiszta légből látható. Már magok a régiek azt mondták, hogy éghajlatuk az istenek ajándéka: «Nyájas és szelid a mi éghajlatunk, — mond Euripides; — a tél hidege nem szigorú és Phoebus sugarai nem égetők». És aztán hozzáteszi: «Oh ti! Erechtheus utódai, boldogok a hajdankortól, a boldogságos istenek szeretett gyermekei, ti megszentelt és soha meg nem hódított hazátokban gyűjtitek a dicső bölcsességet, mint földeteknek egyik termé-

¹ Curtius: *Griechische Geschichte*. I. k., 4. l.

² About, *La Grèce contemporaine*, 345. l.

nyét és édes megelégedéssel jártok állandóan egeteknek sugárzó aetherében, a hol pieriai kilencz szent múzsa ápolja az aranyfürtű Harmoniát, a ti közös gyermeketöket. Mondják azt is, hogy Cypris, az istennő, az Ilissus habjaiból merített, a szép hullámokból és ezeket elönté a tartományban enyhe és üde zephir gyanánt és ez a mindig csábos istennő illatos rózsákkal koszorúzva elküldi a Szerelmeket, hogy a tisztas Bölcsességgel társuljanak és védjék az erények munkáit.»¹

Ez a költő virágos nyelve, de az ódában tisztán látszik az igazság. Az a nép, melyet ily éghajlat növelt, gyorsabban és összhangzatosabban fejlődik, mint egy másik; az embert nem görnyeszti le, vagy lágyítja el a rendkívüli meleg, se nem dermeszti meg a szörnyű hideg. Nincs kényszerítve sem az álmadozó tétlenségre, sem a folytonos munkára, nem süllyed el se mystikus szemlélődésekben, se durva barbárságban. Hasonlítsuk össze a nápolyit vagy provenceit a bretonnal, a hollandit az indussal és meglátjuk, hogy a physikai természet enyhésege és mérsékeltsége mint osztja el a lélekben egyensúlyban az élénkséget, hogy a tevékeny és élénk szellem a gondolkozás és cselekvés felé vezettség.

E földnek két tulajdona ugyanazon irányban hat. Görögország hegyekkel van rakva, főgerince, a Pindus, déli nyúlványaival az Otrys, Ōeta, Parnassus, Helikon és Kithaeron hegyeivel és ezek oldalágaival oly hegylánczot alkot, a mely-

¹ L. Sophokles híres karát *Oidypus Kolonos*-ban: «A fényes Kolonos terén vagy most oh idegen!» stb. Csiky Gergely ford.

nek sokszoros kanyarulatai az Isthmuson túl újra fölemelkednek és össze-vissza ágazzák Peloponnesust ; sőt túl rajta a szigetek is még a kimerülő hegyek gerinczei és csúcsai. Emez eny nyire hepe-hupás talajon alig van térség ; a szikla mindenütt sziklát ér, mint a Provenceban : a talaj három ötödrésze nem művelhető. Tekintsük meg Stackelberg *Lát- és tájképeit* ; mindenütt a csupasz kő ; a kis patakok és zuhatagok félig kiszáradt medreik és a terméketlen szikla között hagynak csak egy-egy keskeny művelhető földszalagot. Már Herodotos ellentétbe helyezé Szi- cziliát és dél Itáliát, e tápláló dajkákat, a so- vány Görögországgal, «a mely születésekor tej- testvérül kapta a szegénységet». Különösen Atti- kában a talaj soványabb és homokosabb, mint máshol ; olajfa, szőlő, árpa, kevés gabona mindaz, a mit terem. A szép márványszigetekben, melyek mint csillagok ékítik az Aegei-tenger azur-felü- letét, találhata az ember itt-ott egy-egy szent fát, cyprust, borostyánt, pálmát, egy-egy csinos zöld bokrot, elszórt szőlőtőkét a sziklás oldalokon, szép gyümölcsöket a kertekben, némi törpe ve- tést egy-egy mélyedésben, egy-egy lejtőn ; de több szolgálja a szemnek és érzékek gyönyörköd- tetésére, mint a gyomornak és a test valódi szük- ségeinek. Az ily tartomány könnyű, tevékeny, mértékletes hegyi lakókat növel, kiket tiszta lég táplál. Még ma is¹ «egy angol munkás tápláléka elég volna Görögországban egy hat tagú család- nak ; a gazdagok bőven megelégszenek egy tál zöltséggel ebédre ; a szegények egy marék olaj-

¹ About, *La Grèce contemporaine*, 41. 1.

bogyóval vagy egy darab sós hallal ; a nép valójában husvétkor megeszi húsát az egész évre». Érdekes őket e tekintetben nyáron látni Athenae-ben. «Az ingyenczek heten-nyolczan osztoznak meg egy hat sous-t érő birkafejen. A mértékletesek vásárolnak egy darabka görögdinnyét, vagy egy nagy ugorkát, a melyet gyönyörű fogaikkal úgy esznek, mint az almát.» Nincsenek részegesek : nagy ivók, de csak vízivók. «Ha kocsmába lépnek, ezt fecsegés kedvéért teszik»; a kávéházban kérnek egy soura egy csésze kávé, egy pohár vizet, tüzet, hogy meggyújtsák cigarettjüket, egy ujságot s dominót : íme ez foglalja el őket egész nap. Ily életmód nem teszi nehézkesé a szellemet : megkevesbítvén a gyomor szükségét, megszaporítja a lélekéit. Már a régiek megjegyezték a megfelelő ellentétet. Boeotia és Attika, valamint a boeotiai és az athenaei között : az első kövér térségeken és sűrű levegőben lakván, nehéz táplálékokhoz és a Copais-tó angolnáihoz szokván, nagy étű, nagy ivó és nehézkes észjárású vala, a másik Görögország legrosszabb földjén születvén, megelégedvén egy halfejjel, egy hagymával, néhány olajbogyóval, a könnyű, átlátszó, fénylő légben növelkedvén, születésétől fogva különös szellemi finomságot és élénkséget tanusít ; feltalála, élvezze, érze, szünet nélkül vállalkozék, nem gondola semmi egyébbel és «úgy látszik semmi sem sajátja, csak gondolata».¹ Másrésről, ha Görögország hegyes tartomány, egyszersmind tengerparti is. Ámbár kisebb, mint Portugália, partja hosszabb, mint egész Spanyolországé. A tenger végtelen

¹ *Thukydides*, I. könyv, LXX.

számú öblökkel, szabálytalan törésekkel, reczézetekkel nyúlik belé; ha megtekintjük az utazók által hozott látképeket, minden másodikon, még a belföldön is, meglátjuk a tenger kék szalagját, háromszögét, vagy csillogó fényövét a látkörön. Legtöbbször körül van véve sziklával, melyek előre kinyúlnak, vagy szigetekkel, melyek egymáshoz közelednek és természetes kaput alkotnak. Az ily partalakzat tengeri életre hajt, kivált ha a sovány talaj és a sziklás oldalak nem alkalmasak a lakosság táplálására. A primitiv korszakokban a hajózásnak csak egy neme van, a parti hajózás és egy tenger sem alkalmasabb, hogy a parti lakókat magához csalogassa. Az északi szél minden hajnalban fúni kezd, hogy az athenaei bárkákat a Cycladok felé vigye s az ellenkező szél minden este visszahozza őket a kikötőbe. Görögországtól Kis-Ázsiáig a szigetek úgy állnak, mint sekély vízben a kövek; tiszta időben az itt áthajózó mindig partot talál szeme előtt. Corcyráról látható Itália; a Maleai foktól Creta hegycsúcsai; Crétáról Rhodus hegyei; Rhodusról Kis-Ázsia; két napi hajózás Crétától Cyreneig visz s csak három napnyi kell Crétától Egyiptomig. Még ma is¹ minden görög hajósnak született.²

¹ About, *La Grèce contemporaine*, 146. l.

² U. o. «Két szigetlakó találkozik Syra kapujában: — Jó napot testvér, hogy vagy? — Jól, köszönöm; mi az ujság? — Demeter, Miklós fia megjött Marseilleből. — Sok pénzt nyert? — 23,600 drachmát, a mint erősítik; sok pénz. — Rég az ideje, hogy mondom magamban; Marseillebe kell mennem. De nincs hajóm. — Ha te akarod, csinálunk egyet kettőnk számára; nincs fád? — Nagyon kevés. — Mindig van elég arra, hogy az ember hajót építsen. Nekem van vásznam vitorlá-

Ez országban, melynek csak 900,000 lakója van, 1840-ben 30,000 matróz és 4000 hajó volt; a Közép-tengeren majdnem az egész parti hajózást ők végzik. Már Homeros idejében ugyane szokásokat találjuk; mindegyre hajót bocsátanak a tengerre; Ulysses egyet sajátkezűleg épít; mindig kezdeményeznek, rabolnak a szomszéd partokon. Kereskedők, utazók, tengeri rablók, közvetítők, kalandkeresők voltak kezdettől és az egész történelem folyamán. Erőszakkal vagy ügyességgel megfejték Kelet nagy államait vagy Nyugat barbár népeit, hoztak aranyat, ezüstöt, elefántcsontot, rabszolgákat, épületfákat, csekély áron szerzett becses árukat s ráadásul mások találmányait, eszméit Egyiptomból, Phoeniciából, Chaldeaából, Persiából,¹ Etruriából. Az ily életmód

nak és unokaöcsémnek, Jánosnak, van kötele; tartsunk össze. — Ki lesz a kormányos? — János, ő már volt hajón. — Fog kelleni egy kis fiú, segítségül. — Itt a keresztfiam, Balázs. — Egy nyolcz éves gyermek! Nagyon fiatal. — Az ember mindig elég nagy, hogy hajóra szálljon. — Miféle áruval rakjuk meg? — Szomszédunknak, Péternek van gubacsa; apapnak néhány tonna bora; ismerek egy tinosi embert, kinek van pamutja; ha akarod, érintjük Smyrnát, hogy selymet rakjunk fel. — A hajó jól-rosszul elkészül; a legénységet két vagy három családból toborzzák; fölszednek a szomszédoktól és barátjaiktól minden oly árut, melyet árúsítani akarnak: aztán Marseillebe mennek, érintve Smyrnát, sőt Alexandriát is; eladják a hajó terhét, vesznek rajta mást, s midőn Syrába megtérnek, a hajó kifizette magát a teherszállítmány szállítási díjából s a társak még néhány drachma hasznót is osztanak föl egymás közt.

¹ Alkeus dicséri fivérét, hogy elment Babylonba hadakozni és onnan hozott egy elefántcsont nyelvű kardot. — Menelaus elbeszélései az *Odysséá*-ban.

megélesíti és különösen izgékonynyá teszi az értelmet. Bizonyítja az, hogy a régi Görögország legkorábban ért, legpolgáriasultabb, legeszesebb népei mind hajósok voltak, így Kis-Ázsiában a jó-nok, Nagy-Görögország gyarmatosai, a korinthusiaik, aeginaiak, Sycionbeliek, athenaeiek. Ellenkezőleg az arkadiaiak, hegyeik közé zárva, parasz-tosak és együgyűek maradtak; hasonlóan az acar-naniaiak, az epirusiak, a locrisi ozolok, kik egy más, kevésbé alkalmas tenger felé laknak és épen nem utaznak, egész végig félig barbárok maradnak; a római hódítás idején szomszédaik-nak, az aetoliaiaknak nem voltak kőfallal kerít-tett váraik s csak durva rablók valának. Az az ösz-tön, mely a többieket hajtotta, őket érintetlen hagyta. Íme a külső körülmények, melyek kez-dettől fogva kedvezők voltak a szellem ébreszté-sére. Összehasonlítható e nép egy oly kosár méh-vel, mely szelíd éghajlat alatt, de sovány talajon jőve a világra, az előtte nyitva álló légi utakat használja, gyűjt, mézet szed, kirajzik, védi magát ügyességével és fulánkjával, kedves házakat épít, kitűnő mézet gyűjt, mindig kutatásban, mindig tevékenységben van, zsibongva hatalmas töme-gek közepett, melyek körültek élnek s nem tud-nak egyebet, csak pásztoruk alatt legelni vagy véletlenül egymásba ütődni. A mai időben is,¹ bármekkora hanyatlottak, «van annyi szellemök, mint bármely népnek a földön és nincs úgyszól-ván egyetlen szellemi munka sem, mire képesek nem volnának. Felfogásuk jó és gyors; bámu-latos könnyűséggel tanulják meg mindazt, a

¹ About, *La Grèce contemporaine*.

mit meg akarnak tanulni. Az ifjú kereskedők gyorsan szerzik meg a képességet öt-hat nyelv használatára». A munkások pár hó alatt képekké válnak még nehéz mesterségek folytatására is. Az egész falu élén a paredrossal összegyűl, kérdezősködik s kíváncsian hallgatja az idegeneket. «A mi legérdemesebb a megjegyzésre, ez a tanulók fáradhatatlan szorgalma», legyenek kicsik vagy nagyok; a szolgák időt szakítanak szolgálatauk teljesítése mellett, hogy letegyék az ügyvédi vagy orvosi vizsgálatot. «Athenaeben található mindenfajta tanuló, kivéve oly tanulót, ki nem tanul.» E tekintetben egy faj sem volt úgy megáldva a természettől s úgy látszik, hogy minden körülmény egyesült, hogy értelmi erejét megoldja és tehetségeit élesítse.

II.

Keressük e vonást történelmökben. Ha akár a gyakorlati életben, akár az elvont dolgokban vizsgáljuk, mindenütt a finom, ügyes és éles ész nyilvánul. Különös, hogy már a polgárosodás homályában, mikor másutt még az ember hirtelenkedő, gyermeteg és durva, egyike két hősüknek az ügyes Ulysses, az óvatos, előrelátó, ravasz, találékony az eszközökben, kimeríthetetlen a hazugságban, gyakorlott hajós, ki mindig önhasznára gondol. Álalakban hazatérve, meghagyja nejének, hogy a kérőkkel ajándékoztassa magát nyakékekkel s karpereczekkel s csak azután öli meg őket, hogy házáat gazdaggá tévék. Midőn Circe neki átadja magát, vagy Kalypso neki az elutazást javallja, előrelátásból előlegesen

esküt vesz tőlük ; ha nevét kérdik, tüstént kész valami új történettel vagy teljes és hibátlan családfával. Maga Pallas, kinek, föl nem ismervén őt, elbeszél holmit, csudálja és megdicséri : «Oh ravasz, hazug, cselben ügyes és kielégíthetetlen, ki múlna felül a csélcsapságban, hacsak nem az egyik Isten!» — És a fiúk atyjokhoz méltók : a polgárosodás végén, mint kezdetén, a szellem az, a mi fő bennök ; ez mindig a jellem fölött állott ; most meg túléli. Meghódíttatván Görögország, a görög feltünik, mint fizetésért műkedvelő, sophista, szónokló, irkász, kritikus, bölcselő ; azután a római uralom graeculusa élősdí, komédiás, kerítő, mindig vidám, éber, fidelis, kedves Proteus, a ki ezermester, alkalmazkodik minden emberhez, ki tud menekedni minden bajból, végtelen ügyességű, első őse a Scapinoknak, Mascarrille-eknek és minden eszes semmiházinak, kiknek nem lévén eszökön kívül más örökük, ezt arra használják, hogy mások zsebében élődjenek. — Térjünk vissza virágkorukra és vizsgáljuk nagy művöket, azt, mely őket leginkább teszi az emberi nem rokonszenve és bámulata tárgyává : ez tudományuk és ha ez az övék, az épen ez ösztön és épen e szükségek természetéből folyt. A phoeniciai, mint kereskedő, kitalálta az arithmetikát eszközül, hogy számításait megtegye. Az egyiptomi, mint földmérő és kőfaragó, kitalálta a geometriai eljárást, hogy durva épületköveit földolgozza és újra megkapja földje mértékét, melyet minden évben a Nilus árja borít el. A görög eltanulja tőlök e technikát és gyakorlatot ; de ez nem elég neki ; nem elégszik meg ipari és kereskedelmi alkalmazásukkal ; ő kíváncsi és szem-

lélődő; akarja tudni a «miért»-et, a dolgok okait;¹ keresi az elvont bizonyítékot, követi az eszmék finom szárait, melyek tantételről tantételre vezetnek. Több mint hatszáz évvel Kr. e. Thales az egyenszerű háromszög szögeinek egyenlősége bebizonyításával foglalkozott.

A régiek beszélik, hogy Pithagoras annyira magánkívül volt az örömtől, midőn az átfogó négyzetének tételét kitalálta, hogy az isteneknek száz ökröt ígért. A tiszta igazság az, mi őket érdeklé; Platon látván, hogy a siciliai matematikusok fölfedezéseiket gépekre alkalmazták, szemökre hányta a tudomány lealjasítását; szerinte ennek eszményi irányokra kell szorítkoznia. S valóban ők ezt folyton fejleszték, a nélkül, hogy a hasznosra gondoltak volna. Pl. a kúpszeletek sajátságairól való vizsgálataik csak 17 évszázaddal utóbb alkalmaztattak, midőn Kepler ama törvényeket kutatta, melyek az égitestek forgását szabályozzák. E műben, a mely minden exact ismeretünk alapja, elemzésök oly pontos, hogy Angliában még ma is Euclides geometriája iskolai kézikönyv.

Az eszmék szétszedése, megjelölni függésöket,

¹ *Theaitétos* Platótól. Lásd *Theaitétos* egész alakját és ama viszonylatokat, melyeket felállít az alakok és számok közt. — L. a *Versengőket* is. — E tárgyban Herodotos igen jó példa. (Liv. II. 29.) Senki sem tudott az egyiptomiak közül neki felelni, midőn a Nilus időszakos áradásai okát tudakolta. Se a papok, se a világiak nem vizsgáldtak, se hypothesis föl nem állítottak ez őket oly közlről érdeklő kérdésről. — Ellenben a görögök e tüneménynek már három magyarázatát is eszelték ki. Herodotos czáfolja őket s egy negyediket ad.

megalkotni lánczolatukat, úgy, hogy egy szem se hiányozzék s hogy az egész láncz legyen valamely kétségtelenül biztos axiómához vagy egy rakás mindennapi tapasztalati tényhez kapcsolva, gyönyörködés a kieszelésben, összeadás, szorzás, mind e lánczszemek kinyomozása s mindez csupán ama vágyból, hogy mindig többnek és bizonyosabbnak érezze : ime a görög szellem sajátos adománya. Ők gondolkoznak a gondolatért és ez az oka, hogy megalkották a tudományokat. Mi egyet sem művelünk ma, mely ne amaz alapokon álljon, melyeket ők raktak le ; gyakran köszönünk nekik egy-egy első emeletet, gyakran egy egész szárnyat ;¹ a feltalálók egész sora követi egymást a matematika terén Pithagorastól Archimedesig ; a csillagászat terén Thalestől és Pithagorastól Hipparchusig és Ptolomeusig ; a természettudományok terén Hippocratestől Aristotelesig és az alexandriai anatomistákig ; a történelem terén Herodotostól Thukydidesig és Polybiusig ; a logika, politika, erkölcsstan, aesthetika terén Platontól, Xenophontól, Aristotelestől a stoicusokig és új-platonistákig. — Az eszméktől ennyire eltelt embereknek lehetetlen volt nem szeretniök közülök a legszebbeket, az eszmék összetételeit. Tizenegy évszázon át Thalestől Justinianusig, bölcséletök soha sem szűnt meg előre haladni ; mindig új rendszer nyitja virágát a régi rendszer felett vagy mellett ; még midőn a bölcséleti vizsgálódás a keresztyén orthodoxyába volt fojtva, akkor is utat tör magának és tovább

¹ A Geometria Euclidestől, a syllogismusok elmélete Aristotelestől, az erkölcsstan a stoicusoktól.

tenyészt a repedéseken át: «A görög nyelv, — mondá egy egyházi atya, — az eretnekség anyja.» Ebben a roppant raktárban megtaláljuk ma is hypothesisaink legtermékenyebbjait;¹ ők annyit gondolkoztak s szellemök oly jól volt alkotva, hogy hozzávetéseik néha találkoztak az igazsággal.

E tekintetben a mit tettek, azt csak buzgóságuk múlta felül. Két foglalkozás különböztet meg az ő szemökben az állatot az embertől, a görögöt a barbártól: a közdolgok iránti érdeklődés és a bölcselet tanulmánya. Csak Platon *Teagesét* és *Protagorasát* kell olvasnunk, hogy lássuk a kitartó lelkesedést, melylyel a legifjabbak a dialektika akadályain és tövisein át az ideák felé rohantak. S a mi a legszembeötlőbb, ez kedvök magához a dialektikához; legkevesbbé sem unják hosszadalmas kerülőit; a vadászatot épen annyira kedvelték, mint a zsákmány megfogását és az utazást annyira, mint a megérkezést. A görög inkább okoskodó, mint metaphysicus vagy tudós; gyönyörködik az éles megkülönböztetésekben, az ügyes elemzésben; okosodik s szívesen sző pókhálókat.² Ebben ügyessége hasonlíthatatlan; hogy ez a bonyolult és nagyon finom háló elméletben és gyakorlatban értékte-

¹ Az eszmék ősalakjai Platonnál, a végokok Aristotelesnél, az atomok Epicurnál, a kiterjedés és tömörülés a stoicusoknál.

² L. Aristotelesnél a *modális syllogismusok* elméletét és Platonnál *Parménidest*, a *Sophistát*. — Semmi sincs találékonyabb és törékenyebb valami, mint Aristoteles egész physikája és physiologiája; nézzük *problémáit*. Óriási az az éleselműség és szellem, melyeket ez iskolák teljesen hiában elpazaroltak.

len, az mindegy neki; neki elég, ha látja, hogy vékony szálai finom és arányos szövédéket alkotnak. Itt a nemzeti hiba teljesen érvényre emeli a nemzeti képességet. Görögország anyja az igazándiskodóknak, a szószátyároknak és sophistáknak. Sehol másutt nem volt található oly kitűnő és népszerű férfiak csoportja, kik eredménynyel és dicsőítés közt tanították, mint a Gorgiasok, Protagorások és Polusok, azt a mesterséget, hogy a rossz ügyet jónak tüntessék fel és egy lehetetlen állítást valószínűvé tegyenek, bármily szemsértő volt is.¹

Ezek a görög szófacsarók azok, kik dicsszónoklatot tartanak a pestisről, a lázról, a poloskáról, Polyphemosról, Thersitesről; görög bölcész volt az, ki állította, hogy a bölc jól érezheti magát a Phalaris bikában. Voltak iskolák, mint a Carneadesé,² hol szónokoltak valami mellett és ellen, mások, mint az enesidémi, annak bebizonyítására, hogy ezen állítás sem igazibb, mint annak ellenkezője. Ama hagyatékban, mi az ó-kortól ránk maradt, egy egész gyűjtemény van, mely a leggazdagabb, mit csak birunk, a fogós bizonyítékokból és paradoxonokból; éles elméjük szűknek találta volna szerepét akkor, ha nem terjeszkedett volna ki ép annyira a tévedés, mint az igazság terére.

Ilyen ama szellem-finomság, mely a vitatkozásból az irodalomba menve át, hozta létre az «attikai» ízlést, azaz az árnyalatok érzését, a könnyű kellemet, az alig felfogható élt, a styl

¹ Platon. Euthydémos.

² Görög bölcslő † 129. Kr. e.

egyszerűségét, a szónoklás készségét, a bizonyítás eleganciáját. Beszélük, hogy Apelles, Protogenest meglátogatván, nem akarta nevét megmondani, vett egy ecsetet és egy elkészített lapra egy vékony kígyózó vonalat rajzolt. Protogenes megtérvén, látva e vonalat, felkiálta, hogy bizonyosan Apellestől való; azután folytatván a vázlatot, mellette egy lágyabb s vékonyabb vonalat rajzol s meghagyja, hogy az idegennek mutassák meg. Apelles újra jó és szégyelvén, hogy más jobbat csinált, a két első körrajzot egy harmadik vonallal metszé át, mely finomságban mindent meghaladta. Midőn Protogenes meglátja, fölkiált: «Le vagyok győzve, megyek mesterem ölelésére.» — Ez a monda a lehető legjobb fogalmat nyújtja a görög szellemről. Ime a finom vonal, melybe ő belefoglalja a dolgok vázlatát; íme a veleszületett gyakorlottság, szabatosság és ügyesség, melylyel az eszmék közt forog, hogy megkülönböztesse és összefűzze őket.

III.

Ez azonban csak egyik vonás, van más is. Térjünk vissza az országhoz s meglátjuk a másodikat, az elsőhöz járulva. Ebben az esetben is a vidék physikai alkata hagy nyomot a faj szellemén, melyet megtalálunk művein és történelmén. Semmi sem roppant, óriási ez országban; a külső dolgoknak egyáltalán nincs aránytalan, nyomasztó kiterjedése. Az ember ott semmi affélét nem lát, mint a minő a tömérdek Himalaya, a buja növényzet végtelen tömörsége, a

roppant folyamok, miket az ind költemények le-
írnak ; semmi sem hasonlít Észak-Európa véget-
len erdőségeihez, határtalan síkjaihoz és vég-
nélküli, sivár oceánjához. A szem ott fáradság
nélkül ragadja meg a tárgyak alakjait és határo-
zott képmásban fogja fel őket. Ott minden köze-
pes, mérték arányú, az érzékek által könnyen és
tisztán fölfogható. Korinthus, Attika, Boeotia,
Peloponnesus hegyei 3—4000 láb magasak ;
csupán némelyek emelkednek 6000 lábig ; Görög-
ország véghatáráig, egész északra kell menni,
hogy találjunk a Pyrenéiekéhez vagy az Alpokéi-
hoz hasonló csúcsot ; ez az Olympus és oda-
tevék az istenek lakát. A legnagyobb folyók, a
Peneüs és Achelous folyása legfőlebb 30—40
földrajzi mérföld ; a többiek nagyobbrészt csak
patakok vagy zuhatagok.

Maga a tenger, mely északon oly ijesztő és
borzasztó, itt a tónak egy neme. Rajta nem
érezhető a sivár végtelenség ; mindig látható a
part vagy valamely sziget ; nem tesz baljóslatú
benyomást s nem tűnik fel vad és pusztító lény-
nek ; nincs halvány, holt vagy ólomszíne ; nem
söpri végig partjait ; nincsen apálya és dagálya,
melyek kavicsgörgeteggel és sárral borítják el
partjait. A tenger itt fénylő s Homeros szerint :
«ragyogó, színe mint a boré vagy ibolyakék» ; a
vörhenyes sziklák oldalról díszes szegélylyel
kerítik be fénylő vízszőnyegét, mely képkeretnek
látszik. Gondoljunk ehhez ifjú és primitív lelke-
ket, kiket egész neveltetésök ideje alatt foly-
tonosan ily látványok környeznek. Ezekből ter-
mészetökké válnak a határolt és tiszta képek,
nem sajátítják el a szétfolyó zavartságot, a túl-

csapongó képzelődést s a túlvilág félelmes jóslatát. Emígy a léleknek bizonyos öntőmintája alakul, honnan utóbb az eszmék verettel ellátva kerülnek ki. A talaj és éghajlat húsz tulajdona is egyesül, hogy ezt tökéletessé tegye. Ez országban a talaj kőzetképződése még sokkal inkább látható, mint Provenceban; nem letompult és színevesztett, mint a mi északi, nedves tájainkon a szántóföld mindenütt elterülő rétege és a növényzet miatt. A föld csontváza, a geológiai csontozat, a violaszínű szürke márvány kiül a kiálló sziklákon, meztelen töltésalakba nyúlik el, az égre rajzolja szabdalt éleit; ormaival és éleivel bezárja a völgyeket, úgy, hogy a tájkép, feldúlva új szakadásokkal, egészen meghasogatva repedések s váratlan szögletekkel, egy erőteljes kéz rajzának tetszik, a mely szeszélyei és képzelgései daczára semmit sem veszт biztosságából és szabátosságából. A levegő sajátsága a tárgyakat még élesebben határolja. Különösen Attika levegője rendkívüli átlátszóságú. Befordulva Szunium fokánál, több mérföld távolságról szemünkbe ragyog a Pallas fénye az Acropolison. Hymettus két mérföldre van Athenaetól és az európai, a ki kiköt, azt hiheti, hogy gyalog elmehet odáig reggeli előtt. A terjengő vízgőz, mely a mi legűnket mindig eltölti, ott nem mossa el a távoli körvonalatokat; ezek ott nem bizonytalanok, félig homályosak, elmosottak; háttérükön oly tisztán kirajzolódnak, mint az antik vázák alakjai. Vegyük hozzá a nap csodálatos fényét, mely a világos és árnyékos részek ellentéteit a végletekig fokozza és mely az anyagtömeg ellentéteit a vonalak tisztaságával kiemeli. Innen van, hogy a

természet ama formák által, melyekkel a lelket eltölti, a görögöt közvetlenül a korlátozott és tiszta fölfogáshoz vezeti. Ugyancsak arra ösztönzi őt egyszersmind a természet közvetve is a politikai társulás ama neme által, a melyre őt a táj vezeti és korlátozza.

Valóban dicsőségéhez képest Görögország nagyon kicsi és még kisebbnek fogjuk találni, ha tekintetbe vesszük, hány részre oszlik. Egyfelől a főhegylánczok és a hegyek oldalágazatai, másrészt a tenger egy rakás különálló tartományra szabdalják, melyek természetes határokkal vannak körítve: Thessalia, Boeotia, Argolis, Messena, Laconia s minden sziget. A barbár korban a tengeren bajos áthatolni s a hegyek szorosai mindig alkalmasak a védelemre. Görögország néptörzsei tehát könnyen megóvhatták magokat a meghódíttatástól és egyik a másik mellett kis független államban élhetett. Homeros harmincz államot sorol elő¹ és több százan voltak, midőn a gyarmatok berendezkedtek és megsokasodtak. A mai szem előtt egy görög állam miniature kiadás. Argolis hossza 8—10 mf. s 4—5 mf. a szélessége; Laconiának majdnem ugyanannyi; Achaia egy keskeny földszalag egy hegyláncz oldalán, mely a tengerre lejt. Az egész Attika nem éri föl felét a mi legkisebb megyénknek; ² a Corinthus, Sycionia, Megara területe egy határra szorítkozik: rendesen, még pedig különösen a gyarmatokon és szigeteken, az állam csak egy város,

¹ II. Ének. Elősorolása a harczosoknak és hajóknak.

² Francia département. Ford.

egy tengerparttal vagy körulte telkekből. Egyik vártetőről pusztá szemmel vár látható vagy a szomszédság hegyei. Egy ily korlátolt kerületben a szellem előtt minden tisztán áll; a moralis hazában nincs semmi óriási, elvont és határozatlan, mint nálunk; az érzékek minden oldalról tapinthatják; összeolvad a physikai hazával, mindkettő határozott körvonalakkal van bevésve a polgár lelkébe. Hogy szeme elé állítsa Athenaet, Corinthust, Argost vagy Spartát, elképzei völgyének metszetét vagy városának képét. Ismer benne minden polgárt, mint a hogy előtte áll minden tárgy körrajza; és politikai körének szűk tere, valamint természeti határainak alakja előre megszabja azt a közép és szorosan határolt typust, melyhez alkalmazza minden eszméjének alakját.

E ponton vegyük tekintetbe vallásukat; nincs meg a végetlen világegyetemről az az érzelmök, amelyben egy nemzedék, egy nép, minden véges lény, bármily nagy is, csak egy röpke pillanat és egy pont. Az örökkévalóság nem állítja eléjük milliárd századokból álló pyramisát, mint egy szörnyű nagy hegyet, mely mellett a mi kis életünk csak egy vakondtúrás, csak egy homokredő; nem töltik el előre lelköket, mint a többiek, az indek, egyiptomiak, semiták, germánok a lélekvándorlás folyton újra születő folyásával, sem a sír örök és néma álmáról, sem az alakatlan és feneketlen mélységgel, honnan a teremtmények úgy szállnak fel, mint mulékony árnyak, sem a mindent magába foglaló és rémítő egy istennel, a kiben egyesülnek a természet minden erői s kire nézve az ég és föld csak sátor és

lépcsőfok ; sem ama fenséges, csodás, láthatatlan hatalommal, melyet a szív imádata fölfedez a dolgokban és a dolgok felett.¹ Eszméik igen tiszták és igen szervesek, de csak igen kicsiny arányokra. A mindenség kisiklik kezeikből, vagy csak félig érdekli ; nem csinálnak belőle istent, még kevésbbé személyesítik ; vallásukban csak a háttérben marad, mint Moira, Aisa, Eimarméné, más szóval a mindenkre kimért végzet. Ez változhatatlan ; senki : sem ember, sem isten ki nem vonhatja magát a sorsában rejlő események alól. Alapjában véve elvont tétel ez ; ha a Homerus Moirai istennők, ez csak fictio ; a költői szólam alatt, mint valami átlátszó vizen át látható a tények feloldhatatlan lánczolata és a dolgok leronthatatlan határai. A tudomány ma helyesli e nézetet s a végzetről való görög idea nem más, mint a mi modern felfogásunk a törvényszerűségről. Minden előre meg van szabva ; íme, a mint a mi tanaink mondják és a mit sejtelveink előre megmondtak.

Mikor kifejtik ez eszmét, akkor csak megerősítik a korlátokat, melyeket ez a dolgokra alkalmaz. Ama siket hatalomból, mely kifejtőzik és osztja a végzetet, alkotják a Nemesist,² mely le-sujtja a büszkéket és elnyom minden túlságot. «Semmi túlság», szól az oraculum egyik nevezetes mondása. Őrt állni az igen nagy vágyak ellen ; félni a teljes szerencsétől, védekezni min-

¹ Tacitus: De moribus Germanorum. — Deorum nominibus appellant secretum illud, quod sola reverentia vident.

² Tournier. *Némésis ou la Jalousie de dieux.*

den kitöréstől, megtartani a mértéket, íme, ezt a tanácsot adja a nagy korszak minden költője és minden bölcse. Sehol sem volt az ösztön oly világos és az ész annyira öntudatos. Mikor a gondolkozás első ébredésekor fel akarják fogni a világot, szellemök képére alakítják. A *Kosmos* a rend, az összhang, a dolgok szép, szabályos rendje, melyek magoktól fönnállanak és magoktól átalakulnak. Később a stoikusok ezt egy nagy községhez hasonlíták, melyet a legjobb törvények kormányoznak. Itt nincs szó a megmérhetetlen és határozatlan istenekről, sem a zsarnok és falánk istenekről. Az erkölcsi tévely nem hat be ez egészséges és egyensúlyt tartó szellemekbe, a melyek egy ily világalkotmányt gondoltak ki. Az ő isteneik könnyen emberekké lesznek: vannak szüleik, gyermekeik, genealogiájok, történelmök, ruháik, palotáik, a miénkhez hasonló testök; szenvednek, sebesíttetnek; a legfőbbek, Zeus maga is, látták trónraléptöket és tán meglátják valamikor uralmok végét is.¹ Achilles paizsán, mely sereget ábrázol: «az embereket Ares és Athenae vezették, mindkettő aranyból és arany öltözetben, szépek és nagyok, mint istenekhez illő; mert az emberek kisebbek voltak». S valóban nem is igen van köztök és köztünk más különbség. Az *Odysseában* többször, midőn Ulysses vagy Telemachos véletlenül nagy és szép alakkal találkoznak, megkérdik tőle, hogy isten-e? Az ennyire emberies istenek nem zavarják föl mélyen a lelket, mely őket fölfogni képes; Homeros kedvére bánik velök; Athenaet mindegyre

¹ Aischylos, *Prometheus*.

egész jelentéktelen bajokban jelenteti meg, hogy megmutassa Ulyssesnek Alkinous házát és a helyet, hová discussa esett. A theologus költő istenvilágában az oly gyermek szabadságával és vídamságával jár-kél, a ki játszik. Látjuk, a mint mulat és nevet; midőn bemutatja az Aphrodite mellett meglepett Arest; Apolló tréfál és kérdi Hermestől, hogy szeretne-e Ares helyén lenni: «Adnák az istenek, oh királyi nyilas Apolló, hogy úgy legyen és háromszorta kibonyolíthatatlanabb fonalakkal legyen megkötve és hogy az istenek és istennők mind lássanak, feltéve, hogy a szőke Aphrodite mellett vagyok.» Olvassuk a dalt, melyben Aphrodite magát Anchisesnek átadja és főkép a Hermeshez intézett éneket, ki születése napján már feltaláló, tolvaj, hazug, mint egy görög; de ezt annyi bájjal teszi, hogy a költő verse egy szobrász játékának tűnik fel. Aristophanes kezeiben, a *Békákban* és a *Felhőkben*, Herakles és Bacchus még sikamlósabban tárgyaltatnak. Mindez Pompei díszítményi isteneit, Lucianus csinos és csúfolkodó tréfáit, egy élvezettel, lakokkal és színházzal telt Olympust képzeltet velünk. Az emberekhez ennyire közel álló istenekből csakhamar pajtásai, majd játékszerei válnak. Ez az oly tiszta szellem, hogy felfoghatóvá tegyék őket, megfosztotta végtelenségöktől és titokzatosságuktól, ráismert bennök az ő teremtményeire s mulat a hitregékkel, melyeket maga költött.

Forduljunk most a gyakorlati élethez. Itt is hiányzik bennök a tisztelet. A görög nem tudja, mint a római, magát alárendelni valamely nagy egységnek, egy roppant hazának, mely fölfog-

ható, de nem látható. Nem ment túl a képzet-társítás amaz alakján, melyben az állam a város. Gyarmataikban saját magok az urak; az anyavárosból megy hozzájuk egy főpap s ugyanarra gyermeki tisztelettel tekintenek; de erre határozódik minden függésök. Emancipált leányok ezek, olyanok, mint az athenaei ifjú, ki férfivá levén, nem függ senkitől s maga feletti teljes joga van; míg a római gyarmatok csak katonai állomások, hasonlók a római ifjúhoz, ki, bárha megházasodott, tisztviselő, sőt consul, mindig vállain érzi az atyai kemény kezet s a zsarnok főhatalmat, a melytől semmi, kivéve egy háromszoros *eladást*,¹ meg nem mentheti. Lemondani akaratóról, alávetni magát távolálló főhatalmaknak, melyeket sohasem látott, magát csak résznek tekinteni a roppant összességben, magáról elfeledkezni egy nagy nemzeti érdek miatt; ez az, mit a görögök következetesen soha sem tudtak megtenni. Elkülönbözik magokat, irigykednek; még mikor Dárius és Xerxes megrohanják is országukat, alig tudnak egyesülni; Syracusae megtagad minden segílyt, mert nem adják neki a fővezérletet; Thebae a médek mellé áll. Mikor Nagy Sándor erőszakkal egyesíti őket Ázsia meghódítására, a lacedaemoniak nem jelennek meg a felhívásra. Egyik város sem tudja vezérlete alatt a többi

¹ A római családfő abszolút és kizárólagos hatalmára vonatkozik; mely szerint családja felett: *judicium domesticum*-mal bírt; családjából bárkit kitaszíthatott: elűzés (*e conspectu abire jubere*), eladás (*jus vendendi emancipatio*) által, végre a mást károsított családtagot kártérítés fejében kiadhatta (*noxae deditio*) s ezzel kötelezettsége megszűnt. Ez a háromszoros eladás. *Ford.*

városokat szövetségre bírni; felváltva Spárta, Athenae, Thebae belebukik; sőt a helyett, hogy honfitársaiknak engedelmeskedjenek, a legyőzöttek elmennek pénzért a persákhoz s a nagy királynak alattvalói lesznek. Minden városban a pártok felváltva egymást számúzik és a számkivetettek, mint az itáliai köztársaságokban, idegenek segítségével, erőszakkal törekeshetnek vissza. Az így szétszakadt Görögországot meghódították félbarbár, de fegyelmezett népek és mindenik város függetlensége az egész nemzet szolgaságával végződött. — Ez a bukás nem véletlen, hanem végzetszerű. A mint a görögök fogták fel, úgy az állam igen kicsi, elégtelen, hogy nagy külső néptömegeknek ellentálljon; ez művészi, eszes, tökéletes, de törékeny mű. Legnagyobb bölcseik, Platon, Aristoteles az államot 5—6000 szabad emberre korlátozzák. Athenaeben 20 ezer volt; ennél több, szerintök, csak tömeg. Nem képzelik, hogy egy kiterjedtebb associatióban jó rend lehessen. Egy templomokkal borított acropolis, az alapító hősök csontjaival és a nemzeti istenek szobraival megszentelve, egy gyűléshely, egy színház, egy gymnasium, néhány ezernyi józan, szép, vitéz és szabad ember, a kik «philosophiával és közügyekkel» foglalkoznak, a kiket rabszolgák szolgálnak s ezek művelik a földet és folytatják a mesterségeket: íme az általok képzelt állam, a művészet e csodálatos műve, a mely mindennap szemök előtt alapul és nő Thraciában az Euxinus, Italia és Sicilia partjain, a melyen kívül a társaságnak minden alakja előttök zavar és barbárság, melynek azonban tökéletessége kicsiségétől függ és mely az emberi har-

czok durva csapásai alatt csak egy ideig tart. E gyarlóságoknak azonban egyenlő előnyök felelnek meg. Ha vallásos eszméikből hiányzik a komolyság és nagyság, ha politikai intézményeikből hiányzik az alap és tartósság; de mentek amaz erkölcsi ferdeségektől, melyeket a vallás terjedtsége vagy az állam az emberi természetre szab. Mindenütt máshol megzavarta a polgárosodás a tehetségek természetes egyensúlyát; elnyomta egyik részét, hogy túlhajtja a többieket; feláldozza ezt az életet a jövő életnek, az embert az Istennek, az egyént az államnak; teremtetten az indiai fakirt, a chinai és egyiptomi hivatalnokot, a római jogászt és végrehajtót, a középkori szerzetest, a hűbérest, az alattvalót s napjainkban a polgárt.

E nyomás alatt az ember vagy lassanként, vagy egyszerre szűkkörű és exaltált lett. Egy roppant gépezetben egy kerékké vált, vagy úgy tekintették, mint egy semmit a végtelennel szemben.

Görögországban az intézményeket rendelte maga alá, a helyett, hogy nekik hódolna. Eszközzé tette őket, nem czéllá. Használta őket, hogy teljesen összhangzólag fejlődjék; lehetett egyszerre költő, bölcselő, kritikus, tisztviselő, főpap, bíró, polgár, athléta, gyakorolhatta tagjait, szellemét és ízlését, egyesíthetett magában húszféle képességet a nélkül, hogy egyik ártson a másiknak; lehetett katona, a nélkül, hogy bábbá váljék, tánczos és énekes, a nélkül, hogy színjátész legyen, bölcselő és tudós, a nélkül, hogy könyvmoly és szobatudós legyen, szavazhatott a közügyekben, a nélkül, hogy hatalmát képvisel-

lőkre kelljen bíznia, tisztelhetette isteneit, a nélkül, hogy a dogma formulái korlátozzák, és a nélkül, hogy legörnyedjen egy emberfölötti mindenhatóság zsarnoksága alatt, a nélkül, hogy elmélyedjen egy határozatlan és egyetemes lény contemplációjába. Úgy látszik, hogy az ember és az élet fölfogható és tiszta körvonalait megszabván, mintha a többit elvetették és így szóltak volna: «Íme a természeti ember, egy cselekvő és érző test, gondolkozó és akaró képességgel; és íme a reális élet, hatvan vagy hetven évnyi, a gyermekkor sírásai és a sír csendje között. Gondoljunk reá, hogy ezt a testet a lehető legügyesebbé, legerősebbé, legegészségesebbé, legszebbé tegyük, hogy használjuk ezt a gondolkozó és akaró-képességet a férfias működés minden ágában, hogy fölékítsük ezt az életet mindama szépségekkel, melyeket a nemes érzékek, a készséges ész, az élénk és büszke lélek teremteni és élvezni tudnak.»

Ezenfelül ők nem látnak semmit és ha van is valami jövő élet, ez reájok nézve olyan, mint a cimmériaiak földje, melyről Homeros beszél, halottak halvány tája, borítva sűrű köddel, hol csapatonként röpkednek a denevérekhez hasonló gyarló, éles hangú kísértetek, hogy megtöltsék s újra hevítsék ereiket, a sírban az áldozatok piros vérét szíván. Szellemök alkata vágyaikat és törekvéseiket oly korlátok közé zárta, melyet a ragyogó nap világít és ebben az így megvilágított és határolt küzdőtéren, mint a minő az ő versenypályájok (stadium), kell cselekvésöket megtekintenünk.

IV.

E végből még egyszer, utoljára kell földjüket megtekintenünk és benyomásainkat összegeznünk. Szép ez az ország, mely a lelket öröme gerjeszti s az embert arra ösztönzi, hogy az életet ünnepnek nézze. Ennek ma már csupán csontváza van; mint Provence-ot, sőt még inkább mint Provence-ot, kizsákmányolták, kihasználták s úgyszólván kikaparták; a föld beroskadtt, a növényzet ritka lett: a meztelen és durva kő, alig fedve imitt-amott gyér bokrokkal, bitorolja a tért és borítja a látókör háromnegyedét.

Azonban mégis el lehet képzelni azt, a mi volt, ha a Földközi-tenger még érintetlen partjait vizsgáljuk Toulon és Hyères, Nápoly és Amalfi között; csakhogy kékebb eget, áttetszőbb levegőt, csinosabb és arányosabb hegyalakzatokat kell elképzelnünk. Úgy tetszik, hogy ott, ama földön soha sincs tél. A parafa,¹ az olaj-, narancs-, citromfák, cyprusok a hegyszakadékok mélyedéseiben és oldalain, a nyár örök tájképét mutatják; lenyúlnak a tenger partjáig; némely helyeken februáriusban a narancsok, melyek száraikról leválnak, a habokba hullanak. Nincs zúzmara, eső alig; a levegő enyhe; a napfény jó és kellemes. Az ember nem kénytelen, mint a mi északi égajunkban, a dolgok mostohasága ellen bonyolult találmányokkal védeni magát, és használni gázt, kályhákat, kettős, hármas, négyszeres öltönyt, a járdákat, utcaseprőket stb., hogy lakhatóvá tegye a fagyos sárral borított

¹ Chênes-liège = Quercus suber.

cloaqueát, a melyben tisztasága és szorgalma nélkül gázolnia kellene. Nincs szüksége színházak és operai díszletek feltalálására ; csak maga körül kell tekintenie ; a természet szebbet ad, mint tudna művészete. Láttam januáriusban Hyèresben a napot felkelni egy sziget mögül ; a növekvő világosság betöltte a levegőt ; hirtelen egy szikla csúcsán sugárcsomó tört meg ; a kristály ég kiterjeszté boltját a tenger mérhetetlen síkjára, a számlálhatatlan apró habokra, az egyforma víztömeg átható kékjére, melyen arany folyam úszott ; estve a távoli hegyek lila- és rózsaszínt öltének. Nyárban a nap fénye a levegőben és tengeren oly ragyogással ömlik el, hogy az érzékek és képzelődés elragadtatva győzelmi ünnepen és dicsfényben képzelik magokat ; minden hullám ragyog ; a víz a drágakövek, türkis, ametist, zaphir azurszíneiben játszik, hullámozva és ingva az ég végtelen és szennytelen ragyogványa alatt. Ebben a fényárban kell képzelni a görög partokat, mint valami öntöző kannákat és márvány víztartókat, elszórva az azur-fényben.

Nincs benne csodálni való, ha az ember megtalálja a görög szellemben a túlnyomó vidámságot és lelkeséget, a teljes és érezhető boldogság e szükségét, mint ma is látjuk a nápolyiaknál és általában a déli tartományokban.¹ «Felületes faj ez, mely az életet úgy veszi, mint

¹ «E fajok élénkek, derültek, könnyedek. A beteg nem érzi magát levertnek: a halál lágyan közeledik hozzá; minden mosolyg körülte. Ez a homéri költemények isteni derűjének titka és Plátonnál: Socrates halálának elbeszélése *Phaedon*-ban a szomorú-

a miben nincs semmi természetfölötti, sem túlvilági. A felfogás e gyermekdedsége nagy részben függ az éghajlattól, a levegő tisztaságától, a bámulatos gyönyörtől, melyet ott az ember belehel; de még sokkal inkább az imádandólag ideális görög faj ösztöneitől. Egy semmi, egy fa, egy virág, egy gyík, egy teknősbéka földézi a költők által megénekelt ezer meg ezer átváltozások emlékét; egy erecske, egy kis szakadék a sziklában mindjárt a nymphák rejtekévé lesz; egy kút, kőpadján egy ivókehelylyel, egy kis tengerszoros, oly szűk, hogy a pillangók átrepülhetik s mégis a legnagyobb hajók is átmehetnek rajta, mint Parosnál; narancsfák, cyprusok, melyek a tengerre vetik árnyaikat, egy kis fenyőberek a sziklák közt elég Görögországban, hogy oly megelégedést árasztson, melyet a szépség okoz. A kertben sétálni éjjel, hallgatni a tücskök czirpelését, ülni a holdfényen fuvolázva; a hegyek közé menni a forráshoz inni, vívén egy kis kenyeret, halat és egy lecythos bort, melyet énekelve iszik meg; családi ünnepeken fölakasztani levélkoronát a kapu fölé, virágföveggel járni; a közünnepeken levéllel díszített thyrsussal sétálni; tölteni az egész napot tánczczal, játszani szelídített kecskékkal: íme a görög élvezetek, egy szegény, takarékos, mindig ifjú faj gyönyörei, mely bájos tájon lakik, boldogságát magában és az istenek ajándékaiban lelve. A pásztori költe-

ság alig egy árnyát mutatja. Az élet abban áll, hogy adja meg virágait, majd gyümölcseit; mire több? Ha, a mint föltehetjük, a halál eszméje a keresztyénség és a modern vallásos felfogás leglényegesebb vonása, akkor a görög a legkevésbé vallásos népfaj.»

mény Theocritos modorában, a hellén tartományokban igazság volt; Görögország kedvet lelt mindig a finom és kedves költészet e kisded fájában, mely irodalmában a legjellemzőbbek egyike, mint sajátságos életének tükre, mely műfaj csaknem mindenhol másutt együgyű és mesterkelt. A kedves humor, az életöröm: ezek kiválóan görög tulajdonok. E népfaj mindig 20 éves: rá nézve az *indulgere genio*¹ nem az angol nehézkes ittassága, a franczia durva vigassága; ez egyszerűen csak annak gondolása, hogy a természet jó s az embernek lehet és kell is, hogy rábízza magát. S valóban a görögre nézve a természet a finomság tanítónéja, az egyenesség és erény királynője. A nemi vágy, ez ösztön, melylyel a természet minket a rosszra vezet, rá nézve nonsens. A dísz iránti vágy, mely jellemzi a polikart,² és a mely oly ártatlannak tetszik az ifjú görögben, nem a barbár hívságos pompája, a polgár ostoba feszelkedése, felfuvalkodván a maga nevetséges parvenui gőgjében; ez a naiv serdülő ifjú gyöngéd és tiszta vágya, a szépség föltalálói törvényes fiának érezvén magát.» (*Saint Paul. Renan Ernőtől* 202. l.) — Egyik barátom, ki sokat utazott Görögországban, beszéli, hogy gyakran a kocsisok és vezetőik valami szép virágot szakítanak le, azt egész nap tetszelgve a kezökben hordják, estve elteszik, lefekvéskor s másnap megint előveszik, hogy benne gyönyörködjenek. Az ember itt megőrzi azt az irányt, melyet

¹ «Az életet élvezettel fölvidítani, kedvére mulatni.»

Ford.

² Görög vagy albán zsoldos albán öltözetben; most görög militiabeli katona.

neki a természet kezdetben adott, mert ama képességek és hajlamok, melyeket beléje olt, épen azok a képességek és hajlamok, melyeket naponként kielégít. Aristophanes néhány sora lefesti előttünk ez oly őszinte, könnyed és csillogó érzékeséget. Az athenaei földművelőkről van szó, kik üdvözlik a béke megjöttét:

Mily öröm, mily öröm,

Hogy már nem kell a sisak, a hagyma és turó;

Nem kedves a harcz nekem,

Csak borozgatni a tűz előtt jó barátaimmal, és

Rakni rá, a mi legszárazabb s legvidámabban ég,

Nyári vágású fát;

Csicseri borsót pattogatva, és piritva cserfamakkot,

Csókolgatni thrák lányt, míg a nőm fürödni van.

Mert nincs annál kedvesebb, ha már az ember elvetett

S permetez rá a jó Isten, mintha szomszédom kiszól:

Mit csináljunk mostanában, monddsa csak Komar-
[chides?¹

Ugy-e, jó lesz egyet innunk, míg az Isten jót művel?

Nossza, pörkölj nékem, asszony, három mércze kan-
[babot,²

Elegyíts buzát is közzé s hozz fügét onnan belől,

Syra meg kiáltsa vissza *Manest*³ a hegyek közül.

Már ma szöllőt sem kötözni, sem kapálni nem lehet,

Nem képes⁴ ma ott taposni: az egész föld egy pocsok.

Menjen egyik: hozza a pár csízt s a fenyvesmadarat,

Még gulászt⁵ s négy egész nyúl is volt tegnap oda-
[benn,

Ha a macska el nem vitte tegnap este egyiket,

Mert zörömbölt, nem tudom mit, s borogatott oda-
[benn,

Hozz, fiu nekünk hármat, egyet az apámnak adj,

Aztán Aeschinadeséktől kérj mirrhát is, fürtöset,

¹ Akárki, maga a beszélő. *Arany* jegyz.

² Szerették rágsálni bor mellett. U. ő.

³ *Syra* nő, *Manes* férfi szolga. U. ő.

⁴ Képtelenség, lehetetlen. U. ő.

⁵ A tehén első teje ellés után. *Darázsok*. 672. U. ő.

Együttal Charinadest¹ is hívja által valaki,
Hadd igyék ő is velünk, míg
Szántóföldeinkre Isten bő áldását öntözi.²

Oh drága királyné, isteni nő,
Mennyei Béke,
Karok asszonya és asszonya násznak:
Im vedd kegyesen kész áldozatunk!...³
Elegyíts minket Helléneket a
Régi barátság édes ízével,
Elménkbe vegyíts szelidebb, készebb
Bocsánatadást; hogy az áruterünk
Teljék meg drága javakkal:
Nagyfejű hagymával, uborkával,
Nemes almákkal,
Kurta subával szolgálainknak,
Hozzanak ismét a Beótok
Lud-kacsafélét, bibiczet, ölyvet,
És angolnát nagy kosarakkal
A Kopaisból, hogy körülötte
Vásárt ütvén, taszigáljuk odább
Morychost, Teleast, Glauketést, meg
Többi szódét⁴...
Dikaiopolis... Ebédre jőjj:
Vedd a szelenczét⁵ és kancsót, hamar,
Mert a Dionys főpapja küldé érted.
Hanem siess: miattad várnak éhen,
Mert máskülönben kész a dáridó:
Fejvankos, asztal, matrác, kerevet,
Virág, kenőcs, az ételek, rimák,
Lepény, pogácsa, zézam, csöröge,
Harmodiusra⁶ lejtő szép leányok.⁷

¹ Szomszédok, jó barátok lehettek. Arany J. jegyz.

² Aristophanes vígjátékai, ford. Arany János. *Béke* 1055—1080. sor. — ³ U. az 902—906. sor. *Béke*.

⁴ Gourmand. Ford. j. Arany J. ford. *Béke* 925—939.

⁵ Azt a tokot vagy ládikát, melyben a vendégségbe ennivalót szoktak vinni. Arany j.

⁶ T. i. dalára, melynek a szövege (Kallistratestől?) ránk is fennmaradt.

⁷ Arany J. Aristophanes ford. *Az akarnaebeiek* 1023—1032. sor. II. k.

Röviden végzek az idézetekkel, melyek túlságosan élénkek; az attikai és a déli érzékiségnek nagyon is merész szokásai és nagyon is kerek kifejezései vannak.

A szellem hasonló hajlama vezeti az embert arra, hogy az életet az élvezet egy részének vegye. A görögök kezében a legkomolyabb intézmények és eszmék mosolygókká lesznek; isteneik «boldog istenek, kik nem halandók». Az Olympus csúcsain élnek, «melyeket a szelek meg nem ráznak s eső soha nem lágyít, hová hó nem közelít, hol az aether felhő nélkül árad s hol a tiszta fény játszva futos». Ott vakító fényű palotában arany trónokon ülve iszszák a nektárt s eszik az ambrosiát, míg a Múzsák «bájos hangon énekelnek». Örökös lakoma ragyogó fényben, ez a görög képzelte menny; következőleg a legszebb élet az, mely leghasonlóbb az istenek ez életéhez. Homeros szerint boldog ember az, «a ki élvezheti virágzó ifjúságát s elérhet az öregkor küszöbére». A vallásos szokások vidám ebédek, melyeknél az istenek meg vannak elégedve, mert van részök borban és húsban. Legmagasztosabb ünnepeik operai előadások. A tragédia, vígjáték, a tánczkarok, a testgyakorlati játékok a vallásos tisztelet részét teszik. Ők nem képzelik, hogy az Isten imádásához önkínzás, böjt, reszkető könyörgés, térdreborulás kell, siratván bűneit; hanem, hogy részt kell venni örömeikben, gyönyörködtetni a legszebb meztelen testek látásával, földíszítani értők a várost, hozzájokig emelni az embert, kiragadván őt egy pillanatra halandó állapotából mindama pompa által, a mit művészet és költészet

csak nyujthat. Ez a «delkesedés» az ő kegyességek és miután ez a tragédiával a nagyszerű és ünnepélyes érzelmek partjain hajózott, a komédiában bolond tréfákban és érzéki kéjes szabadságban ömlik ki. *Lysistrata*-t, a *Thesmophoriák* ünnepét kell olvasni Aristophanesnél, hogy elképzeljük az állatiasság e túlzásait, hogy fel fogjuk, hogy nyilvánosan ünnepelték a Bacchus-ünnepeket és tánczolták a cordax-ot,¹ hogy Korinthusban ezer örömeány szolgálta Aphrodite templomát és hogy a vallás szentesítette egy búcsú és egy farsang minden kihágását és fel fordultságát.

A társadalmi életet épen oly könnyen vették, mint a vallásost. A római hódít, hogy szerezzon; berendezi a legyőzött népeket, mint valami haszonbért, rendszeresen és állandóan, mint az igazgatás vagy a kereskedelem férfja; az athenaei hajóz, kiszáll, hódít a nélkül, hogy alapítana, szabálytalanul, a pillanat benyomása szerint, cselekvési ösztönből, a képzelem izgatásából, vállalkozó szellemből, dicsvágyból és ama gyönyörből, hogy ő az első a görögök közt. Szövetségei pénzéből a nép szépíti városát, művészeivel templomokat, színházakat, szobrokat, díszítményeket, processiókat csináltat, élvez minden nap s minden érzékével a közvagyonból. Aristophanes politikája és tisztviselői torzképével mulattatja őket. Ingyen bejárata van a népnek a színházba: a Bacchus-ünnepek végével kiosztják neki a szövetségesek adójából a pénztárban maradt pénzt. Nemsokára megfizetteti magát, hogy a dicasteriu-

¹ Buja taglejtésű táncz.

mokon ítél s hogy a népgyűléseken megjelen. Mindent magáért: kötelezi a gazdagokat, hogy saját költségeiken karokat, színészeket, előadásokat és a legszebb látványokat rendezzék. Bármily szegény, megvannak fürdői, a kincstár által fenntartott gymnasiumai, melyek oly kellemesek mint a lovagokéi.¹ Végre is nem akar többé fáradni; dicséri a zsoldosokat, hogy harcolnak helyette; ha politikával foglalkozik, ezt csak azért teszi, hogy róla csevegjen; meghallgatja szónokait kedvtelésből és végig jelen van szóharczaikon, vádjaikon, szónoki támadásaikon, mint egy kakasviadalon. Itél tehetségeikről és megtapsolja az ügyes vágásokat. Az ő nagy elfoglaltatása, hogy legyenek kitűnő rendezésű ünnepei: halálbüntetést szabott azokra, a kik a pénz ama részének, mely számukra határozottatott, háborúra fordítását indítványoznák. Hadvezéreik látványosságra valók: «Egyen kívül, kit a sereghez küldtetek, mondja Demosthenes, a többiek csak a ti ünnepeiteket díszítik az áldozó pap kíséretében.» Mikor a hajóhadat kell felszerelni és elindítani, vagy nem teszik, vagy igen későn teszik; ellenben a körmenetekre és nyilvános előadásokra minden elő van készítve, elrendezve, pontosan elintézve, a mint csak kell és a maga idejére. Lassanként a primitív érzékies hajlam növekvő hatása következtében az állam látványossági vállalatná silányult, oly megbizatással, hogy jó ízlésű embereknek költői élvezeteket szerezzen.

Végre a philosophiában és tudományban is csak a dolgok virágait kívánták leszedni. Nem

¹ Xenophon: *Athenaion politeia*.

volt meg bennök a mai kor tudásának önmegtagadása, a ki egész tehetségét arra áldozza, hogy a tudás egyik homályos pontját megvilágítsa, ki 10 évig elvizsgál egy állatfajt, ki szaporítja és szüntelen ellenőrzi tapasztalatait, a ki szándékosan valamely hálátlan munkára kárhoztatván magát, türelmesen két-három kő kifaragására szenteli életét egy oly roppant épülethez, melynek befejezését nem éri meg, de a jövő nemzedékeknek hasznára lesz. Náluk a philosophia társalgás; a gymnasiumokban, a csarnokok alatt, a platán-sétányokon születik; a tanító sétálva beszél s őt kísérik. Mindnyájan tüstént a végkövetkeztetésekre csapnak át; ez a közös szempont gyönyöre, ők ez által élveznek s csak közepesen gondolnak rá, hogy szilárd utat nyissanak; bizonyítékaik leggyakrabban csak a valószínűségekre szorítkoznak. Egészben tehát speculativ természetűek, kik szeretnek a dolgok csúcsán sétálni, háromban átlépni rajtok, mint Homeros istenei egy roppant ismeretlen tért és átölelni egy tekintettel a világot.

E rendszer hasonlít egy felséges operához, a kíváncsi és összefoglaló szellemek operája ez. Thales-től Proclusig philosophiájok, valamint tragédiájok harmincz-negyven főthéma körül forog végtelen változatokon, kibővítéseken és vegyítéseken át. A philosophiai képzelem úgy dolgozta fel az eszméket és hypothesiseket, mint a mythologiai képzelem a legendákat és az isteneket.

Ha az elért eredményektől bizonyítási eljárásukra nézünk, a szellem ugyanazon nyilatkozataival találkozunk. Ők épen annyira sophisták, mint bölcselők s szellemöket gyakorolják a gyakor-

latért. Egy éles megkülönböztetés, egy hosszú, kieszelt elemzés, egy fogós és nehéz bizonyíték legombolyítása vonzza és leköti őket. Gyönyörködnek és bennmaradnak a dialectikában, az éles-elműsködésben és paradoxonokban; ¹ nem oly komolyak, mint kellene; ha valamely vizsgálódásba bocsátkoznak, éppen nem csupán a határozott és biztos eredményt tartják szemök előtt; nem szeretik az igazságot egyedül és kizárólagosan, minden egyéb elfelejtésével és megvetésével. Olyan ez, mint a vad, melyre gyakran vadásznak; hanem ha az ember őket okoskodni látja, hamar kiérzi, hogy a nélkül, hogy megvallanák, a vadnál többre becsülik a vadászatot; a vadászatot ügyességeivel, ravaszságaival, kerülőivel, hevével és a szabad, kóborló és győzelmes cselekvés ez érzelmét, melyet az a vadász idegeibe és képzelődésébe kelt. «Oh görögök! görögök, — mondá Solonnak egy egyiptomi pap, — ti gyermekek vagytok.» Valóban, ők játsztak az élettel, az élet minden komoly oldalával, a vallással és az istenekkel, a politikával és állammal, a philosophiával és az igazsággal.

¹ L. a Platon és Aristoteles logikai levezetéseit, főkép a lélek halhatatlanságának bizonyítékait *Phaedon*-ban. Mind e philosophiában az ügyesség főbb, mint az eredmény. Aristoteles írt egy értekezést a homeri kérdésről a szónokok példájára, kik azzal foglalkoztak, hogy midőn Diomédes megsértette Aphroditét, a bal vagy jobb kézzel történt-e a sebzés?

V.

Ez az oka, hogy a világ legnagyobb művészei voltak. Bírták a szellem elragadó szabadságát, a lelékeny vidámság bővelkedését, a képzelem kecses mámorát, melyek a gyermeket arra hajtják, hogy szüntelenül költsön és foglalkozzék kis költeményekkel, minden más cél nélkül, csak hogy amaz új és igen élénk képességeknek, melyek egyszerre benne fölébrednek, utat nyisson. A három fő vonás jellemőkben, melyeket megjelöltünk, épen azok, melyek a művész lelkének és belátásának alkatrészei. A fölfogás finomsága, a készség a finom hasonlatok észrebevésére, az árnyalatok iránti érzék: íme ez az, mi őket képesíti az összhangzó alakok, hangok, színek, események, röviden az elemeknek és részleteknek a belső kapcsolat miatti oly egymásból folyó szerkesztésére, hogy szerves műveikben az élő valóság nyilatkozik és a képzelet világában tökéletesebb alakban mutatják fel a valódi világ mérhetetlen összhangját. A világosság szüksége, a mérték érzése, a határozatlan és elvont gyűlölete, a szörnyű nagy és borzasztó megvetése, a határozott és szabatos körrajzok iránti ízlés: íme, ezek vezették őket arra, hogy conceptióikat a képzelemre és érzékekre nézve könnyen felfogható formákba öntsék s következőleg, hogy oly műveket alkossanak, melyeket minden faj és minden század fölfoghat és melyek, mert emberiek, örökkévalók. A jelen élet tisztelete és szeretete, az emberi erő érzése, a gyönyör és zajos öröm szükségessége, ez az, a mi mellőzteti velők a physikai gyengeség és erkölcsi betegség rajzát; s előállít-

tatja a lélek egészségének és a test tökéletességének alakját és teljessé téteti a műalkotás szerzett szépségét a tárgy természeti tulajdon szépsége által. Ezek összes művészetök jellemző vonásai. Egy pillantás irodalmukra, összehasonlítva kelet népeivel, a középkoréval és a modernnel, Homerus egyszeri olvasása, összehasonlítva a *Divina Comediával*, *Fausttal*, vagy az indiai hőskölteményekkel, prózajok egyszeri tanulmánya minden más kor és minden más ország prózájával összehasonlítva, gyorsan meggyőz erről. Irodalmi stíljök mellett minden más stílyt szónokias, nehézkes, határozatlan és erőszakolt; erkölcsi typusaik mellett minden typus túlhajtott, szomorú és egészségtelen; az ő költői és szónoki műformáik mellett minden forma, mely nincs tőlök véve, aránytalan, nem összefüggő, kificzault a tartalom miatt, melyet magában foglal.

De nincs terünk s száz példából csak egyet választhatunk. Tekintsük meg azt, mi szemmel látható és mi szembe ötlík azonnal, midőn a városba lépünk, — értem a templomot. Rendesen magaslaton fekszik, t. i. az acropolison vagy több szikla talapzatán, mint Syracusaeben, vagy egy kis hegyen, mely mint Athenaeben az első menedékhely s a város ősi telepe volt. Az egész síkról és a szomszéd halmokról látható; a hajók meszsiről köszöntik, a kikötőhöz közeledvén. Egész tisztán kirajzolódik a tiszta levegőben.¹ Nincs, mint a középkor székesegyházai, bezárva, nyomottan házsorok közé bedugva, félig rejtve, a szem-

¹ L. a restaurálásokat Tetaz, Paccard, Boitte és Garnier jegyzeteivel magyarázva.

nek hozzáférhetetlenül, kivéven részleteit és magas részeit. Alapja, oldalai, tömege és arányai egy szempillantással fölfoghatók. Nem vagyunk kényszerítve az egészet egyik részéből kitalálni; helyzetése az emberi érzéseknek arányosan mutatja be. Hogy a benyomás tisztaságából semmi se hiányozzék, közepes vagy kicsiny arányokban építették őket. A görög templomok között csak 2—3 van oly nagy, mint a Madleine-templom. Semmi sincs, a mi India, Babylon és Egyiptom roppant emlékeihez, az egymásra halmozott és zsúfolt palotákhoz, folyosókból, körfalakból, termekből, colossusokból álló tömkelegekhez hasonlítson, a melyek száma végre is a szellemet zavarba ejti és elbódítja. Semmi, a mi hasonlítson az óriási székesegyházakhoz, melyek hajóikba befogadták egy város egész népességét, melyeket a szem nem tudna egészen átfogni, még ha magaslaton állnának is, melyeknek részletei elmosódnak s teljes összhangjuk csak egy tervrajzon szemlélhető. A görög templom nem gyülekező hely, hanem egy isten külön lakása, egy ereklyetartó az ő szobra számára, egy márvány-szekrény, melyben egyetlen szobor van. Száz lépésnyire a szent kőfaltól, mely bekeríti, a fő épületvonalak irányát és összhangját megkapjuk. — Továbbá oly egyszerűek, hogy egy tekintet elég az egész fölfogására. Semmi komplikált, bizarr, erőszakolt nincs ez építményekben; ez egy derékszögű négyszög oszlopkörzettel szegélyezve; a geometria három-négy alapformája teszi minden ékességét és az elrendezés egy-meretűsége még ama váddal sujtja őket, hogy e formákat ismétlik és szembehelyezik. A homlok-

zat koszorúja, az oszlopderék csatornázása, az oszlopfők fedőlapja, minden járulék és részlet még tisztábban mutatja minden tag egyszerű jellegét és a színezés különfélesége befejezi ezek értékének jelölését és határozottságát.

E különböző vonásokban felismerhetjük a határolt és tiszta formák iránti fő szükségérzetet. Más jellemvonások egész sora tanuskodik érzékek finomságáról és felfogásuk kitünő ízléséről. A templom minden részletei és dimensiói közt valami oly kapcsolat van, mint az élő test szervei közt s ők ezt a kapcsolatot fölfedezték; meghatározták az építészeti egységmérőt, mely az oszlop átmérője és ez meghatározza az oszlop magasságát, továbbá rendszerét, alapját, fejét, aztán az oszlopok egymástól való távolát és az épület általános beosztását. Helyes megfontolással módosították a matematikai formák nehézkes pontosságát, megközelítették a szem titkos követelményeit, az oszlopot közepén megvastagították¹ egy művészi görbe vonal szerint magassága kétharmadán, minden vízszintes vonalat meggörbítették és a Parthenon minden függőleges vonalát központjuk felé hajlították, szabaddá tették magokat a mechanikai egyenmérét békóitól, Propyleumaiknak két szárnyát nem csinálták egyenlőre, épen így az Erechtheion két szentélyét sem a talaj egyenlőtlensége miatt; keresztelték, változtatták, elhajlították síkjaikat és szögleteiket oly módon, hogy az építészeti geometriának megadták a kellemet, különféleséget, a váratlan-ságot, a valóság távlatos hajlékonyságát és a nél-

¹ Entasis.

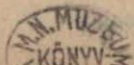
kül, hogy az épülettömeg hatását gyöngítnék, felületére hímezték a festett és vésett díszítmények legtetszetősebb szövetét. Mindebben semmi sem éri föl ízlésöket, csak a kivitel pontossága. Két oly tulajdont egyesítettek, melyek kizárni látszanak egymást: a túlzott díszítést és a túlzott egyszerűséget. A mi modern érzékeink azt nem érik el; csak félig és fokozatosan jutunk el annak fölfedezésére, hogy leleményök mennyire tökéletes volt. Pompei kiásására volt szükség, hogy gyaníthassuk a díszítés összhangját és bájos élénkségét, melylyel falaikat bevonták és napjainkban történt, hogy egy angol mérnök meghatározta a meghajtott vízszintes vonalak és az összehajló függőleges vonalak behajlását, mely legszebb templomaik fölséges szépségét adja. Úgy állunk előttök, mint közönséges hallgató a született és zenére nevelt zeneművész előtt; ennek játékában megvan az előadás bája, a hangok tisztasága, az akkordok teljessége, a motívum finomsága, a kifejezés sikere, melyeket más, közepes tehetséggel és gyakorlattal csak durvánnyosan és helylyelközzel fog fel. Csupán egy összbenyomás az, melyet róla megőrzünk s e benyomás, e faj géniejével megegyezően, hasonlít egy boldog és lelkesítő ünnephez. Az építészet teremtménye itt ép és életreképes önmagában; nincs szüksége, mint a gót székesegyháznak, lábainál egy kőművestelepre, mely untalanul javítsa a folytonos romlásokat; nem szorult boltíveinek támaszaiúl külső oszloperősítésekre; nincs szüksége egy egész vashálózatra, hogy fönntartsa cifrázatos és faragványos tornyainak roppant emelvényeit és hogy falaira erősítsék szövevényes és csodálatos csip-

kézeteit, törékeny kőcsecsebecségeit. Amaz éppen nem a fölizgatott képzelem, hanem a világos ész műve. Azért van építve, hogy magától és támasz nélkül fennálljon. Görögországnak majd minden temploma egészen megvolna még, ha az ember durvasága vagy fanatismusa nem dolgozott volna lerontásukon. A poestumiaiak fennállnak még 23 évszázad után is; egy puska porraktár felrobbanása repeszté ketté a Parthenont. Magára hagyva a görög templom megáll és fönnmaraad; ez észrevehető erős fekvésén; tömege megszilárdítja, a helyett, hogy megterhelné. Mintegy érezzük a külön tagok állandó súlyegyenét; mert az építész a belső szervezetet külsőleg láthatóvá tette és ama vonalak, melyek összhangzó arányaikkal gyönyörködtetik a szemet, éppen azok, melyek az örök állandóság biztatásával kielégítik az értelmet.¹ Tegyük hozzá ez erős kinézéshez a kényelem és elegancia képét; a görög épület nemcsak a tartóságot tartja szeme előtt, mint az egyiptomi. Nincs túlterhelve saját anyagának súlyával, mint egy merev és föltámasztott atlas; hanem kibontakozik, kiterjeszkedik, fölegyenyesedik, mint egy szép testű athleta, kiben az erő egyesül a finomsággal és vidámsággal. Vegyük továbbá figyelembe éveit, az arany paizsokat, melyek architravját² csillagformán ékítik, az arany acroteriumot,³ az oroszlánfejeket, melyek ragyognak a napfényben, az arany vonalakat és némely helyt az

¹ L. e ponton *La Philosophie de l'architecture en Grèce* M. E. Boutmy-tól, mely tanult, lelkiismeretes és éles ész műve.

² Alsó gerenda, mely az oszlopokon fekszik.

³ Oromdíz.

émályt, mely az oszlopfőkön végig kígyózik, a zinober, minium, kék, halvány okker, zöld és minden fajta élénk vagy halvány színű falfestést, melyek párosítva vagy ellentétben, mint Pompeiben, a szemnek megfoghatóvá teszik a déli nyíltság és egészséges öröm érzelmét. Vegyük hozzá végre a domborműveket, az oromfalak, metopok¹ és falövek szoborműveit s főleg a belső cella óriás szoborművét, mind a márványból, elefántcsontból és aranyból készült műveket, mind e hősi vagy isteni alakokat, melyek emberi szem elé állítják a férfias erő, athletikai tökély, katonás bátorság, egyszerű méltóság, változhatatlan derű mintáit és ekkor megnyerjük első fogalmainkat geniejőkről és művészetökről.

¹ Gerendaköz a felső gerendán.

MÁSODIK SZAKASZ.

A kor.

Menjünk tovább egy lépéssel s vizsgáljuk meg a görög művelődés egy új vonását. A régi Görögország egyik görögje nemcsak görög, hanem még hozzá régi görög; nemcsak abban különbözik az angoltól vagy spanyoltól, mert más fajból eredvén, mások képességei és hajlamai: különbözik az angoltól, a spanyoltól és az új görögtől abban, hogy a történelem egy előbbi korában élvén, mások az eszméi és érzelmei. Ő megelőz minket s mi követjük őt. Nem emelte művelődését a miénken; hanem mi alapítottuk a miénket az övére és sok másokéra. Ő földszinten van és mi a második vagy harmadik emeleten lakunk. Innen végtelen mennyiségű és fontosságú következmény foly. Lehet-e különbözőbb két életet gondolni? egyik a föld színén, minden ajtaja a mezőkre tárva-nyitva, a másik a légbe építve és bezárva egy magas, újmódi épület szűk osztályaiban. Ez ellentét kifejezhető két szóban: az ők élete és szelleme egyszerű, a mi életünk és szellemünk szövevényes. Következőleg az ő művészetök egyszerűbb, mint a miénk és az az eszme, melyet az emberi lélekről és testről magoknak alkottak,

teszi anyagát ama műveknek, melyeket a mi civilisatióink nem tűr többé.

I.

Elég egyetlen szempillantást vetni az ő külső életökre, hogy megjegyezzük, mennyire egyszerű ez. A művelődés északfelé helyezkedvén, kénytelen volt gondoskodni mindenféle oly szükségéről, melyekre első déli állomásán nem kelle gondolnia. Nedves vagy hideg éghajlat alatt, mint Galliában, Angliában, Észak-Amerikában az ember többet eszik; szüksége van szilárdabb és jobban záró házakra, melegebb és tömöttebb ruhákra, több tűzre és világításra, több védő eszközre; élelmiszerre, kézműre és iparra. Kényszerből szorgalmas lesz és a mint szükségei kielégítésével ezek szaporodnak, munkája háromnegyed részét a jóllét megszerzésére fordítja. Hanem e kényelmi eszközök, melyekkel magát elsánczolja, annyi függésre kénytetik, hogy zavarba jön és kényelmének mesterkéltisége foglyává teszi. Mennyi minden van manapság csak egy közönséges ember ruházatán! Mennyivel több minden még csak egy középvagyonú nő öltözetén! Két vagy három szekrény nem elég. Jegyezzük meg, hogy manap Nápoly és Athenae hölgyei tőlünk veszik a divatot. Egy palikar épen oly túlságos cifrázatot hord, mint a mienk. A mi északi műveltségünk visszahatván dél elmaradt népeire, oda idegen öltözetet vitt be fölösleges nehézkességével és a félreeső negyedekbe kell menni, leszállni a nagyon szegény osztályig, hogy találjunk férfiakat,

mint a lazzaronikat Nápolyban, egy köténynyel elfödve és nőket, mint Arcadiában, egy egyszerű ingben ; röviden oly embereket, kik ruházatukat éghajlatuk csekély szükségleteire szorítják és ahhoz mérik.

A régi Görögországban egy rövid és ujj nélküli tunika a férfinak, a nőnek egy hosszú tunika, mely a lábig ér és a váll magasságától kettőzve az övig visszahajlik : íme ez az öltözők lényeges része ; vegyünk hozzá egy nagy darab négyszögű szövetet, a melybe burkolóznak, a nő számára egy fátyolt, midőn kimegy, elég gyakran sandált ; Sokrates nem hordta őket, csak ünnepnapokon : nagyon gyakran mezitláb és födetlen fővel járnak. Mind e ruhák levethetők egy kézmozdulattal ; a természet éppen nem szorítja, kiemelik az idomokat, a meztelen test kilátszik réseiken és lebbenéseik között. Egészen levetik őket a gymnasiumokban, a versenytéren, több ünnepi tánczban : «a görögök tulajdonsága, mondja Plinius, hogy semmit el nem lepleznek». Az öltözet náluk csupán haszontalan járulék, mely a testnek meghagyja szabadságát s mely tetszés szerint, egy pillanat alatt levethető. Ugyanaz az egyszerűség az ember második burokjára nézt, értem a házat. Hasonlítsuk össze St.-Germain vagy Fontainebleau egyik házat egy Pompei vagy Herculaneumbelivel, mely két csinos vidéki város Rómához viszonyítva ugyanaz volt, mint ama St.-Germain vagy Fontainebleau Párisnak ; vegyük tekintetbe mindazt, a miből ma áll egy tűrhető lakás ; nagy metszett kőből két vagy három emeletes épület, üvegablakok, papir és szövet falszőnyegek, gördülő függönyök, kettős és hármas függönyök, melegítő

készülékek, kandallók, szőnyegek, ágyak, székek, mindenféle bútorok, számtalan csecsebecsék és háztartási meg fényűzési czikkek; s figyeljük meg valamely Pompei-beli ház törékeny falait, tíz-tizenkét kis szobáját egy kis udvar körül építve, a hol egy kis vízerecske csörög, finom festményeit, kis bronzholmit; ez csak egy vékony menedékhely éjszakai pihenésre, napi nyugalomra, a hűsölésre, míg a szem becses arabeszkeken és a színek kellemes összhangján legel; az ég alj nem kíván többet. Görögország szép korában a háztartás még sokkal kevesebből áll.¹ Fehérre meszelt falakból áll, melyet a tolvaj átfúrhat, még Pericles korában festetlenül; egy ágyból, némi ágyneműből, egy ládából, néhány színezett szép vázából, falra akasztott fegyverekből, egy egészen primitív szerkezetű lámpából; egy egészen kicsiny ház, melynek nincs is mindig emelete, elég egy előkelő athenaéinek; ez künn él a szabad levegőn, a csarnokok alatt, az Agorán, a gymnasiu-mokban és a középületek, melyekben közélete foly le, ép oly kevéssé fölszereltek, mint magánlakása. Oly palota helyett, minő a törvényhozásé,² vagy a londoni Westminister, a maga belső berendezésével, ülőhelyeivel, világításával, könyvtárával, éttermével, minden osztályaival és minden szolgálataival, neki egy üres tere van, a Pnyx és néhány kőlépcsőjű emelvénye a szónoknak. Épen most építünk egy operaszínházat és kell nekünk egy nagy homlokzat, három vagy négy

¹ L. a magánélet e részleteiről Becker *Chariclès*, ki-vált az Excursus-okat.

² Párisit érti, de ránk is talál.

roppant pavillon, előcsarnokok, termek és folyosók minden nemei, egy nagy körhely a közönség számára, egy óriási színpad, egy nagy padlás a díszletek számára és végtelen számú öltöző-szobák s lakások a kezelő tisztviselők és színészek számára; elköltünk negyven milliót és a nézőtéren lesz 1200 hely. Görögországban a színház befogad 30—50 ezer nézőt és húszszorta kevesebbe kerül, mint nálunk; mert a természet hordozza ennek költségeit; egy halomoldal, melybe köralakú lépcsőket vágnak, alant egy oltár és a közepén egy nagy, faragványokkal díszített kőfal, mint az orangei,¹ hogy visszaverje a színész hangját, a nap mint lámpa és távoli díszítményül majd a tündöklő tenger, majd a naptól bársonyfényű hegyesoportok: tehát a nagyszerűt takarékoság útján érik el és gyönyöreikről, valamint közügyeikről oly tökélylyel gondoskodnak, a melyet mi pénz pazarlásunkkal nem érünk el.

Nézzük az erkölcsi intézményeket. Manapság egy állam magában foglal 30—40 millió lakost elszórva több száz mérföldnyi széles és hosszú területen. Ezért sokkal szilárdabb, mint egy ókori város, de viszont nagyon sokkal bonyolultabb és hogy ebben valaki egy állást betöltsön, szakembernek kell lennie. Következőleg a hivatalnokok ép úgy szakemberek, mint a többiek. A nagy tömeg nem járul a közügyekhez, csak néha-néha választások útján. Vidéken él vagy teng a nélkül, hogy egyéni vagy szabatos véleményt alkothatna, bizonytalan benyomásokra vagy vak lelkesedésére hagyatva, kényszerítve

¹ Város Dél-Franciaországban.

van, hogy magánál műveltebb emberekre bízza magát, kiket a fővárosba küld és a kik helyettesítik, midőn a békéről vagy háborúról, vagy az adókról szavazni kell. Ugyane helyettesítés van, ha a vallás, igazságszolgáltatás, hadsereg, tengerészet forog szóban. Mind eme szolgálati ágakban a szakférfiak egész csoportjával rendelkezünk; hosszú tanulmány szükséges, hogy bennök szerepet játszassunk; a polgárok nagyobb része nem képes reá. Nem is veszünk bennök részt; vannak helyetteseink, a kik vagy a polgárok, vagy az állam által kijelölve, hadakoznak, hajóznak, bíraskodnak vagy imádkoznak helyettünk. És nem tehetünk másképen; a szolgálat igen bonyolult ahhoz, hogy az első jött-ment rögtönözve elvégezze; a papnak végeznie kelle a szemináriumot, a tisztviselőnek a jogot, a tisztnek az előkészítő iskolákat, a kaszárnyát vagy hajót, a hivatalnoknak vizsgákat és a hivatali gyakorlatot. Ellenben egy oly kis államban, minő egy görög város, az ember rendesen ismeretes a közdolgokkal: a társadalom nem oszlik hivatalnokokra és kormányzottakra; nincsen úgynevezett polgárság, csak activ állampolgárok. Az athénai maga határoz a közügyekről; öt- vagy hatezer polgár meghallgatja a szónokokat s szavaz a köztéren; ez a vásártér; úgy gyűlnek oda határozatok és törvények hozására, mint eladni borukat és olajtermé-
söket; a terület egy város előtti tér lévén, a mezei lakosnak nem kell sokkal több utat tennie, mint a városinak. Továbbá az ügyek, a melyekről szó van, értelmöket nem haladják meg; mert ezek a város ügyei, mivel az állam csak egy város. Nem bajos megértenie az álláspontot, mely

elfoglalandó Megarával vagy Corinthussal szemben ; ehhez elegendő személyes tapasztalata és napi benyomásai ; nem szükséges, hogy hivatott politikus legyen, jártas a földrajzban, történelemben, statisztikában és egyébben. Hasonlóképp papja házanépének és időnként saját nemzetségének és városnegyedének főpapja ; mert vallása csak egy szép beszéd a tápláló földről és istentisztelete, melyet végez, egy tánczból vagy egy énekből áll, melyet tud gyermekkorától és egy lakomából, melynél bizonyos öltönyben elnököl. Továbbá bíró a dicasteriumokban, a polgári bűn- és vallási ügyekben, ügyvéd és köteles magát védeni saját perében. Egy délvidéki, egy görög, természetesen élénk szellemű, jól és szépen szónokol. A törvények nincsenek még bezsúfolva egy törvénykönyvbe és szóáradatba bonyolítva ; nagyjában tudja őket ; a szónokok elsorolják neki ; továbbá a gyakorlat alkalmat ad, hogy megfigyelje ösztönét, józan esztét, érzelmét, szenvedélyeit legalább is annyira, mint a határozott jogot és a törvényes bizonyítékokat. — Ha gazdag, művészetre vállalkozik. Láttuk, hogy színházaik kevésbé bonyolultak, mint a mieink és hogy újra végig nézze a tánczosokat, énekeseket, színészeket, egy görögnek, egy athenaeinek mindig van kedve. Gazdag vagy szegény : katona ; mivel a hadászat még egyszerű és nem ismerik a hadi gépeket, a nemzetőrség maga a hadsereg. A rómaiak idejéig nem vala ennél jobb. Hadsereg alakításához és tökéletes katonához két tulajdonság szükséges és e két tulajdonságot megadja a köznevelés, — szakképzés, csapat-iskolázás, kaszárnyai fegyelem és gyakorlatok nélkül. Egyfelől

azt kívánják, hogy minden katona a lehető legjobb bajvívó, a legerősebb testű, a leghajlékonyabb és legügyesebb, legalkalmasabb legyen a jól ütésre, védésre és futásra; erről gymnasiumaik gondoskodnak, ezek az ifjúság iskolái; ott tanulják egész napon és hosszú éveken át a küzdést, ugrást, futást, discus-vetést és gyakorolják s rendszeresen fejlesztik az összes tagokat és izmokat. Másfelől azt akarják, hogy a katonák tudjanak menni, futni és minden csapatfejlődést rendben megtenni. Erre az orchésis elegendő; összes nemzeti és vallásos ünnepeik a gyermekeknek és ifjaknak a tömeg-alakzatokat és ezek felbontását tanítják; Spartában a köztánczkar és hadcsapat¹ ugyanegy vezetőre volt bízva. Miután az élet így kiképezte őket, megérthető, hogy miként lehet a polgár katona tüstént és erőlködés nélkül. Tengerészsze sem sokkal több tanulással válik. E korban a hadihajó csak egy parti hajózásra való csolnak, legfőlebb kétszáz embert fogad be és nem egy könnyen veszt el a partokat szemelől. Oly városban, melynek kikötője van és tengeri kereskedésből él, nincs senki, a ki ne értene egy ily hajó vezetéséhez, senki, a ki ne ismerné előre vagy gyorsan meg ne tanulná az időjeleket, a szél változásait, az állomásokat és távolságokat, az összes jártasságot és minden egyebet, a miket egy matróz vagy hadi tiszt nálunk csak tízévi tanulmány és gyakorlat után tud. Az antik élet mind e sajátságai ugyanegy okból erednek és ez az ok ennek az előzmények nélküli művelődésnek egyszerűsége és mindannyinak eredménye

¹ *Choros és Lochos.*

ugyanegy s ez a teljesen egyensúlyban álló lélek egyszerűsége, melyben a képességek és hajlamok egyik csoportja sem fejlődék a másik rovására, mely nem kapott kizárólagos tulajdont s melyet semmi sajátlagos functio el nem ferdített. Manapság van köztük művelt és műveletlen ember, városi és paraszt, vidéki és párisi, tovább annyi különböző életkör, melyeknek mind megvannak a maga osztályai, hivatása és működési köre s mindenütt az egyén bezúfolva abba az osztályba, melybe lépett és megrohanva számtalan szükségétől, melyeket magára erőszakolt. A kevésbbé mesterkéltnél, kevésbbé szakszerű, a kezdő állapot-tól kevésbbé eltávozott görög oly politikai körben működött, mely jobban hozzá illett az emberi tehetségekhez, oly szokások között, melyek kedvezőbbek voltak az állati tehetségek fenntartására; mint a természeti élet közelebbi szomszédja, kevésbbé elnyomva a túlterhelt civilisatiótól, inkább volt ember.

II.

De nemcsak a környezet és külső formák folynak itt be az egyén alakulására. Hatoljunk magába az egyénbe egész érzelmeiig és eszméiig s még inkább meglepetünk a távolságtól, mely ezeket a mieinktől elválasztja. Ugyanis a kultúra két faja alakítja ezeket minden időben és minden országban: a vallásos és világi és mindkettő ugyanegy módon hat rájuk; akkor úgy hatott, hogy egyszerűek maradjanak, most úgy, hogy bonyolultakká teszi őket. Az új népek keresztyének

és a keresztyénség másodhajtasú vallás, mely el-
lentmond a természeti ösztönnek.

Egy heves rángáshoz hasonlítható, mely meg-
görbítette az emberi lélek eredeti alkatát. Tényleg
azt tanítja, hogy a világ rossz és az ember rom-
lott; s valóban abban a században, melyben
született, kétségtelenül igaz volt. Szerinte tehát
az embernek meg kell útját változtatnia. A jelen
élet csak számkivetés; fordítsuk szemeinket az
égi hazára. Természeti ösztönünk vétkes; nyom-
juk el tehát minden természetes hajlamunkat s
gyötörjük testünket. Az érzéki tapasztalatok s a
tudósok okoskodásai elégtelenek és csalékonyak;
vegyük fáklyául az isteni kijelentést, a hitet s az
isteni fény fölvilágosítását. A penitencia, lemondás,
szent elmélkedés által juttassuk magunkban
elsőségre a lelki embert s legyen életünk a meg-
váltás szenvedélyes óhaja, akaratunkról való foly-
tonos lemondás, szüntelen istenhez való epedés,
az isteni szerelem gondolása, melyet néha extasis
és túlvilági látomás jutalmaz. Tizennégy évszázá-
don át az erkölcsi eszmény az anachoréta vagy a
szerzetes volt. Hogy megmérjük egy ily eszme
hatalmát és az átalakulás nagyságát, melyet ez
az emberi tehetségekre és szokásokra gyakorol,
olvassuk föl váltva a nagy keresztyén és nagy
pogány költői műveket, egyrésről a *Divina*
Comédiát, másrésről az *Odysséát* és *Illiast*.
Dantenak látomása van, átragadtatott a mi kis
mulandó világunkból az örök régiókba; ott látja
a kínzásokat, bűnhődést és az üdvözülteket; em-
bert meghaladó szorongások és borzalmak gyöt-
rik; mindaz, mit egy dühös és leleményes kép-
zelődés a megtorlásról és hóhérről csak kigondol-

hatott, mindazt ő látja, végig szenved s tőle a halál révére vettetik; azután a fénybe száll fel; testének nincs súlya többé; fölszáll akaratlanul vonzatva egy sugárzó nő mosolyától; hallja a lelkeket, melyek hangból és hullámozó dallamokból állnak; énekkarokat lát, egy nagy rózsát égő lángokból, melyek az erények és égi erők; a szent beszédek és a theologiai igazságok dogmái pedig visszhangzanak az étherben. E lángoló magasságban, hol az ész, mint a viasz, meglágyul, a symbolum és a látomány egymásba fonódva s egyik a másik által homályossá téve, együtt működnek közre a mystikus elvakuláshoz és az egész költői mű, akár a pokolról, akár égről szóló, ábrándozás, mely lidércznyomással kezdődik s elragadtatáson végződik. Mennyivel természetesebb és egészségesebb az a rajz, melyet Homeros ad! Troasról, Ithaka szigetéről, Görögország partjairól szól; még ma is megvannak ugyanazok a nyomok; az ember fölismeri a hegyek alkatát, a tenger színét, a fölbugyogó forrásokat, a cyprusokat, az égerfákat, hol a tengeri madarak fészkelnek; ő a létező és tovább élő természetet rajzolta; nála mindenütt a valóság szilárd talaján járunk. Könyve történelmi okmány; kortársainak szokásai olyanok voltak, mint ő leírja; Olympusa maga sem egyéb, mint egy görög család. Nem kell magunkat erőszakolnunk és fölizgatnunk, hogy magunkban amaz érzelmeket megtaláljuk, melyeket ő leír, sem hogy elképzeljük az általa rajzolt világot, az ütközeteket, az utazásokat, a lakomákat, közbeszédeket, magántársalkodásokat, a való élet összes jeleneteit, a szülői és házastársi szeretetet, a dicsőség és tevékenység vágyát, hara-

got, lecsillapodást, az ünnepélyek iránti érzéket, az élet gyönyörét, a természetes ember minden érzelmét és szenvedelmét. Ő látható körbe csoportosítja, a mit az emberi tapasztalás minden nemzedéknél föltalál; ebből nem lép ki; e világ elég neki, csak ez fontos; az ezen túllevő nem egyéb, mint hiú árnyak bizonytalan lakása; midőn Ulysses Hadesnél találkozáván Achilleussal, üdvözli őt, hogy még mindig első a holt tárnnyak közt, ez így felel neki:

«Semmi vigasztos szót a halálról, nyájjas Odysseus! Jobban óhajtnék földszínen jószágtalan ember Parlagi dolgaiban szakmányos lenni napestig, Hogysem fejdelem a poklok valamennyi halottán. Szólj inkább nekem és adjad tudtomra fiamról, Vajjon elől akar-e viadalban küzdeni vagy sem.»¹

Tehát túl a síron is még a jelen élet foglalkoztatja. Gyorslábú Achilleus árnya «nagy lépésekkel ment a buja rétnék, örülvén, hogy magzatja derékségét elmondani hallá».² A görög művelődés minden korszakában megjelenik különböző árnyalatban ez. érzelem; az ő világuk az, melyet a nap fénye süt; a haldokló reménye és vigasza fiainak, dicsőségének, síremlékének, hazájának ragyogó fényben való fönnmaradása. «A legszerencsésebb ember, a kit ismertem, mondá Solon Croesusnak, az athenaei Tellus; mert hazája virágozáván, szép és jó gyermekei voltak, a kiknek mind gyermekeik valának és megőrzék

¹ Szabó I. ford. XI. ének 486—492. sor.

² U. ott 537—539. sor.

vagyonukat, míg ő élt; ilyen szerencsés életű levén, halála dicső volt; mert az athenaeiek hadat folytatván szomszédaikkal, az eleusisiakkal, ő segített és megfutamítván az ellent, meghalt s az athenaeiek államköltségen temették el azon a helyen, hol elesett s nagy tiszteletben tarták.» Platon idejében Hippias, a közvélemény tolmácsa, hasonlóan szól: «Az a legszebb minden időkben, minden emberre és mindenütt, hogy ha van nagy vagyona, egészsége, befolyása a görögöknél s hogy ha emígy eljut az öregkorhoz és miután szülői iránt tisztességgel leróta utolsó kötelességeit, vitessék ő is sírjába utódai által ugyanazzal a pompával.» Midőn a bölcselet okoskodásai kiterjeszkednek a jövő életre, ez nem tűnik fel ijesztőnek, végtelennek, különbözőnek a jelen élettől, csak oly kétségtelen, mint emez, kimeríthetetlen a szenvedésekben vagy gyönyörökben, mint egy rémítő örvény vagy angyali dicsőség. «Halva lenni kettő közül az egyik, mondá Sokrates bírónak: mert vagy a holtlét semmi és semminek érzését nem tapasztalja: vagy a halál, mint mondják, változás és a lélek költözése innen más helyre. Ha semmi érzéssel nincs a holtlét, hanem mintegy alvás, melyben az alvó semmi álmot sem lát, mi nagy nyereség a halál! Én azt vélem, ha valakinek azon éjszakáját, melyben oly csendesén aludt, hogy álmot sem látott, ki kellene szemelnie s életének más napjait és éjeit hasonlítván hozzá, megmondania, vajjon ez éjszakánál egész életében hány napot és éjt töltött el kedvesebben, — azt vélem, mondom, hogy nemcsak magánember, de a nagy

király¹ is igen könnyen megszámlálhatóknak találná kedvesen eltöltött napjait és éjeit a többiekhez képest. Ha tehát a holtlét az, úgy a következő egész idő nem látszik többnek egy éjszakánál. Ha pedig a halál mintegy elköltözés innen más helyre s igaz, mint mondanak, hogy a holtak mind ott vannak, ugyan bírák, volna-e nagyobb jó ennél? Mert ha valaki megszabadulván ezektől, kik magokat itt bírának nevezgetik s a Hadesbe érvén, ott az igazi bírakat lelendi, kikről mondják, hogy ott törvényt tesznek, úgymint Minost, Rhadamanthust, Aiakost és Triptolemost s másokat ama félistenek közül, a kik életökben igazságosak voltak: ugyan ez rossz elköltözés volna? Hát még Orfeus, vagy Musaios vagy Hesiodos vagy Homeroszal találkozhatni, azt némelyitek mennyire becsülné! Én legalább, ha ez igaz, többször is akarnék meghalni.»² Így mindkét esetben «legyetek jó reménységgel a halál iránt».³

Húsz évszázzal utóbb Pascal föllevenítvén e kérdést s ugyane kételyt, nem látott a hitetlenre más kilátást, «csak az örök megsemmisülés vagy örök boldogtalanság szörnyű alternatíváját». Az ily ellentét jelöli a zavart, mely tizenhét év száz óta fölbolygatta az emberi lelket. Boldog vagy boldogtalan örök életre való kilátása meg-

¹ Nagy királynak nevezték a perzsa királyt, s a köznép a vélt hatalomhoz mérvén a boldogságot, legboldogabbnak hitte. Sokrates szeretett a közvélemény megcáfolására közfogalmakat használni.

² *Platon munkái.* Ford. Hunfalvy Pál, 1854. I. 78—79.

³ U. ott.

rontotta benne az egyensúlyt ; egészen a középkor végéig e mérhetetlen súly alatt olyan volt, mint egy tánczó és megbontott mérleg, vagy igen alant, vagy igen fönn, mindig a végletekben járt. Midőn a renaissance táján az elnyomott természet újból fölegyeneseedett s visszanyerte befolyását, maga előtt találta, hogy legyőzze, a régi askéta és csodás tant, nemcsak hagyományaival és fennálló vagy felújított intézményeivel, hanem egyszersmind állandó zavarjaival, melyeket a fájó lélekbe és túlfeszített képzelődésbe dobott. Még ma is megvan az egyenetlenség ; bennünk és körülöttünk kettős morál, kettős eszme uralg a természetről és életről s folytonos harczuk érezteti velünk amaz ifjú világ összhangzó kellemét, melyben a természetes ösztönök érintetlenül és egyenesen fejlődhetek ki oly vallás alatt, mely elnyomás helyett kedvező volt hajlamaiknak.

Ha a vallásos kultúra nálunk az önkéntes hajlamokra erőszakolta az ellentétes érzelmeket, másrészt a világi kultúra lelkünkbe a mesterkélt és idegen ideák egész tömkelegét zavarta be. Hasonlítsuk össze a tudás elsejét és leghatalmasabbját, azt, a melyet a nyelv ad, Görögországban és nálunk. A mi új nyelveink az olasz, spanyol, francia, angol : tájnyelvek, elromlott maradványai egy szép nyelvnek, melyet hosszú hanyatlás elrontott és az idegenességek s az összeelegyülés még jobban elferdítettek és összezavartak. Hasonlítanak oly épülethez, melyek egy régi templom romjaiból vannak rakva és idegen anyagokkal esetlegesen összetákolva ; s valóban megromgált latin kövekből, melyek más renddel vannak összerakva, az út kavicsaiból és ilyen-olyan

épületanyagokból raktuk azt az épületet, a melyben élünk, még pedig kezdetben gót kastélynak, ma modern háznak. Szellemünk benne él, mert hozzá van alkotva ; de mennyivel inkább kedvére mozgott a görögé a magáéban ! Mi nem értjük meg első tekintetre egy csak kevésbé általánosabb jelentésű szónkat : nem elég átlátszók ; nem látatják gyökereiket, azt az érzéki tényt, a honnan véve vannak, nekünk meg kell magyaráznunk azokat a fogalmakat, melyeket hajdan erőfeszítés nélkül megértettek, egyedül az analogia segítségével, minők : *genre, espèce, grammaire, calcul, économie, lai, pensée, conception* stb. Még a németben is, a hol ez az akadály kisebb, hiányzik a vezető fonál. Majdnem egész bölcséleti és tudományos szótárunk idegen ; hogy jól használjuk, kell tudnunk görögül és latinul ; és a legtöbbször rosszul használjuk. Ez a műszavak szótára egy csomó szót bevitt a társalgási és irodalmi nyelvbe, innen van, hogy ma súlyos és nehezen kezelhető fogalmakkal beszélünk és gondolkozunk. Teljesen készen és megjegyezve kapjuk őket ; ismételjük megszokásból, használjuk fontosságuk mérlegelése és árnyalataik megkülönböztetése nélkül ; csak körülbelül mondjuk azt, a mit mondani akarunk. Az írónak tizenöt évre van szüksége, hogy megtanuljon írni, nem lángésszel értem, mert az nem tanulható, hanem világosan, folyamatosan, egyéniesen és szabatosan. Ezért kényszerül előbb megvizsgálni és behatolni vagy 10—12 ezer szó és különböző kifejezések értelmébe, megjegyezni eredetöket, képzett alakjaikat, kapcsolataikat, összerakni újra és eredeti terv szerint minden eszméjét és egész szellemét. Ha

ezt nem tette meg s mégis okoskodni akar a jogról, kötelességről, szépről, államról és az ember minden nagyérdekű dolgáról, akadozik és botorkázik; belezavarodik a nagy és bizonytalan mondasokba, a hangzatos közhelyekbe, az elvont és visszaijesztő mondasokba; tekintsük meg e mellett az ujságokat és népszónokok beszédeit; ez különösen a sorsa az intelligens munkásoknak, a kik azonban nem mentek át a classicus nevelésen; ezek nem urai a szóknak, sem következőkép az eszméknek; tudós nyelven szólnak, mi nekik nem természetes; rájuk nézve ez zavart: tehát megzavarja szellemöket is, nem lévén idejük, hogy cseppenként átszűrjék. Roppant hátrány ez és tőle a görögök mentek voltak. Nálok nem volt eltérés az érzéki dolgok nyelve s a tiszta okoskodás nyelve közt, a nép nyelve és a tudósok által beszélt nyelv közt; az egyik folytatta a másikat; nincs oly szó Platon dialogusaiban, a melyet ne tudna a gymnasiumból kilépő ifjú, nincs egyetlen mondas Demosthenes egyik szónoklatában, mely ne találna egy teljesen kész kis helyet egy athenaei kovács vagy paraszt koponyájában. Próbáljuk meg görög nyelvre jól lefordítani Pittnek vagy Mirabeaunak valamelyik beszédét, sőt egy darabot Addisontól vagy Nicoletól, kényszerítve leszünk újra gondolni és átalakítani, kényszerítve leszünk ugyanazokra a dolgokra a tényekhez és érzéki benyomásokhoz¹ közelebb álló kifeje-

¹ L. e ponton Paul-Louis Courier iratait, ki styljét a görög után fejleszté. Összehasonlítandó Herodotos első fejezeteinek fordítása tőle a Larcher-félével. George Sand a *François de Champi*, *Maîtres Sonneurs*, *Mare au Diable* cz. műveiben nagy részt eltalálta a görög

zéseket keresni. Élénk fény fog minden igazságot és hibát szembeötlővé tenni; az, a mit előbb természetesnek és világosnak tartottunk, affectatió-nak s félig homályosnak fog tetszeni és az erős ellentét megérthetővé teszi előttünk, hogy a görögöknél a gondolkozás eszköze egyszerűbb lévén, miért teljesítette jobban és kevesebb erőfeszítéssel hivatását.

Másrészről az eszközzel a mű is bonyolulttá lett s pedig mértéken túl. A görögök eszméin kívül bírjuk mindazokat, melyeket tizenennyolcz évszáz alatt mások alkottak. Származásunk óta elhalmoztattunk ráadásul a mi szerzeményeinkkel. A durva barbárságból kilépéskor, a középkor első hajnalodásánál a gyermeteg szellemnek, mely alig dadogott, meg kellett magát raknia a classicus ó-kor, a régi egyházi irodalom, a szórszálhasogató byzanci theologia, Aristoteles terjedelmes és finom encyclopaediája maradványaival, mely utóbbit arab magyarázóik tekervényessé és homályossá tettek. A renaissance óta a visszaállított ó-kor megjött, hogy minden conceptióit még hozzátegye a miénkhez, hogy néha megzavarja eszméinket, jogtalanul ránk tolja tekintélyét, tanait és példáit, minket latinokká és görögökké tegyen nyelvre és észjárásra nézve, mint a XV. évszáz olasz íróit; ránk szabja drámájának és styljének formáit a XVII. évszázban, ránk kényszeríti maximáit és politikai utópiáit, mint Rousseau korában s a forradalom alatt. De a kiszéle-

styl egyszerűségét, természetességét és világos logikáját. Különös ellentéte ez ama modern stylnek, melyet akkor használ, midőn saját nevében szól vagy beszélteti művelt személyeit.

sült patak még növekedett végtelen mellékfolyamok által, a tapasztalati ismeretek s az emberi fölfedezés naponként való hatalmas gyarapodásával, az élő civilisatiók különféle járulékaival, melyek egyszerre foglalkoztattak öt-hat nagy országot. Vegyük hozzá száz év óta a modern nyelvek és irodalmak kiterjedt ismeretét, a keleti és távoli civilisatiók fölfedezését, a történelem rendkívüli haladását, mely fölelevenítette szemünk előtt annyi népfaj és annyi évszáz erkölceit és érzelmeit; a folyó ép oly tarka, mint roppant folyammá lőn: íme, a mit mostanság az emberi szellemnek be kell nyelni és a Goethe genieje, türelme és hosszú élete szükséges, hogy körülbelül elég legyen hozzá. Mennyi űs forrás volt akkor vékonyabb és tisztább! Görögország legszebb korában «az ifjú tanult olvasni, írni, számolni,¹ lanton játszani, birkózni és minden más testgyakorlatot végezni».² Erre szorítkozott «a jobb családok gyermekeinek» nevelése. Tegyük hozzá azonban, hogy a zenetanítónál megtanították néhány vallásos és nemzeti dal éneklésére, Homeros, Hesiodos és a lyrikus költők darabjainak könyvnélkül tudására, a paeanra, melyet dalolt a háborúban s Harmodios³ dalára, melyet az asztalnál mondott el. Valamivel idősebb korában hallgatta a szónokok beszédeit az Agorán, a határozatokat s a törvényekre hivatkozásokat. Socrates idejében, ha érdeklődött, elment hallgatni a sophisták vitatkozásait és előadásait; igyekezett,

¹ *Grammata*. Mivel a betűk számjegyek is valának, e szó jelöli mind a három dolgot.

² Platon: *Theages*.

³ Lásd Arany fordításában.

hogy szerezzon egy könyvet Anaxagorastól vagy az eleai Zenótól ; némelyek meg a geometriai bizonyítások iránt érdeklődtek. De egészben véve a nevelés egészen testgyakorló és zenei volt és a kevés óra, melyet a két testgyakorló idő közt bölcséleti értekezletek hallgatására fordított, nem hasonlítható inkább össze a mi 15—20 évi classikai és szak-tanulmányaikkal, mint az ő 20—30 tekercs papyrus-kézirataik, a mi 3 millió kötetnyi könyvtárainkkal. Mindez ellentétek csak egyet mutatnak, azt, mi megkülönböztet egy első fölpezsdülésű és új művelődést egy mesterséges és összetett művelődéstől. Kevesebb eszköz és szerszám, kevesebb ipari kézmű, kevesebb társadalmi gépezet, betanult szó, szerzett eszme ; kisebb örökség és kisebb teher s természetesen könnyebben is kezelhető ; egyenes előremenetel és rá egy belső irányból ható ösztön-krisisek és eltérő erkölcsök nélkül ; következőleg a tehetségek szabadabb mozgása, az élet egészségesebb fölfogása, kevésbbé elgyötört, kevésbbé túlfeszített, kevésbbé kifacsart lélek és értelem : íme életöknek e fővonásával találkozunk újra művészetökben.

III.

Valóban minden időben a valódi életet az idealis mű mindig magában foglalta. Ha az ember a modern lelket vizsgálja, mindig talál benne ficzamokat, felbomlott egyensúlyt, betegségeket és úgyszólván az érzelmek és tehetségek túltengéseit, a melyeknek bizonyítéka művészete. A középkorban a szellemi és benső ember túlzó ki-

fejlése, a fenséges és gyöngéd ábrándozás, a fájdalom gyakorlása, a test megvetése a fölizgatott képzelődést és érzékenységet egész az égi látomásig és imádásig ragadták. Ismerjük az *Imitatio*ból és *Fioretti*ből, Danteből és Petrarkából a lovagiasság és szerelmi udvarlások kigondolt nyájaskodásait és bámulatos balgaságait. Következőleg a festészetben és szobrászatban az alakok csúnyák vagy megfosztvák a szépségtől, gyakran aránynélküliek és élettelenek, majdnem mindig soványak, kiaszottak, egyetlen gondolat-tól gyötröttek és elfoglaltak, mely szemőket elfordítja a jelen életről, mozdulatlanok a várásban vagy elragadtatásban, a klastrom szomorú mosolyával vagy a rajongás sugárzásával, túlságosan törékenyek és szenvedélyesek az életre s már az égnek szánvák.

A renaissance korában az emberiség állapotának általános jobbulása, a fölfedezett és megértett ó-kor példája, a fölszabadult és nagy tálmányai miatt kevélylyé lett lélek emelkedése fölébresztik a pogányok érzelmét és művészetét. Hanem a középkor intézményei és vallásos szokásai még fönnállnak és Italiában, mint Flandriában megtalálható a legszebb művekben az alakok és a tárgy sértő ellentéte; martyrok, kik egy ókori gymnasiumból kikerülteknek, Krisztusok, a kik mennydörgő Jupitereknek vagy nyugodt Apollóknak látszanak, szűzek, kik méltók a profán szerelemre, angyalok, oly kecsesek, mint valami Cupidók, sőt néha bűnbánó Magdolnák, kik nagyon is ingerlő sirének és szent Sebestyének, a kik nagyon is életvidor Herkulesek; röviden a férfi és női szentek egész gyülekezetét,

a kik a bűnbánat és az önkínzás eszközei között megőrzik virágzó egészségüket, gömbölyű formáikat, büszke tartásukat, a mely illenék a nemes canephorok¹ és tökéletes atléták boldog ünnepéhez. Ma az emberi fő túlterhelése, a tantárgyak sokasága és ellentétessége, az agyi tevékenység túlsága, az ülő foglalkozások, a mesterkéltnél életmód és a nagyvárosok lázas izgalma az ideges izgatottságot a túlságig fokozták, túlhajtották az erős és ideges felindulások iránti vágyat, kifejlesztették a tompult komorságot, a határozatlan kívánságokat és a határtalan élvezetvágyat. Az ember nem az többé, mi volt és a minek maradnia talán örökre jó lett volna, egy magatrendű állat, a ki megelégszik a cselekvéssel és gondolkozással a földön, mely őt táplálja és a nap alatt, mely reá süt; hanem egy roppant agyvelő, egy végtelen lélek, kinek tagjai csak járulékok és érzékei csak szolgák, a ki kielégíthetetlen a tudásvágyban és ambícióiban, mindig kutatásban és hódításban él zaj és zivaj között, melyek megrontják állati szervezetét is, tönkreteszik testi erejét, a ki minden tekintetben a valódi világ határáig és a képzeletvilág mélyéig hatol, most megrészegülve, majd megterhelve kutatásai és munkája tömegétől, hajszoltatva a lehetetlen után vagy saját körébe visszavetve, fájdalmas, erős és nagyszerű ábrándokba kergetve, mint Beethoven, Heine és Goethe *Faustja*; vagy lezárva társadalmi kis tere korlátaiba és valamely

¹ Fejökön kosarat vivő athenaei lányok a díszmenetekben; e korszakban az áldozathoz tartozó tárgyakat vitték. (Panathenákon.)

egyoldalúság vagy monománia miatt, csupán csak egyhez lánczoltatik, mint Balzac személyei. E szellemet a plasztikai művészetek többé nem elégítik ki; a mi őt valamely emberalakban érdekli, nem a tagok, a törzs, az egész élő csontszerkezet: hanem a kifejező fő, a mozgó arcjáték, a test mozdulataiban nyilvánuló lélek, a nem testi szenvedély vagy gondolat, melyek rángatóznak és kiáradnak a formán és a külsőn át; ha szereti a szép szoboralakot, ezt neveltetése és hosszú megelőző művelődése következtében a dilettáns megfontolt ízlésével teszi. A milyen sokoldalú és világpolgár, teheti, hogy érdeklődjék a művészet minden alakja, a mult minden mozzanata, az élet minden nyilatkozata iránt, hogy élvezze az idegen és régi stylek újraébredését, a paraszt, alnépi vagy barbár szokások*jeleneteit, az exotikus és távoli tájképeket, mindazt, a mi tápláléka lehet a kíváncsi érdeklődésnek, adata a történelemnek, tárgya az izgalomnak vagy oktatásnak. A milyen jóllakott és elszóródott, a művészettől váratlan és erős, a színek, arcok és helyzetek új hatásait, oly beszédfordulatokat vár, melyek minden áron fölzavarják, izgatják vagy mulattatják, röviden oly styl, mely a modorosságra, különösségre és túlságra hajlik.

Görögországban ellenben az érzelmek egyszerűek s tehát az ízlés is az. Tekintsük meg szindarabjaikat és színházukat; nincsenek bonyolult és mély jellemek, mint Shakespeare, nincsenek ügyesen szőtt és kibonyolított cselek; nincsenek meglepetések. A darab egy-egy hős monda körül forog, miket gyermekkoruk óta folyton hallanak; előre tudják az eseményeket és

megoldást. A cselekvény pár szóban elmondható. Ajax, kit őrzöngés lep meg, lemészárolta a mezei állatokat, azt híven, hogy ellenségeit öli; szégyelvén bolondságát, jajgat és megöli magát. A megsebesült Philoctetest fegyvereivel egy szigeten hagyják; keresésére jönnek, mert szükség van nyilaira; méltatlankodik, ellentáll s végre Hercules szavára meghajol. A Menander vígjátékai, melyeket a Terentiuséi útján ismerünk, úgyszólván semmiből alkotvák; kettőt kellett összeolvasztani, hogy egy római darab legyen belőlök; a legtartalmasabbikban nincs több, mint a mieink egy jelenetében. Olvassuk Platótól a *Respublica* elejét, a *Syracusaeieket* Theocritustól, Lucziánnak, az utolsó attikainak *Dialogusait*, vagy még Xenophon *Oekonomikusát* és *Cyrusát*; semmi hatásvadászó, minden egyszerű; kis családi jelenetek ezek, melyek jelessége egész a világos természetességben áll; nincs egyetlen erős kitörés, egyetlen ingerlő, heves vonás; alig nevetünk és mégis elbájoltatunk, mint egy mezei virág vagy tiszta patak mellett. A személyek ülnek, fölállnak, egymásra tekintenek, közönséges dolgokat mondván, nem több erőfeszítéssel, mint a minők Pompei falain a festett alakok. A mi eltompult, mohó, erős italokhoz szokott ízlésünkkel kezdetben hajlandók vagyunk lenézni emez ízetlen italt; de ha néhány hónapon át vele nedvesítők ajkainkat, nem kívánunk többé inni, csak e tiszta és üde vízből és azt találjuk, hogy a többi irodalom csak paprika, fűszeres éték vagy méreg.

Keressük e hajlamot művészetekben és főleg abban, melyet mi tanulmányozunk, szobrászatukban; e szellemi tulajdonuknak köszönhető,

hogy ezt tökéletessé tették és hogy ez az ő nemzeti művészetök; mert nincs művészet, mely inkább kívánna egyszerű szellemet, érzelmeket és ízlést. A szobor egy nagy darab márvány vagy bronz és a nagy szobor rendesen magára áll egy talapzaton; nem adható neki igen heves mozgás, sem túlságos szenvedélyes arczkifejezés, mint a milyenhez joga van a festészetnek s minőt eltűr a dombormű; mert az alak affectáltnak, hatásvadászonak tünnék fel s kockáztatnók azt, hogy a Bernini stylje hibájába essünk. Továbbá a szobor szilárd, tagjai és törzse súlyosak; meg lehet kerülni, a néző tudatával bír ennek tömegéről; még hozzá gyakran egészen vagy majdnem méztelen; a szobrász tehát kényszerül a törzsnek és tagoknak a fejjel egyenlő fontosságot adni és az állati tulajdont annyira szeretni, mint a belső értéket. A görög művelődés az egyetlen, mely e két föltételnek megfelelt. A kultúra e fokán és alakján az ember a test iránt érdeklődik; a lélek nem tette alárendeltté vagy szorította háttérbe; magában van értéke. A néző egyenlő értéket tulajdonít különböző nemes vagy nem nemes részeinek, a szélesen duzzadó mellnek, a hajlékony és szilárd nyaknak, az izmoknak, a melyek a gerincz körül gödrösödnek és dagadnak, a karoknak, melyek a discust vetik, a czomboknak és lábaknak, melyek feszes rugékonysága az egész testet előre veti a futásban vagy ugrásban.

Egy ifjú Platonnál szemére veti versenytársának, hogy teste idétlen és nyaka vékony. Aristophanes az ifjúnak, ha tanácsait követi, a jó egészséget és a testgyakorló szépségét igéri:

Ha szavam fogadod, mint elmondám,
S elmédet ezekre irányzod: úgy
Melled ragyogó lesz minden időn,
Bőröd hósín, vállad tetemes....¹

....Ragyogó, viruló testtel fogsz a tornákon időzni,
S nem, mint a maiak, gyűlésben szájalni kopott hegyű
élczczel,....

Hanem az Akadémiába lemegy, járkálni a tisztes
olajfák

Árnyán, koszoruzva fehér náddal, s bölcs kortársid
karon öltve,

Loncztól szagosan és nyugalomtól s az ezüst-nyár
hullt levelétől,

Örvendve tavasz idején, mikor a platán és a szilfa
susognak.²

Ezek egy fajló gyönyörei és tökélyei és Platon
valahol az ifjakat az isteneknek szentelt szép
versenyparipához hasonlítja, a kiket kedvök sze-
rint hagynak a legelőn bolyongni, hogy meglás-
sák, vajjon ösztönszerűleg meglelik-e a bölcses-
séget és erényt. Az ily embereknek nincsen szük-
ségek tanulmányra, hogy értelmesen és gyönyör-
rel szemléljék az oly testet, mint a parthenoni
Theseusé vagy a louvrei Achillesé, a törzs hajlé-
kony nyugvását a medenczén, a tagok ügyes
állását, a sarok csinos görbületét, a mozgékony
és hajlékony izmok hálózatát a fényes és erős
bőr alatt. Ezek szépségeit úgy élvezik, mint az
az angol vadász gentleman méltatja nevelt kutyái
és lovai fajtáját, termetét és jelességét. Nem bá-
mulnak rajta, hogy meztelen. A szemérem még
nem vált álszeméremmé; nálok a lélek nem szé-
kel valamely fölséges magaslaton, magányos tró-
non, hogy lealacsonyítsa és árnyékba nyomja ama

¹ Arany J. *Aristoph. vígj. A felhők* 968—971. sor.

² U. ott 961—967. sor.

szerveket, melyek kevésbbé nemes szolgálatra valók; tehát nem pirul, nem rejtegeti őket; ezek fogalma nem kelt sem szégyent, sem nevetést. Neveik sem szennyesek, sem kihívók, sem tudományosak; Homerus ugyanegy hangon nevezi meg őket, mint a test más részeit. Aristophanesnél vidámságot keltő és általok földidézett fogalom, a nélkül, hogy ocsmány lenne, mint Rabelaisnél. Nem teszi egy titkos irodalom tárgyát, mely előtt a szigorú erkölcsű emberek elfödik arcukat és a finom ízlésűek befogják orrukat. Megjelent az húszszor egy jelenetben, telt színházban, az istenek ünnepein, a tisztviselők előtt a phallussal, melyet ifjú leányok visznek, mely maga úgy szólíttaték meg, mint egy isten.¹ Minden nagy természeti hatalom isteni Görögországban és még nem volt elválasztva az emberben az állati és szellemi.

Ime tehát az élő test egészen és lepel nélkül bámulva, dicsőítve, mindenki szeme elé piedestálra állítva, skandalum nélkül. Mi a czélja és miféle ideát akar a szobor a rokonszenvező nézőkkel közölni? Oly gondolatot, mely ránk nézve majdnem semmi, mert más korból való s az emberi szellem más mozzanatához tartozik. A fej nincs tartalommal megrakva, nem foglalja magában, mint a miénk, a sok árnyalatú eszmék, izgalmas szenvedélyek, bonyolult érzelmek egész világát; az arcz nincs végig barázdálva, elfinomítva, elgyötörve; nincs sok vonása, majdnem nincs semmi kifejezése, majd mindig mozdulatlan; ezért alkalmas a szobrásznak; úgy, a minőnek mi

¹ Aristophanes: *Az acharnaniak*.

látjuk és csináljuk ma, fontossága aránytalan enne, elnyomná a többit; megszűnnék nézni törzset és tagokat vagy kísértetbe jönnénk, hogy felöltöztessük! Ellenkezőleg, a görög szobron a fő nem költ fel több érdeket, mint a törzs vagy a tagok; vonalai és rajzolata csak folytatják a többi rajzolatokat és vonalakat; arczkifejezése nem gondolkozó, hanem szelíd, majdnem bágyadt; nem látható rajta egy jellemző tulajdon, egyetlen érzelem, egyetlen vágy sem, mely a testi és jelen életen túlcsapna és az általános tartás, valamint az összcselekvés egyesül ugyanegy célra. Ha az alak teljes erővel valamely célra irányult mozgást fejez ki, mint a római *Diskosvető*, a louvrei *Küzdő*,¹ vagy a pompeibeli *Tánczoló Faun*, az egész physikai hatás minden vágyat s minden eszmét, mire képes, kimerít; elég az, ha a diskus jól van leperdítve, ha a csapás jól van intézve vagy védve, ha a táncz élénk és rhythmicus; lelke nem akar többet. De rendesen testtartása nyugodt; nem tesz és nem mond semmit; nem figyel egészen egy mély vagy sóvár tekintetben összpontosítva; nyugalomban van, pihenőben, erőlködés nélkül majd egyenesen, kissé jobban támaszkodva egyik láttára, mint a másikra, majd félig fordulva, majd félig fekve: épen csak az imént futott, mint a kis lacedaemon nő;² most mint Flóra, koszorút tart; cselekvése majd mindig közönyös; az eszme, mely elfoglalja, annyira közvetlen és ránk nézve annyira távoleső, hogy

¹ Általában *Küzdő gladiator*-nak neveztetik.

² M. Ravisson gipszgyűjteménye az Ecole des beauxarts-ban.

még ma tíz hypothesis után sem lehet határozot-
tan megmondani, hogy mit tett a miloi Venus.
Él, ez neki elég és elég az antik nézőnek. A Peri-
cles és Platon kortársainak nincs szükségök heves
és váratlan hatásokra, melyek ösztökéljék tompult
figyelmöket vagy izgassák nyugtalan érzékeny-
ségöket. Egészséges és virágzó test, mely képes
minden férfias és testgyakorló tetre, egy szép
növésű és nemes fajú nő vagy férfi, egy nyájas
alak teljes világításban, a sikerülten összekap-
csolt és szétválasztott testvonalak természetes és
egyszerű összhangja : íme ezeknél nem kellenek
neki élénkebb látványok. Szemlélni kívánják a
szerveiben és magatartásában arányos embert,
megáldva mindama tökélyekkel, melyeket e hatá-
rok közt bírhat ; semmi mást és többet ; a többi
túlzásnak, alaktalanságnak vagy betegségnek tet-
szett volna előttök. — Ez az a határ, melyben
művelődésök egyszerűsége tartá őket és pedig ez
felsőbb annál, a melyre kulturánk bonyolultsága
minket vetett ; ott találtak egy sajátlagos művé-
szetet, a szobrászatot ; ezért maradtunk mi el e
művészetben és ma hozzájuk megyünk a min-
táért.

HARMADIK SZAKASZ.

Az intézmények.

I.

Ha az élet és művészet összehatása valaha megnyilatkozott látható vonásokban, ez a görög szobrászat történetében történt. Hogy márvány- vagy érczembert alkothassanak, elébb az élő embert fejlesztették ki és a nagy szobrászat ama pillanatban fejlődik ki, melyben egyszersmind az az intézmény is, mely a tökéletes testet hozza létre. Egymást kísérik ezek, mint a Dioskurok s valamely csodálatos találkozás következtében a homályos történelem kétes szürkülete az ők kettős születő sugaraik által egyszerre világosodik.

AVII. évszázad első felében történt, hogy együtt láthatókká lesznek. E pillanattól teszi a művészet nagy technikai fölfedezéseit. 689 táján a sycioni Butadesnek támad az az eszméje, hogy agyagalakokat mintázzon és égessen ki, mi őt arra vezeti, hogy a födelek ormát maszkokkal díszítse. Ugyane korszakban a samosi Rhoikos és Theodoros megtalálják a bronznak formába öntését. 650 körül chiosi Melas csinálja az első szobrokat márványból és olympiadról olympiadra az évszázon végig

s a következő évszázakon át kísérhető a szobrászat fejlődése, hogy bevégeztté váljék és tökéletessé legyen a dicső méd harczok után. Igen, mert ekkor az orchésis és gymnasis szabályozott és tökéletes intézményekké válnak. Egy világ, a Homerosé és a hősköltészeté, véget ért; új világ veszi kezdetét, az Archilochosé, Callinosé, Terpanderé, Olymposé és a lyrai költészeté. Homeros és követői közt, kik a IX—VIII. évszázig éltek és az új versalakok s új zene feltalálói közt, kik a követő évszázak szülöttei, a társadalmi életben és erkölcsökben roppant átalakulás ment véghez. Az ember látköre kitágult s naponként inkább tágul; a Közép-tengert egészen kikutatták; ismerik Szicziát és Egyiptomot, melyekről Homeros csak meséket tud. 632-ben a samosiak először hajóznak Tartessusig¹ s nyereségök tizedéből Héra istennőjöknek egy hatalmas bronzkelyhet szentelnek szárnyas oroszlánokkal díszítve és három 11 rőf² hosszú térdelő alakkal föltámasztva. Számos gyarmatosok népesítették és aknázták ki Nagy-Görögország, Sziczia, Kis-Ázsia, a Pontus Euxinus partvidékeit. Minden ipar tökéletesedik; a régi hősköltemények 50 evezős bárkái 200 evezős gályákká válnak. Egy chiosi ember feltalálja a vas kovácsolását, edzését és forrasztását. Építik a dór-templomot; ismerik a pénzt, számjegyeket, írást, melyeket Homeros még nem ismert; a hadászat megváltozik, gyalog és sorokban harcolnak a szekér- és fegyelmezetlen harcz helyett. Az emberi társulás lánczszemei, melyek az *Ilias* és

¹ Ma Tortosa. Ford. j.

² Egy ily rőf: 462·37 mméter.

Odyssea szerint annyira lazák, összébbzáródnak. Egy Ithaka helyett, hol minden család külön él független feje alatt, a hol nincsenek közhatóságok, hol 20 évig élhettek gyűlés tartása nélkül, körülhatárolt és védett városok létesültek, ellátva tisztviselőkkel, igazgatás alatt s létrejönnek a köztársaságok jogegyenlőségben élő polgárokból, választott főnökökkel.

Ugyanez időben és ezzel kapcsolatban, a szellemi kultúra többszerű lesz, kiterjeszkedik és megújul. Kétségtelenül egészen költői irányú marad; prózát csak későbbben írnak; hanem az egyhangú dallam, mely az epikus hexameterben uralkodott, helyet ad a változatos dallamok és különféle méretek egész halmazának. A hexameterhez járul a pentameter; fölatalálják a trocheust, iambust, anapaestust; az új lábakat és a régieket distichonba rakják össze, mindenféle versszakban és méretben. A cithera, melynek eladdig csak négy húrja volt, hetet kap; Terpander meghatározza hangnemeit és a zenének *elnevezéseit* megadja; Olympos, majd Thaletas befejezik a cithera, flóta és hangok rhytmusának a költészet árnyalataihoz való alkalmazását, melyet ezekkel kísértek. Igyekezzünk elképzelni e távoleső világot, melynek romjai majdnem mind elvesztek; nincs semmi ennél, mi a miénktől jobban különbözzék, sem semmi, a mi a képzelődés akkora fölfokozását kívánná, hogy fölfogjuk; pedig ez az ősi és állandó minta, honnan a görög világ kikerült.

Mikor egy lyrai költeményt akarunk elképzelni, Hugo Victor ódáira vagy Lamartine stanzáira gondolunk; ez csak szemmel vagy még in-

kább felhangon olvasandó egy barát oldalán, a szoba csendjében ; műveltségünk a költést egyetlen lélek megnyilatkozásává tette, mely a másikhoz szól. A görögökét nemcsak fennhangon kellett előadni, hanem elszavalni, elénekelni hangszerek mellett, sőt még inkább eljátszani és eltánczolni. Gondoljuk, hogy Delsarte vagy Viardot asszony *Iphigeniából* vagy *Orpheusból* egy-egy recitativet énekelnek, Rouget de l'Isle vagy Rachel szavalják a *Marseillaise*-t, vagy Gluck egy kardala *Alcestéből*, egy karvezetővel, orchestrummal és csoportozatokkal adatik elő, melyek összebonyolódnak és szétválnak egy templom lépcsője előtt, nem mint ma a zsinórpádlás lámpasora alatt és festett díszletek előtt, hanem a köztéren és az ég napja alatt : ekkor a legkevésbé határozatlan fogalmunk lesz ez ünnepekről és szokásokról. Az egész ember, lélek és test, ezeknél rezgésbe jó és a ránk maradt versek csak egy operai szöveg elszórt levelei. — Egy korszikai faluban a temetéseknél «a siratónő» bosszútlehelő dalokat rögtönöz és szaval a meggyilkolt ember holttesténél, vagy kesergő dalokat a kora halállal eltávozott ifjú leány koporsóján. Calabria vagy Szicília hegységeiben a táncznapokon az ifjak mozdulataikkal és testhajlásaikkal kis drámákat vagy szerelmi jeleneteket játszanak el. Képzeljünk aztán hasonló égaljban, még sokkal bájosabb ég alatt kis városokban, hol mindenki ismeri egymást, annyi dús képzeletű és oly élénk tagjártató, az izgalmakra és ezek kifejezésére oly kész embereket, még élénkebb és üdébb lélekkel, oly szellemmel, mely még sokkal találékonyabb, tehetségesebb, hajlóbb az emberi élet minden cselekvényé-

nek és mozzanatának megszépítésére. Ez a zenei pantomímia, melyet csak elkülönzött töredékekben és elrejtett zugokban találunk ma már, kifejlik, száz elágazásra szaporodik és egy tökéletes irodalomnak teszi tárgyát ; nem születik érzelem, melyet ki nem fejez, nem jelenete a magán- vagy közéletnek, melyet ne díszítsen, sem törekvés vagy helyzet, a melyekben elég ne volna. Ez lesz a természetes nyelv, annyira általános és közhasználatú, mint a mi írott vagy nyomtatott prózánk ; emez azonban a száraz jelzés egy neme, melylyel ma a tiszta értelem egy másik tiszta értelemmel közlekedik ; az ősi utánczó és testi nyelvhez képest csak algebrája és töredéke annak.

A francia hangsúly egyféle ; nincs zenéje, a hosszú és rövid hangok kevéssé jelöltetnek s alig különböznek. Egy zenei nyelvet kellett hallanunk, egy szép olasz hang folyamatos dallamát, mely Tasso valamely stanzáját szavalja, annak megértésére, hogy a hallás érzelme a lélek érzelmeit növelheti, valamint a hang és rhytmus kiterjesztik hatalmukat egész testünkre és meghatják minden idegünket. Ilyen volt ez a görög nyelv, melynek ma csak csontváza a miénk. A magyarázóknál és scholastáknál láthatjuk, hogy a hangnak és mértéknek épen akkora volt a fontossága, mint az eszmének és képletnek. A költő, a ki egy versmértéket föltalált, egyszersmind egy érzést is födözött fel. Ilyen és ilyen társítása a rövid és hosszú tagoknak szükségképen allegro, egy másik largo, egy harmadik scherzo és nemcsak a gondolatnak, hanem a taghordozásnak és zenének is megszabja hangeséseit és jellemét. Ime, a mint ama kor létrehozta a lyrai költészet

roppant egészét, ugyanekkor megteremtette az orchestika nem kevésbbé hatalmas egészét. Két-száz görög táncz neve ismeretes. A tizenhatodik évig az egész nevelést Athenaeban az orchestika végezte. Ez időben, mond Aristophanes:

«.....az ember az utczákon gyereket mukkanni se
hallott,
Hanem úgy mentek cziterásukhoz szép rendben, sűrű
csoportban
Az egy utczában lakozók s pőrén, ha szitált is hó-
dara szörnyen.
Az meg tanítá énekre (tilos volt czombjukat össze-
szorítani):
Vagy «Városokat dúló Pallas» vagy a «Messzeható via-
dal»-ra,¹
Kifeszítve keményre² az összhangot, mint ez rászállt
az atyáktól.³

Egy ifjú, a legelőbbkelő családok egyikéből, Hippocleides, Sicyonba menván Cleisthenes tyrannushoz és mindenféle testgyakorlatban tökéletesnek mutatván magát, az ünnep estéjén szép neveléséről is bizonyítékot akart tenni.⁴ A flótát játszó nőnek megrendelvén, hogy az *Emmeliat*⁵ fújja, tánczolt rá, aztán egy pillanattal utóbb asztalt bontván, rája hágott és a lacedaemoni s athenaei orchestika tánczfordulatait tánczolta el. Ily előkészülettel egyszersmind «énekesek és tánczosok» valának⁶ és magok részesíték önmagokat a

¹ Dalok kezdetei.

² Dur hangnem.

³ Arany. *Arist. vígj.* I. k. *Felhők* 924—928.

⁴ Herodotos VI. cap. CXIX.

⁵ Komoly méltóságú táncz.

⁶ Lucianus: «Hajdan ugyanazok énekeltek és tánczoltak».

nemes és festői látványokban, melyekért később alakosokat fizettek. A clubok¹ ebédjein lakoma után libatiót tartottak és Apolló tiszteletere poeant énekeltek, azután jött az úgynevezett ünnep,² a mimelő szavalás, a lyrikus előadás cithera vagy flóta hangja mellett, egy magánelőadás, melyet refrain követett, mint utóbb a Harmodius és Aristogeitón dalában, egy kettős elénekelve és tánczolva, mint utóbb Xenophon lakomáján Bacchus és Ariadne találkozása. Midőn egy polgár tyranná lett és élvezni akarta az életet, megnövelte és állandósította maga körül az ünnepek e nemeit. Polykratesnek Samosban két költője volt, Ibykus és Anakreon, a rendezésre s a zene és költemények csinálására. Az ifjak, kik e költeményeket ekőadták, a található legszebbek valának: Batthylos, a ki flótán játszott és ioniai módon énekelt, a szép szűz szemű Cleobulos, Simalos, a ki a karban a péctist³ kezelte, a dús, göndörhajú Smerdies, a kinek megtalálására a thrák kikonokig⁴ mentek. Opera volt ez kicsiben és otthon. Minden lyrai költő ez időtől egyszersmind karvezető; lakásuk a *conservatorium*⁵ egy faja volt, «a Múzsák laka».

¹ Chilition = baráti gyűléseket, társas lakoma. Taine a club szót használja.

² Kômos.

³ Péctis régi lydiai hangszer, mely hárfához hasonlított. Mások szerint lyraféle hangszer volt, mely a *magadishoz* és *barbitoshoz* volt hasonló. Mindhárom több húrú hangszer. Pauly Real-Encycl. IV. k.

⁴ Kikônes, népség a Hebrus és a tenger mellett Thrakiában.

⁵ A keosi Simonides rendszeren a Choregionban lakott Apollo temploma mellett.

Ilyen több volt Lesbosban a Sapphoén kívül: asszonyok igazgatták őket; tanítványaik a szigetekről, a szomszéd partokról, Miletusból, Colophonból, Salamisból, Pamphyliából kerültek; ott hosszú éveken át tanulták a zenét, a dallamos előadást, a szép állások művészetét; csúfolkodtak a tudatlanokkal, «a kis parasztleányokkal, kik nem tudták ruhájokat a bokán felül emelni»; gondoskodtak egy karvezetőről és a karokat begyakorolták a temetési gyászdalokra vagy a menyegzői ünnepekre. Így tehát a magánélet szertartásaival, valamint élvezeteivel egészben hozzájárult, hogy az emberből a szó legnemesebb értelmében és méltósága megőrzésével azt csináljon, a mit mi énekesnek, alakosnak, modellnek és színésznek nevezünk. — A közélet ugyane célra működött. Görögországban az orchestika szerepel a vallásban és politikában, békében és háborúban úgy a holtak tiszteletadására, mint a győzők dicsőítésére. A thargéliák¹ ünnepén Mimnermos, a költő és kedvese, Nanno, vezették a menetet flótán játszva. Callinos, Alcaios, Theognis magok énekelte versekben buzdíták polgártársaikat vagy pártjokat. Midőn az athéniek többször legyőzve, halált határoztak arra, ki Salamis visszafoglalását tanácsolná, Solon herold öltözetben, Hermés főveggel fején gyorsan megjelent a gyűlésben, felállott a kőre, hol a heroldok szoktak állani és oly hatással szavalt el egy elegiát, hogy az ifjúság a csatamezőre ment, «hogy megszabadítsa a bájos szigetet és elfordítsa Athenaeről a szégyent

¹ A thargéliák Apolló tiszteletére tartott ünnepek, május havában. Innen a nevök.

és gyalázatot». A csatamezón a spártaiak énekeket hangoztattak a sátor alatt. Estve, lakoma után, mindenki rendre felállott, hogy elegiát szavaljon mimeléssel kísérvé és a polemarchos annak, a ki elnyerte a díjt, nagyobb darab húst adott. A látvány bizonyára szép volt, midőn e felnőtt ifjak, a legerősebb s legjobb alkotásúak Görögországban, hosszú és fejök csúcsán gondosan föltűzött hajukkal, vörös tunikájokban, széles, csiszolt paizsaikkal, — hősi és athlétaik tagjártatások közt énekelni kezdék az ilyen verseket :

Hát rajta! szivünk' ne igézzé tovább félsz

Perczig se könyörgve a lét kegyeért!

Mell mellre szorultan előre fiúk hát,

Rossz, gyáva, ki futni kíván;

Bátran dobog a szív itt belül, úgy hát,

Majd futni ne kezdjétek ám!

Mint tűz heve forrjon a bátor erő fel,

Míg szivetek égve dobog,

S a férfitusába merészen, erővel

Száguldjanak férfisorok!

Futtában idősb ne maradjon elejtve,

Kit lába hevesb futamokra nem ér,

Oh! szégyen az ifjak előtt az öregre,

Ott lenni elesve hon isteniér'!

Ó, a kinek feje hóba van oltva,

S álla körül dér csókja rezeg,¹

Szégyenetekre ne hulljon a porba,

Ott ne repedjen a hős szíve meg!

Borzalmas lenne, ha sebbé rogyottan

A tagjai közt lepatazkzik a vér,

Míg tátongó sebe megnyilik ottan,

A merre szemünk szégyeltibe tér!

Mindent bátran lehet ifjura bizni,

Kin még a virágkor aranyja ragyog!

Lelkes szemmel mosolyogja a férfi

¹ T. i. ősz már.

S a nők szíve érte, csak érte dobog!
 S bár szép a mikor még élte javában
 Arczán az erő színe kél heviben,
 Ám szebb, mikor emberhányta csatában
 Az elsők közt elbukva pihen.
 Fel hát, szoruló sorban neki, bátran!
 Szívünk bálványa a lándzsa legyen,
 Földben gyökerezvén, lábat a lábra,
 Ajkunk kihívón, szigorún, begyesen!¹

Valának hasonló dalok a katonai élet összes alkalmaira, a többek közt anapaestusokból állók, a mint flóták hangja mellett támadásra rohantak. Ehhez hasonló jelenet volt látható újra a forradalom első lelkesedésében, azon a napon, midőn Dumouriez kardja végére tűzvén fővegét, megmászsa a jemmapesi töltéseket, a *Chant de Départ* dalba kezd és a katonák vele rohanva együtt éneklik. E nagy zűrzavaros lármából elképzelhetjük az ókori szabályos hadi kart és zenés elővonulást. Ilyet rendeztek a salamisi csata után, midőn a 15 éves Sophocles, Athenae legszebb ifja, szokás szerint leveté öltönyét és Apolló tiszteletére eltánczolta a poeant a katonai pompa közepett és a diadalmi jel előtt.

Hanem az istentisztelet még több anyagot nyújtott az orchestikának, mint a politika és háború. A görögök szerint az isteneknek nyújtható legszebb látvány az volt, ha szép, virágzó testeket mutattak be, melyek ki voltak fejlesztve minden állásban s erőtől és egészségtől duzzadtak. Ezért voltak legszentebb ünnepeik operai menetek és komoly balletek. Válogatott polgárok,

¹ Tyrtaios. Ford. Latkóczy Mihály. *Phil. Közl.* 1886. VIII—X. füzet.

néha pedig, mint Spártában, az egész város,¹ az istenek előtt karokat formáltak; minden fontos városnak meg voltak a maga költői, kik költötték a zenét és verseket, rendezték a csoportozatokat és menetfejlődéseket, tanították az állásokat, hosszasan oktaták a zenészeket, szabályozták a costumeket. Hogy elképzeljünk egy ily szertartást, csak egyetlen mai példányunk van, Bajorországban, az Oberammergauban még ma is minden 10 évben ismétlődő előadások, hol a középkortól a város minden lakója, 5—600 személy, gyermekkorától kiképezve, ünnepélyesen előadja a Christus-passióját. Ez ünnepeken Alkman és Stesichoros egyszerre költők, a templomi zene vezetői, tánczintézők, néha papi szolgálattevők, első korypheusai a nagy előadásoknak, melyeknél ifjú férfiak és leányok nyilvánosan előadták a hős- vagy hitmondákat.

A szent-balletek egyikéből, a dithyrambból, utóbb a görög tragédia fejlődik ki. Ő maga kezdetben csupán vallási ünnep, mely egyszer csak tökéletesítve és megrövidítve, a köztérről a színház zárt terére vitetik át; a karok összefüggő sora, miket elbeszélés és egy főszemély énekes szavalata szakít meg olyformán, mint Bach Sebastian *Evangeliumá*-ban, Haydn *Sept Paroles*²-jában, egy oratoriumban, a sixtini kápolna egy miséjében, melyben ugyanazok a személyek énekelték a partiekat és alkották a csoportozatokat.

Mindeme költői művek közül a legnépszerűb-

¹ Gymnopaedies.

² Haydn: *Die sieben Worte Christi* cz. oratoriumát érti alatta.

bek s legalkalmasabbak arra, hogy fölfoghatóvá tegyék nekünk e tőlünk távoli szokásokat, a kantáték, melyek a négy nagy játék győzteseit dicsőíték. Egész Görögországból, Szicziából, a szigetekről efféle Pindarost kérték fel. Ő oda ment, a hová küldte barátja, a stymphalusi Aeneas, hogy betanítsa a karoknak, énekeinek tánczát, zenéjét és verseit. Az ünnep processióval és áldozattal kezdődött; azután az athléták barátai, szülői, a város előkelői lakomához ülének.

Néha a kantáték a processió alatt énekelték el, és a menet megállott az epodos¹ elmondására; néha ez a lakoma után történt, a nagy teremben, mely föl volt építve pánczélok, lándzsák és kardokkal.²

A szereplők az athléták bajtársai voltak és szerepöket azzal a déli hévvel adták elő, melyet Itáliában találhatunk a *Comedia dell' Arte*-ban. De az, a mit ők játszottak, nem volt komédia; szerepök komoly volt, sőt nem is volt szerep; nekik meg volt ama legmélyebb és legnemesebb gyönyörük, a mit csak embernek tapasztalni adatott, az, hogy magokat szépeknek és dicsőőknek érezzék, kiemelve a köznapi életből, az Olympus magasságára és fénykörébe ragadtatva a nemzeti hősökre való emlékezés, az istenek segélyül hívása, az ősök emlékünnepei s a haza dicsőítése által. Mert a bajnok győzelme közdicsőség vala és a költő sorai együtt emlegették a várost s annak összes isteni pártfogóit.

¹ Egy *Archilochos* által föltalált lyrai költeményszemély, melyben egy hosszabb sorra egy rövidebb következett.

² L. *Alkaios* verseit saját házáról.

Magok körül e nagyok képmásaival, lelkesítve saját tettök által, arra a végletre ragadtattak, mit enthusiasmusnak neveztek, azt jelölven e szóval, hogy az isten bennök van s valóban ott volt, mert az isten az emberbe költözik, midőn az ember a maga erejét és nemességét minden földi határon fölül emelkedni érzi az egész tömeg összhangzó lelkessége és szeretetteljes öröme által, a melyben maga is együtt működik közre.

Ma nem értjük többé Pindaros költészetét; igen helyi és sajátlagos; igen telve van a sorok közt olvasandókkal, igen összefüggés nélküli, igen a VI. évszázi görög bajnokokhoz szabott; a versek, mit tőle ránk maradtak, csak töredékek; a hangsúlyozás, a mimika, az ének, a hangszerek hangjai, a jelenetezés, a táncz, a menet, húszt más járulék, melyek jelentőségökhöz mértén kiemelték őket, elveszett. Csak a legnagyobb nehézséggel tudjuk elképzelni ez ifjú lelkületű lényeket, kik nem olvastak, kiknek nem voltak elvont fogalmaik, a kikben minden gondolat jelkép volt, a kikben minden szó az élet alakjait, a gymnasium és stadium emlékeit, templomokat, tájképeket, a fénylő tenger partjait, egy egészen élő alakokból álló és dicső népet ébresztett föl, minő Homeros idejében volt és talán még sokkal dicsőbbet. És mégis néha néha halljuk e rezgő hangok egy-egy töredékét; megpillantjuk mintegy villám fényinél a megkoszorúzott ifjú¹ egy-egy nagyszabású állását,

¹ IV. Pithiai, V. Isthmiai ének. A IV. Pythiai ódát magyarra ford.: Hegedüs István. (Lásd: Erd. muz. egyll. bölcs. szakosztálya kiadv. 205—217. l. 1884.)

a ki kiválik a karból, hogy Jason beszédét vagy Herculesi fogadását elmondja; meglátjuk pillanatnyi kézmozdulatát, kinyújtott karjait, a széles izmokat, melyek mellén kidagadnak; találunk itt-ott egy-egy rongyát a költés e biborának, mely oly élénk, mint Pompei egy-egy tegnap felszínre került festménye.

Majd a karvezér lép elé: «Mint egy atya, ki nem szűkmarkú, kezébe tömör arany serleget ragadván, örömmel telve kincsén és lakomái díszén, ezt a szőlővenyige harmatával dúsan habozva, leánya ifjú férjének nyújtja: így szentelem én a megkoszorúzott atlétáknak a nektár nedűjét, a múzsák ez ajándékát és eszméim édes gyümölcseivel fölüdítem az Olympián és Pytho-n¹ győzteseket.»

Majd a kar megállva, aztán az egymásnak felelgető félkarok fokozatosan emelkedő hangon tárják elő az áradó és győzelmes óda dallamait: «A földön és a zabolátlan Oceánon ama lények, kiket Jupiter nem szeret, gyűlölik a Pieridák² hangját. Ilyen az istenek amaz ellene, Typhon, a százfejű szörny, ki a rémítő Tartarusban fekszik. Szicília nehezül bozontos mellére; egy égig érő oszlop, az Aetna, a hideg zuzmara örök szülője tartja lekötve... és örvényeiből a romboló tűz vakító árjait dobja föl. Nappal e tűzpatakok vöröslő füsttorlatokat árasztanak; éjjel az izzó lángforgatag dörögve dobja a sziklákat a mély tengerbe... Csodálatra méltó őt, a szörnyű hüllőt lelánczolva látni, mint a hogy ő van az Aetna magas ormai és sötét erdei, a síkföld

¹ Delphi régi neve.

² Pierus leányai = a Múzsák.

alatt, ordítva a lánczokban, melyek fölszántják és szurdalják letiport hátát.»

A képek árja folyton növekszik, minden lépten-nyomon váratlan közbevetésekkel, kitérésekkel, szökelésekkel megszakítva, melyeknek mérészségét és túlságait lehetetlen lefordítani. Világos, hogy a görögök, kiknek oly egyszerű és átlátszó a prózájuk, a lelkesedés és lyrai őrzöngés által mámorossá lettek s minden mértéken túlcapták.

Ezek oly túlzások, melyek a mi eltompult szerveink és megfontoló művelődésünk arányain kívül esnek.

Azonban annyit mégis fölfogunk belőlük, a mi elég annak megértésére, hogy egy ily művelődés mit használhat azoknak a művészeteknek, melyek az emberi testet tüntetik föl. Ez az embert a karok által képezi; betanítja neki az állásokat, testhordozást, a szobrászi alkatot; ez őt oly csoportozatba helyezi, mely egy mozgó dombormű; ennek egészen az a célja, hogy az emberből ösztönszerű színészt képezzen, ki lelkesen és saját gyönyörére játszik, ki önmaga számára színjátékokra adja magát, ki a polgár büszkeségét, komolyságát, szabadságát és egyszerű méltóságát megőrzi a színész mozgásaiban és a tánczos némajátékában. Az orchestika megadta a szobrászatnak az állásokat, mozgásokat, öltönyredőzetet és csoportozatokat: a Parthenon belső fal-övén a panathenaei körmenet jeleneteiből vannak részletek és a pyrrhiché¹ szolgáltatta

¹ Fegyvertáncz neve a dóroknál. Platon szerint fegyverjáték, melyben a hadi mozdulatok utánóztatnak. *De Leg.* 7. 815 stb.

az alakokat a phigaliai¹ és budruni¹ szoborművekhez.

II.

Az orchestika mellett volt Görögországban egy még nemzetibb intézmény és ez volt a nevelés másik része, a gymnastika. Már Homerosnál megtaláljuk; a hősök viaskodnak, discust dob-nak, futnak szekeren és gyalog; az, a ki testgyakorlatban ügyetlen, «kereskedő»-nek mon-datik, aljas rendűnek, «a kinek egy teherhajón nincs egyéb gondja a nyereségnél és rakomány-nál».³ De ez intézmény még épen nem rendszeres, sem tiszta, sem teljes. A játékoknak nincs határozott helye, sem időszaka. Alkalom szerint tartják őket, pl. egy-egy hős halálakor, valamely idegen tiszteletére. Sok gyakorlat, mely alkalmas az ügyesség és életerő növelésére, ismeretlen előttök; ellenben gyakorlatban vannak a fegyvergyakorlatok, a véres párbajok, az íjlövés, a dárdavetés. Csak a következő korszakban, az orchestikával és lyrai költészettel egy időben, fejlődik ki s szilárdul meg a gymnastika s ölti fel azt a befejezett alakját és fontosságát, mint mi ismerjük. A jelt a dórok adták meg, egy új nép, tiszta görög fajból, mely elhagyván hegyeit, megszállja Peloponnesust is, mint a frankok

¹ Arkadia déli részén Phigalia mellett állott Epikourios Apollon temploma. Építette Iktinos 430 körül. Az idézett szoborművek a belső czella-övében voltak. Ma a British Muz.-ban.

² A régi Halicarnassus.

³ *Odyssea* VIII. ének.

Galliában, behozza taktikáját, fölerőszakolja befolyását s megújítja érintetlen vérével a nemzeti szellemet. Erélyes és durva emberek valának, eléggé hasonlók a középkori svájcziakhoz, sokkal kevésbbé élénkek, csillogók, mint a ionok, a hagyomány iránti érzékkel, a tisztelet érzelmével, a fegyelem ösztönével, emelkedett, férfias és szelid lélekkel bírva, a kik szellemök bélyegét épen úgy kinyomták művelődésök szigorú komolyságában, valamint isteneik hősies és erkölcsi jellemében. Az első nép közülök, a spártaiak, Laconiában telepszik meg, a régi, kihasznált vagy szolgaságra vetett lakosok között; 9000 büszke és kemény uralkodó családot az a körülmény, hogy egy falnélküli városban engedelmességben tartson 120 ezer bérlőt és 200 ezer rabszolgát: egy folyton hadilábon álló hadsereggé tett tiszerte számosabb ellenség közepett.

E fővonástól függ minden többi. Lassanként a helyzet követelte kormányforma megszilárdult és az olympiai játékok újra fölállítása korában befejezetté lőn. A közjó előtt az egyéni érdekek és szeszélyek eltűntek. Fegyelmök egy oly hadseregé, melyet folytonos veszély fenyeget. Megtiltja a spártainak a kereskedést, iparúzést, földterülete elidegenítését, annak jövedelme szaporítását, nem szabad egyébre gondolnia, csak hogy katona legyen. Ha útra kél, használhatja szomszédja lovát, rabszolgáját, élelmiszereit; bajtársak jogosan számíthattak egymás szolgálatára s a tulajdon nem volt pontosan elkülönített. Az újszülöttet egy öregekből álló tanács elé vitték és megölték, ha igen gyenge vagy idomtalan; a hadseregbe csak izmos emberek vétetnek be és itt

mindenki be van sorozva bölcsőjétől fogva. Az öreg, kinek nem lehetnek gyermekei, maga választ egy ifjút, a kit házába fogad: mert minden háznak kell ujonczokat adnia. A felnőtt emberek azért, hogy jobb barátok legyenek, kicserélik nejeiket; táborban a háztartás dolgaiban az ember nem igen lelkiismeretes és nagyon sok minden közös. Közösén esznek csapatonként; egy *társas-asztal*¹ ez, melynek megvannak rendszabályai és a melyben mindenki megadja a maga részét pénzben vagy természetben. Mindenek előtt áll a katonai készség. Szégyenletes ott-hon késlekedni; a kaszánya élet fontosabb a családinál. Az új házaski csak titokban keresi fölnejét és a napot, mint előbb, a csapatgyakorlatokon és a hadi téren tölti. Ugyanez okból a gyermekek hadcsapatban élő gyermekek,² mindenik nyilvánosan neveltetik és hetedik évétől fogva csapatba van beosztva. Velök szemben minden felnőtt ember egy öreg, egy tiszt³ és megfenyítheti őket, a nélkül, hogy az apa fölszólalhatna. Mezítelen lábbal, csak egy köpenybe öltözve és ugyanabban járva télen, mint nyáron, mennek az utcákon hallgatagon, szemlesütve, mint fegyvergyakorlatra besorozott ifjak. Az öltözék valami egyenruha-féle és a testtartás, valamint a járás meg van szabva. Egy nádcsomón alusznak, naponként megfürödnek az Eurotas hideg vizében, keveset és gyorsan esznek, rosszból élnek a városban, mint a csatamezőn; mert

¹ *Mess* (angol) = asztal-társaság.

² *Agela* = csapat.

³ *Paidónomos* = a nyilvános nevelés felügyelője.

egy leendő katonának meg kell edződnie. Százanként csapatokra osztvák, mindegyik egy ifjú vezető alatt áll és lábbal, ököllel verekednek ; ez a háborúzásnak egyik tanulási módja. Ha a sóvány mindennapit valamivel javítani akarják, rabolniok kell a lakházakban vagy tanyákon ; a katonának tudnia kell megélni a rablásból. Időnként az úton lesben hagyják őket és estve megölik az elkésett helotákat ; hasznos, ha már vért szemléltek és kezöket előre begyakorolták.

A mi a művészeteket illeti, ezek csak azok, mik egy hadsereghez illők. Magokkal hozták a sajátos zene egy faját, a dór módot, az egyetlent, melynek eredete talán görög.¹ Ennek jelleme komoly, férfias, emelkedett, nagyon egyszerű, sőt durva, kitünő arra, hogy türelmet és energiát ébresztszen. Nincs alávetve az egyéni szeszélynek ; a törvény tiltja, hogy az idegen styl változatait, lágy hangzatait, czifrázatait vegyítsék bele ; ez az erkölcsi és közintézmények egyike ; s valamint a dobok és trombiták a mi seregeinkben, úgy vezeté ez nálok a meneteket és gyakorlatokat ; vannak ott örökösödő flótajátszók, hasonlóak a pibroch²-fúvókhoz a skót clanokban. Maga a táncz is a gyakorlat vagy a felvonulás egy neme. Ötödik évétől fogva tanítják a gyermeknek a pyrrhiché-t, a fegyveres harczosok e pantomimikáját, a kik utánozzák a védelem és támadás összes

¹ Platon *Théagés*-ben egy erényes emberről szólván, ki az erényről beszél, mondja: «Cselekvéseik és beszéd-módjok csodálatos összhangjában fölismerhető vala a doriai modor, az egyetlen, mely talán igazán görög».

² Skót duda. *The fair Maid of Perth* W. Scottnál. L. Olhele és Chattan clan csatáját.

mozdulatait, mindamaz állásokat, miket az ember vesz és mindama testmozgásokat, miket tesz, midőn üt, véd, hátrál, ugrik, meggörbül, ijjal lő, eldobja a dárdát. Van egy más is, melynek neve anapalés, melylyel a növendék ifjak a harczot és a pancrationt¹ színelve gyakorolják. Vannak mások az ifjak, mások az ifjú leányok számára, heves ugrálásokkal, «szarvas szökellések»-kel, tomboló futással, melyben «csikók gyanánt és szétlobogó hajjal fölverik a port».²

Hanem a legfőbbek a gymnopaediák,³ e nagy szemlék, melyeken az egész nemzet szerepel karokba osztva. Az öregeké így énekelt: «Mi hajdanában bátor férfiak valánk»; erre a férfiak kara így válaszolt: «Mi meg most vagyunk, próbáld, ha kedved van, rajta»; a gyermekek kara hozzátevé: «Mi meg leszünk sokkal vitézbec nálatoknál.» Mindnyájan betanulták és ismételték gyermekkoruk óta a lépéseket, menetfejlődéseket, a hangot és actiót; sehol a karénekköltés nem alkotott hatalmasabb és jobban beosztott egységet. És ha ma akarnánk nagyon is távolról hasonló, de mégis némileg olyforma látványt keresni, ilyet nyujtana talán Saint Cyr díszmeneteivel és gyakorlataival, vagy még inkább a testgyakorlati katonai iskolai, hol a katonák a karban éneklést tanulják.

Épen nem csodálatos, ha egy ily város rendszeresítette és tökéletessé tette a testgyakorlást. Halálbüntetés terhe alatt minden spártainak tíz

¹ A birkózás és ökölharcz egyesítése.

² Aristophanes: *Lysistrate*.

³ Vallásos táncz a spártaiaknál.

helotával kellett fölérnie ; mivel hoplita és gyalogos volt és mivel test test ellen harczolt arcvonalban, szilárd állásban : tökéletes nevelés az volt, mely a legügyesebb és legerősebb gladiatort képezte. Hogy ezt elérjék, már a születés előtt megkezdették és a többi görögökkel ellentétben, nemcsak a férfit, hanem az asszonyt is kiképezték, a végre, hogy a két vérből származó gyermek anyjától is ép úgy, mint atyjától örökölje a bátorságot és életerőt.¹ Az ifjú leányoknak vannak gymnasiumaik és mint a fiúk, gyakorolják magokat meztelenül vagy rövid tunikában a futásban, ugrásban, diskos- és lándzsavetésben ; megvannak énekkaraik ; a gymnopaediákban együtt szerepelnek a férfiakkal. — Aristophanes az athenaei gúny árnyalatával bámulja üde testszínöket, viruló egészségöket s egy kissé nyers életteliöket.² Továbbá a törvény megszabja a házasság évét és megválasztja a pillanatot s a legkedvezőbb körülményeket a nemzésre. Így van kilátás, hogy az ily szülőktől szép és erős gyermekek szülessenek ; ez a ménes módszere s ezt a végletekig hajtják, mert elvetik a rosszul sikerült magzatokat. — Ha már a gyermek járni kezd, nemcsak megedzik és *trainirozzák*, hanem egyszersmind módszeresen idomítják, hajlékonytá teszik s megerősítik ; Xenophon mondja, hogy a görögök közül egyedül ők gyakorolják egyenlően a test minden részét,

¹ Xenophon: *Lakedaimonion politeia*. (A lakónok államszervezete.)

² Ekklesiázousai-ban *Lampito* szerepe. Így Taine; de téves, mert ez Lysistrateban jön elő. Ford. j.

a nyakat, karokat, a vállakat, czombokat és nemcsak a serdülő korban, hanem az egész életen át és mindennap, t. i. kétszer naponta a gyakorlótéren. E fegyelem eredménye nemsokára látható lőn. «A spártaiak a görögök közt a legegészségebbek, mond Xenophon, és köztök találhatók Görögország legszebb férfiai és női.» Leigázták a messenieket, a kik rendetlenül s a homeri idők heveességével harczoltak; Görögország vezetőivé és fejeivé válnak és a méd háborúk idején elsőségök annyira meg volt szilárdulva, hogy nemcsak a szárazon, hanem a tengeren is, holott majdnem nem voltak hajóik, a görögök mind, sőt az athenaeiek is zúgolódás nélkül elfogadták tőlök a fővezéreket.

Ha egy nép a politikában és háborúban első lesz, szomszédai többé vagy kevésbé utánozzák amaz intézményeket, melyek amaszt elsővé tették. Lassanként a görögök¹ átveszik a spártaiaktól s általán a dóroktól szokásaik, kormányzatuk és művészetök fővonásait, a dór összhangot, a magas karének-költést, a táncz többféle alakzatait, az építészet styljét, az egyszerűbb és férfiasabb ruházatot, a szigorúbb katonai rendszert, az atléta teljes meztelenségét, a rendszer szerint berendezett testgyakorlást. Számos hadi, zenei és palaestrai műszó dór eredetű vagy a dór nyelvjáráshoz tartozó. Már a IX. évszázban a gymnastika új fontossága a meg nem szakadó játékok helyreállításában lett nyilvánvaló és egy rakás tény bizonyítja, hogy ezek évről-évre népszerűbbekké válnak. 776-ban az olympiai játé-

¹ Aristoteles *Politika* VIII. 3, 4.

kok időszámításuk szerint (aera) kiindulásul szolgál, hogy az évek lánczatát hozzá kapcsolják. A követő két évszáz alatt a pythiai, isthmusi és nemeai játékok kezdetnek meg. Ezek kezdetben csak a stádium egyszeri megfutásában állnak; majd következetesen hozzájön a stádium kétszeres megfutása, a birkózás, ökölvívás, szekérfuttatás, pancration, lófuttatás; aztán a gyermekek számára a futás, birkózás, ökölvívás, pancration s más játékok, összesen 24-féle. Ezeken a lacedaemon szokások túlnyomók a homeri hagyományok fölött: a győző nem kap többé értékes tárgyat, hanem egy egyszerű levélkoszorút; nem viseli többé a régi övet; a tizennegyedik olympiádon már teljesen levetkőzik. A győzők neveiből látható, hogy jönnek oda az egész Görög-, az egész Nagy-Görögországból, a legtávolibb szigetekről és gyarmatokból. Ezentúl nincs város gymnasion nélkül; ez egyike ama jeleknek, melyekről fölismerhető a görög város.¹ Athenaeben az első adat erről 700 körüli. Solon alatt már volt három nagy, melyek nyilvánosak voltak és egy csomó kicsiny. A 16—28 évig az ifjú ott töltötte nappalait, mint egy künnlakásra berendezett lyceumban, melynek rendeltetése nem a szellem művelése, hanem a test fejlesztése. Sőt úgy tűnik föl, hogy e korban a grammatika és zene tanulmánya szünetelt, hogy az ifjú egy szakszerűbb és magasabb osztályba léphessen. Ez a gymnasion egy nagy négyszögű tér volt csarnokokkal és platán-sétányokkal, rendesen egy forrás vagy patak közelében, egy csomó isten

¹ Pausanias mondása.

és győztes atléta szobraival díszítve. Volt egy főnöke, monitorjai (előtornász), szakszerű repetitorjai, ünnepe Hermes tiszteletére; a gyakorlatok szüneteiben alatt az ifjak játszottak; a polgárok tetszés szerint bemehettek, a pályatér körül számos ülőhely volt; ide jöttek sétálás s az ifjak nézése végett; társalgóhely volt ez; a philosophia ott születik meg utóbb. Emez iskolában, mely inkább versenytér, a versenyzés túlzásra és csodás gyakorlatokra vezet; láthatni ott embereket, kik egész életüket gyakorlatban töltik. A játékok rendszabálya esküre kötelezi őket, midőn az arenára lépnek, hogy már legalább tíz hónapon át gyakorolták magokat megszakítás nélkül és a legnagyobb gonddal; de ennél még sokkal többet tesznek; idomíttatásuk egész éveket tart egész az érett korig; meghatározott életrendet követnek; sokat esznek és meghatározott órákban; megedzik izmaikat strigilis¹ és hideg víz által; tartózkodnak az élvezetektől és izgalmtól; magokat az önmegettartóztatásra kárhoztatják. Többen közülök megújítják a mesés hősök tetteit. Milonról² azt mondják, hogy egy bikát vitt el vállain és hátulról megragadván egy befogott szekeret, megállította a menetelben. A crotoni Phayllos szobra alá vésett fölirat azt mondá, hogy átugrott egy 55 lábnyi közt és a nyolcz fontos diskost 95 lábnyira dobta. Pindaros atlétái közt vannak olyak, a kik óriások.

Jegyezzük meg, hogy a görög művelődésben e

¹ Vasból vagy szaruból készült vakaró a bőr dörögölésére, vakarására főképen fürdőkben.

² Híres crotoni athléta.

csodálatos testalkatok épen nem ritkaságok, nem a divat haszontalanságai és nem olyak, mint ma az értéktelen mákok a gabonaföldön ; sőt inkább hasonlíthatók a magasabb kalászhoz egy terjedt vetésen. Az államnak szüksége van rájuk ; a közerkölcsök megkívánják őket. A Herkulesek, kikről szoltunk, nemcsak díszül szolgálnak. Milon polgártársait a csatába vezette és Phayllos feje volt ama krotoniaknak, kik a görögök segítségére jöttek a médek ellen. A vezér akkor nem egy számító fej volt, a ki egy magaslaton tartózkodott egy térképpel és látcsővel ; hanem hadakozott dárdával kezében, csapata élén, test test ellen, katonaként. Miltiades, Aristides, Pericles, sőt jóval utóbb Agesilaos, Pelopidas, Pyrrhus, nemcsak eszökkel végeznek munkát, hanem karjaikkal is az ütésben, védelemben, támadásban, gyalog, lovon, a csata legnagyobb hevében ; Epaminondas, a politikus, a philosoph halálosan megsebeztetvén, magát egy egyszerű hoplitaként azzal vígasztalja, hogy megmentették paizsát. A pentathlonban¹ egyik győztes, Aratus, Görögország utolsó vezére lón és jól hasznát vette ügyességének és erejének ostromtámadásaiban és az ellen meglepéseiben ; Nagy Sándor a Granicus folyónál úgy támadott, mint egy huszár és elsőnek ugrott be, mint egy műlovas, az oxydrakok² városába. A csatázás emilyen testi és személyes módjával, a legelső polgárok, magok a herczegek kényszerítve voltak rá, hogy jó atléták legyenek. Vegyük hozzá a veszély köve-

¹ Ötös küzdés, a discusvetés, futás, ugrás, birkózás, dárdavetés egyesítése.

² Egy nép Indiában.

telményeihez az ünnepek kívánalmát; a szertartások, mint a harczok, gyakorlott testalkatot kívántak; nem szerepelhetett senki jól a karban, mielőtt nem végezte a gymnasiumot. Már szoltunk róla, hogy mint tánczolta a költő Sophocles meztelenül a poeant a salamisi győzelem után; a IV. évszáz végén e szokások még léteztek. Nagy Sándor Troasba érve, levetette ruháit, hogy megtisztelje Achillest, futván társaival az oszlop körül, mely a hős sírját jelölé. Egy kissé odább Phaselisban,¹ meglátván a köztéren Theodectes philosoph szobrát, vacsora után tánczra kerekedett a szobor körül és koszorúkat dobott neki. Az ily ízlés és ily szükségletek kielégítésére a gymnasion volt az egyetlen iskola; ez a mi utolsó évszázaink oly akadémiához hasonlított, hol az ifjú nemesek megtanulták a vívást, a tánczot és lovaglást. A szabad polgárok voltak az ókor nemesei; következőleg nincs szabad polgár, ki ne látogatta légyen a gymnasiumot; csupán e fölött mellett volt valaki jól nevelt ember,² ellenkezőleg az iparúzők és aljas származásúak rangjára süllyedt. Platon, Chrysippos, Timocreon, a költő, elébb! atléták voltak; Pythagorasról azt mondták, hogy az ökölvívás díját nyerte el; Euripides az eleusisi játékokon mint atléta megkoszorúztatott. Cleisthenes, sycioni zsarnok, elfogadván magánál leánya kérőit, egy gyakorlótérre vezette őket, «hogy, mint Herodotos mondja, kipuhatholhassa származásukat és nevelésöket». Valóban a test egész végig megtartotta a gymnas-

¹ Város Lyciában, ma Fionda.

² *Kalokagathos* ellentéte *Basaunos*.

tikai vagy szolgai nevelés nyomait ; fölismerték az első tekintetre derék megjelenésén, járásán, tagjártatásain, öltönye hordozása módján, mint hajdan fölismerték az akadémiákban a hajlékony testűvé vált és kifinomodott nemest a bamba paraszt és görnyedt munkástól.

Még mozdulatlanul és meztelen is bizony-
ságot tett testgyakorlatairól szépsége és test-
formái által. Bőre, melyet megbarnított és meg-
erősített a nap, olaj, por, strigilis és hideg für-
dők, nem látszott meztelennek ; hozzá volt ez
szokva a szabad levegőhöz ; az első tekintet
mutatta, hogy az most saját elemében van ott ;
bizonyára nem borzongott tőle, nem mutatott
különbféle színeket és libabőrt, hanem egészséges
szövet volt, szép alapszínnel, mely szabad és
férfias életet lehelt. Agesilaos, hogy embereit föl-
bátorítsa, egyszer levetkőztette előttök a perzsa
foglyokat ; e fehér és lágy bőr láttára a görögök
nevetésbe törtek ki és előre nyomultak, meg-
vetéssel az ellenség iránt. Az izmok mind meg-
voltak erősítve és hajlékonynya téve ; egyet sem
hanyagoltak el közülök : a test különböző részei
egyensúlyban álltak ; a manapság oly sovány
felső kar, az izomtalan és meredt lapoczkák teltek
valának és arányosan kiegészítő részekül szolgál-
tak a csipőkhöz és czombokhoz ; a tanítók igazi
művészek gyanánt gyakoroltatták a testet, nem-
csak azért, hogy életerőt, ellentálló képességet és
gyorsaságot nyerjen, hanem egyszersmind sym-
metriát és nemes tartást is. A perganumi iskolá-
tól való *Haldokló gall* mutatja, ha az atléták
szobraival összehasonlítjuk, azt a közt, mely
elválasztja az elhanyagolt testet a kiművelttől :

egyrésztől durva tincsekben szétszórt hajzat, mint valami sörény, paraszt lábak és kezek, durva bőr, nem hajlékony izmok, hegyes könyökök, dagadt erek, szögletes körrajzzal, egyenetlen vonalakkal, semmi más, mint vaderősségű állati test; más oldalról minden testrész meg-nemesítve, a kezdetben terpedt és sovány¹ sarok most csinos tojásdadban formált, az előbb széles és majom eredetét eláruló lábfej most ívesen hajolt és rugékonyabb az ugrásra; a térdkalács, a csuklók, az egész csontozat előbb kiálló, most félig elfödve s csupán csak jelölik helyeiket; a vállak vonala, mely előbb vízszintes és egyenetlen, most ívelt és lágy; mindenütt a részek összhangja, melyek egymást folytatják és egymásba folynak; mindenütt a nedvdús élet ifjúsága és üdesége, mely oly egyszerű, mint egy fáé vagy virágé. Találhatnánk húsz helyet is *Meneszenosban*, a *Versengőkben*, *Charmidesben* Platonnál, melyek ez állások egyik-másikát röptiben ragadják meg; az ilyen nevelt ifjú jól és természetesen tudja használni tagjait; tud meghajolni, egyenesen állni, egyik vállával oszlophoz támaszkodni és minden állásaiban tud oly szép lenni, mint egy szobor; épen így egy forradalom előtti nemesnek tulajdona volt a könnyedség és lovasias kellem, a köszönésben, tubákolásban, figyelésben, a mit láthatunk az akkori metszetekben és arczképeken. Hanem az, a mit a görög fellépésben, taghordozásában és testállásaiban látunk, ez nem az udvar férfja, hanem a palaestráé.

¹ L. a kis bronz ószerű Apollót a Louvreban és az éginai szobrokat (München).

Ime Platonnál rajzolva, hogy milyenné tévé az apáról fiúra szálló gymnastika egy kiválasztott fajban az embert.

«Az természetes, Charmides, hogy te azt mindnyájok elől elnyered; mert gondolatom szerint, senki sem tudna egy könnyen mutatni itt két oly házat Athenaeben, melyek szövetségéből származhatnék valaki szebb és jobb azoknál, kiknek te vagy a származéka. Valóban a te atyádról való családodat, a Critiastól, Dropides fiától eredőt, dicsérte Anacreon, Solon és sok más költő, mint a mely kitűnő a szépségben, erényben és minden más javakban, a melyekben a szerencsét helyezzük. S hasonlóképen olyan az anyádról való is. Mert senki, a mint mondják, nem vala szebb és nagyobb, mint nagybátyád, Pyrilampos, valahányszor csak követségbe küldék a nagy királyhoz vagy más valakihez a szárazföldön, és e másik ház semmiben sem áll hátrább amaz elsőnél. Ilyen szülőktől eredvén, természetes, hogy mindenben te légy az első. És első tekintetre, minden szerint, a mint látható, egész külsődre nézve, úgy tetszik nekem, Glaucos kedves gyermeke, hogy nem válsz senki-nek elődeid közül szégyenére.»

Valóban, teszi hozzá másutt Socrates, «előttem ő bámulatosnak tűnnek fel testalkatára és szépségére nézve... Hogy mi őt olyannak látjuk, mi többi emberek, az kevésbbé bámulatos; de megjegyzém, hogy a gyermekek közül is senki sem nézett másfelé, még a legkisebbek sem... és hogy mindnyájan úgy szemlélték őt, mint egy isten szobrát». És Chéréphon még tovább menve: «Arcza nagyon szép, nemde, Socrates? De ha le-

vetköznék, arcza nem tűnnék fel semminek sem, annyira szép egész alakja.»

E kis jelenetben, mely sokkal előbbi időkre mutat vissza, mint a melyből ránk maradt és pedig a meztelen test legszebb korára, minden jellemző és becses.

Látható benne a vér traditiója, a nevelés hatása, a szépnek népszerű és általános érzése, a tökéletes szobrászat minden előzménye. Homeros Achillest és Nereust említette a legszebbekül a Trója alá gyűlt görögök közt; Herodotos a spártai Callicratest nevezi meg, mint a legszebbet a Mardonius ellen fegyverkezett görögök közt. Az istenek minden ünnepe, minden nagy czermónia a szépség bizonyos versenyévé lesz. Kiválasztották a legszebb öregeket Athenaeben, hogy vigyék az ágakat a Panathenákön, a legszebb férfiakat Elisben, hogy vigyék az áldozati ajándékokat az istennőnek. Spártában a gymnopaeidiákon a vezérek, híres férfiak, kiknek nem volt külsőleg elég nagy termetök és előkelőségök, a karok elvonulásában kisebb rangra állítottak. A lacedaemonok Theophrastus szerint Archidamos királyukat pénzbírságra ítélték, mert kis nőt vett el, azt állítván, hogy ez nekik királyocskákat s nem királyokat fog szülni. Pausanias Arcadiában szépségversenyeket talált, melyeken a nők versenyeztek és e szokás a IX. évszázadtól vette kezdetét. Egy perzsa, Xerxes rokona, seregében a legnagyobb, Achante-nál elesvén, a lakosok ő neki ép úgy áldozatot hoztak, mint egy herosnak. Az Egesta-beliek egy kis templomot emeltek Philipposnak, az olympiai győzőnek, egy hozzájuk menekült Crotoninak a sírján, a ki a maga

korában a legszebb görög volt és Herodotos idejében még mindig áldozatot vittek neki. Ilyen az az érzés, mely e nevelést táplálta s mely a maga részéről emerre hatván, céljául tűzte ki a szépség megalkotását. Bizonyára már maga a faj szép volt, de magát rendszer szerint megszépítette; az akarat tökéletesítette természetét s a szobrász bevégezte azt, mit a még kiművelt természet is csak félig csinált meg.

Láttuk, hogy így két évszáz alatt e két intézmény, melyek az emberi testet képezik, az orchestika és gymnastika miként születik, fejlődik, tenyészik tovább kiindulási pontjai körül, terjed el az egész görög világban, létrehozza a háború eszközét, az istentisztelet díszletét, az időszámítás aeráját, teszi az emberi élet végcéljául a testi tökélyt és hajtja a vétekig¹ a tökéletes alak bámulatát. Lassanként fokról-fokra és időről-időre a művészet, mely érczből, fából, elefántcsontból vagy márványból készíti szobrait, nyomon kíséri a nevelést, mely az élő szobrot képezi. De nem halad oly sebesen; ámbár egykorú ezzel, e két évszáz alatt alantabb marad s egyszerű másoló. Előbb a valóságot célozták, mielőtt az utánzásra gondoltak volna; előbb érdeklődtek a valóságos test iránt, mielőtt az utánzott test iránt érdeklődtek volna; azzal foglalkoztak, hogy alakítsanak egy kart, mielőtt kifaragnának egy kart. A physikai vagy erkölcsi minta megelőzi a művet, mely azt megörökíti; de csak kevéssé előzi

¹ A görög bűn, mely Homeros idejében még ismeretlen volt, minden valószínűség szerint a gymnasion-intézménnyel kezdődik. Becker, *Chariclès* (Excursus) újból dolgozva, H. Göll. Berlin, 1878. I—III.

meg; szükséges, hogy amaz időben, mikor a mű létrejön, az még teljes és tiszta emlékezetben legyen. A művészet egy összhangzatos és teljesebb visszhang; minden tisztaságát és teljességét fölhasználja épen akkor, midőn halványodik az élet, melynek ő visszhangja. Ez az eset a görög szobrászattal; serdülővé lesz akkorra, midőn a lyricus korszak végződik, amaz ötven évben, mely a salamisi csatára következett, mikor a prózára, a dráma és az első bölcseلمي kutatások egy új művelődést kezdenek. Ekkor látjuk, hogy a művészet a pontos utánzásból egyszerre a szép inventiójára csap át. Aristokles, az eginai szobrászok, Onatas, Kanachos, a rhegiumi Pythagoras, Kalamis, Ageladas még mindig egész hűséggel kopirozták a valóság formáit, mint Verrocchio, Pollaiolo, Ghirlandajo, Fra Filippo, maga Perugino; de tanítványaik kezében Myronnál, Polycleitosnál, Pheidiasnál az eszményi alak fölszabadul, mint Leonardo, Michel Angelo és Raphael kezeiben.

III.

De nemcsak embereket és pedig mindenek közt a legszebb embereket alkotta a görög szobrászat. Alkotott isteneket is és minden régiek ítélete szerint ez istenek voltak az ő fő műveik. Az atlétai és testi tökély mély érzéséhez a közönségnél és mestereknél hozzájárult valamely eredeti vallásos érzés, egy ma már elveszett világ eszméje, valamely sajátos módja a természeti és isteni hatalmak felfogásának, tiszteletének és imádásának. A megindulás és hit e különös mód-

ját kell elképzelnünk, midőn egy kissé be akarunk hatolni Polycleitos, Agorakritos vagy Pheidias szellemébe és geniejébe.

Elég Herodotost¹ olvasni, hogy lássuk, mennyire élő volt még e hit az V. évszáz első felében. Nemcsak Herodotos kegyes, ájtatos egészen annyira, hogy nem mer kimondani valamely szent nevet, elbeszéli valamely legendát, hanem még az egész nemzet istentiszteletében nagyszerű és szenvedélyes komolyságot tanúsít, melyet ugyanakkor kifejeznek Aischylos és Pindaros versei. Az istenek élők és jelenvalók; beszélnek; látták őket, mint a szent szűzet és a szenteket a XIII. évszázban. — A Xerxes hírnökei megöletvén a spártaiaktól, az áldozati barmok belső részei kedvezőtlen jeleket mutatnak; mert ez a gyilkosság megsértett egy halottat, Agamemnon dicső hírnökét, Talthybiost, kinek a spártaiak vallásos tiszteletet szenteltek volt. Az ő lecsillapítására két gazdag és előkelő férfiú a városból Ázsiába megy Xerxesnek följárni éltöket. Mikor megjönnek a perzsák, az összes városok tanácsot kérnek a jósdától; ez megrendeli az athenaeieknek, hogy híjják segítségül vejöket; erre ők megemlékeztek, hogy Boreas elrabolta Oreithyét, Erechtheusnak, első ösüknék leányát és építnek tiszteletére egy kápolnát az Ilissus partján. Delphiben az isten kijelenti, hogy ő maga fogja védeni magát; villám csap le a barbárokra, sziklák válnak le és összezúzzák őket, mialatt Pallas Pronoia² templo-

¹ Herodotos még élt a pelopon. háború idejében, szól róla VII. 137. és IX. 73.

² Gondviselő.

mából hangok és hadi lárma hangzik s a tartomány két emberfölötti termetű hőse, Phylacos és Autonoos a megrémült perzsákat végleg futásra kényszerítik. — A salamiszi csata előtt az athenaeiek Egina szigetéről elhozzák az Aiakidák szobrai¹, hogy velök harcoljanak. Az ütközet alatt az utasok Eleusis mellett nagy por emelkedését látják s a rejtélyes Iacchos² hangját hallják, ki a görögök segítségére jön. A csata után legelőbb is az isteneknek áldoznak három elfogott hajót; a három közül egyiket Ajaxnak szentelik és a zsákmányból előre kivesznek ezüstöt, mely Delphibe küldetik, hogy felajánljanak egy 12 rőfnyi oszlopot. — Nem tudnók elvégezni, ha fel akarnók mind sorolni a közajtatosság jeleit; buzgott ez még 50 évvel utóbb is a népben. Diopithes, mondja Plutarchos, «határozatot hozott, mely rendelé, hogy perbe fogják azokat, kik nem ismerik el az istenek létezését, vagy a kik az égi tüneményekről új tanokat tanítanak». Aspasia, Anaxagoras, Euripides megtámadtattak vagy perbe fogattak, Alkibiades halálra ítélték, Sokrates halált szenved a hitetlenség föltett vagy bebizonyított bűnéért; a közfelháborodás szörnyű volt azok ellen, a kik a mysteriumokat elferdítették vagy megcsonkították a Hermeseket. Kétségkívül e felhozottakban látható ugyanegy időben a régi hit állandóságával a szabad gondolkozás föllépése is; Pericles körül, épen úgy, mint Medicis Lőrincz körül, állott a gondolkozók és bölcselek kis asztalköre; Pheidias, valamint

¹ Achilles és Pyrrhus.

² Bacchus rejtélyes neve.

utóbb Michel Angelo ide bebocsátást nyert. De mindkét korszakban a hagyomány és legenda foglalta el és irányozta egyetemes erejével a képzelődést és az életet. Midőn a philosophiai előadások visszhangja remegésbe hozta e festői alakokkal telt lelket, ennek hatása volt, hogy benne megtisztította és megnagyította az isteni alakokat. Az új bölcsesség nem rontotta le a vallást; hanem megmagyarázta, visszavezette saját alapjára, a természeti erők költői érzésére. Az első természetvizsgálók nagyszabású hozzávetései is élőnek hagyták a természetet és fölségesebbé tévők; lehet, hogy Anaxagoras előadásait hallgatta a *Nous*-ról Pheideias, a mint tervezte Jupiterét, Pallasát, égi Aphroditejét és mint a görögök mondták, befejezetté tévé az istenek fölségét.

Ahhoz, hogy az isteniek érzelmét bírjuk, képesnek kell lenni, hogy a legendák istenének határozott alakján túl fölfogjuk amaz állandó és egyetemes erőket, melyekből az isten származott. Az ember csak száraz és korlátolt bálványimádó marad, ha túl a személyesített alakon nem látja valamely fényes világításban azt a természeti vagy erkölcsi hatalmat, melynek ez az alak symboluma. Még Kimon és Pericles idejében bírtak e látással. A hitregék összehasonlítása megbizonyította újabban, hogy a görög mythosok, mint a sanscrit mythosok rokonai, eredetileg csak a természeti erők játékainak voltak kifejezései és hogy az elemekből és természeti erőkből ezek különféleségéből, termékenységből, szépségéből alkotta lassanként a nyelv az isteneket! A polytheismusnak alapjában ott van az élő, halhatatlan, teremtő természet érzése és ez az érzelem

mindig megvolt. Az isteni lényeg át meg áthattotta a dolgokat, beszéltek hát hozzájuk ; Aischylosnál, Sophoclesnél látható hússzor is, hogy az ember az elemekhez fordul, mint szent lényekhez, melyekkel ő együtt él, hogy az élet nagy chorusát együtt járják végig. Philoktetes az elutazás pillanatában így szól : «Isten veled Lemnos, habverte sziget, küldj oda vészkerülte úton, hová Moera vezet, a hatalmas, s barátaim akarátja, s isten mindenható parancsa.»¹ Prometheus a sziklához lánczolva, fohászkodik mindama nagy lényekhez, melyek betöltik az űrt : «Oh isteni Aether, gyors Szellők, folyamok Forrásai, tengeri hullámok örök Mosolya ; oh Föld ! mindnyájunk anyja ; Nap gömbje, ki mindent látsz, titeket hívlak ! nézzétek, minő kínokat szenved egy isten az istenek kezeitől.»

A nézőnek csak a lyricus emelkedettségre kelle bízni magokat, hogy újra érezzék a primitiv metaphorákat, a nélkül, hogy tudnák, hogy ezek voltak vallásuk csírái. «A tiszta ég, mondja Aphrodite Aischylos egyik elveszett darabjában, szereti áthatni a Földet és a Szerelem őt nőül veszi ; az eső, mely a nemző Égből hull, megtermékenyíti a földet, ekkor ez szüli a halandók számára az állatok legelőjét és Demeter gabonáját.»² Hogy megértsük e nyelvet, elég, ha kimegyünk

¹ Csiky Gerg. Ford. 430. 1.

² Ugyanez érzést tartá meg vagy nyerte meg újra a philosophiai nevelés útján Virgilius a következő sorokban :

*Tunc pater omnipotens fecundis imbribus aether
Conjugis in gremium laetae descendit et omnes
Magnus alit, magno commixtus corpore, foetus.*

mesterkélte városainkból, kimért kulturáinkból ; az, a ki egyedül jár hegyes vidéken, a tenger partjain és elmerül teljesen a szűz természet látványában, nemsokára társalogni tud vele ; rá nézve megelevenedik, mint egy emberi arc ; a mozduatlan és fenyegető hegyek kopasz óriásokká vagy leguggolt szörnyekké válnak ; a fénylő és bugygó vizek csevegő és nevető balga teremtmények ; a nagy, hallgatag fenyők szigorú szűzekhez (hasonlók és mikor a déli azurszínű, sugárzó tengerre tekint, mely mintegy ünnepi díszben áll mindent-ölelő mosolyával, melyről épen most szólt Aischylos, egészen áthatja az érzés, hogy kifejezze e gyönyörteljes szépséget, melynek végtelensége van körülte és benne, hogy nevén nevezze az istennőt, ki habból született s kikelve a hullámokból, jön, hogy elbájolja a halandók és istenek szívét.

Ha már egy nép emígy érzi, hogy a természeti dolgokban isteni lét van, akkor könnyen megtalálja azt a természeti alapot, melyből istenei erednek. A szobrászat virágzó évszázaiban ők e természeti háttért még tisztán fölfogták az isten amaz emberi és határozott személyesített alakjában, melybe azt a legenda öltözteté. Vannak oly istenségeik, jelesen a folyóvizekéi, erdők- és hegyekéi, melyekben emígy a természeti háttér mindig látható marad. A naiad vagy oreas¹ egy ifjú leány vala ugyan, mint az, mely egy sziklán ülve látható Olympia metopjain ;² legalább az alakító és szobrászati képzelődés így állította elő ; de nevének hallatára azonnal fölmerült

¹ Amaz vízi, emez hegyi nympa.

² A Louvre-ban.

a képzelem előtt az enyhe erdő titokzatos komolysága vagy a bugygó forrás üdesége. Homerosban, kinek művei a görögök bibliája, a hajótörött Ulysses elérkezik: «egy szép csorgású pataknek torkolatához . . .» s így esdeklett imában:

Hallgass meg, felség, légy bárki; könyörgeni térek
Hozzád, futva Poseidonnak vesztetre törését!....
Ugy legyen, el ne taszíts, tennen védenczedet immár!
Mondá. Az rohamát leülette, s viharzani megszűnt;
Szélcsendet szerzett szemközt neki s torkolatánál
*Megmentette.»*¹

Világos, hogy az isten itt nem egy szakállas, barlangban lakozó személy, hanem maga a hőmpolygó folyam, a békés és barátságos áram. Hasonlóan a haragos folyam, Xanthos, Achilleusnak:

«Szól vala, s megrohaná magasan felömlve Akhillest,
Mormolván vérrel, tajtékkal, trójai holttal.
A Zeus-adta folyam biboros hullámai körben
Feldagadának aládöntendők híres Akhillest.
....és tüzeit Xanthosra vezette az isten.²
Égtenek a szilfák, átányok bokrai, fűzek;
Égett a lótos, szittyó s jóillatu káka,
Melyek igen sűrűn teremének szép vize táján:
Kínt vallottak az ángolnák, halak, a melyek ott lent
Lakva fel és le ugráltak a szép csörge folyamban,
Faggatvák az eszes Hephaestos gőzei által.
A folyam önmaga is lángolt; skifakadva beszéllett:
«Hephaestos, teveled nem tűzhet egy isten is össze,
Hagyd el, az ütközetet»....
— Szólt lángolva; belé szép hajjai felbugyogának.»³

¹ Szabó István ford. *Odysee* V. 441—452. sorig.

² Hephaistos.

³ Szabó Istv. Ford. *Iliás* XXI. ének 324—327, 349—357, 359, 361. sor.

Hat évszázzal utóbb, midőn Nagy Sándor a Hydaspesre szállt, a hajó orrán állva italáldozatot önt a folyamba, a másikba, nőtestvérébe szintén s az Indusba, mely mindkettőjüket befogadá és mely őt vitte. — Az egyszerű és egészséges lélekre nézve egy folyam, főleg ha ismeretlen, magában véve isteni hatalom; előtte az ember egy örök, mindig cselekvő lény jelenlétében érzi magát, mely fölváltva hol tápláló, hol pusztító, számtalan alakban és látvánnyal; e kimeríthetetlen és szabályos folyás egy nyugodt és férfias, de fölséges és emberfölötti élet eszméjét kelti föl benne. A hanyatlás évszázaiban az oly szobrokban, mint a Tiberé és Nilusé, a régi szobrászok még emlékeztek a primitív benyomásra és a széles törzs, a nyugvó helyzet, a szobor határozatlan tekintete mutatják, hogy az emberi formában mindig a nagy folyam nagyszerű, egyforma és közönyös árájának kifejezésére gondoltak.

Máskor az isten neve láttatta természetét. Hestia jelöli a tűzhelyet és soha az istennő nem volt teljesen elválasztható a szent lángtól, mely a családi élet központja volt. Demeter jelöli az anyaföldet; és a szertartások jelzői őt a feketének, mélynek és a földalattinak, az ifjú lények dajkájának, gyümölcshezónak és zöldelőnek nevezik. A nap Homerosnál más isten mint Apollon és az erkölcsi lény benne összevegyül a physikai fénynyel. Egyéb istenségek egész halmaza, *Hórák*, az évszakok, *Diké*, az igazság, *Nemesis*, a bosszúállás, a hívő lélekben együtt tartják ébren nevökkel jelentésöket. Csak egyet fogok említeni, *Erost*, a Szerelmet, annak megmutatására, hogy a szabad és átható szellemű görög ugyanabban a meg-

indulásból egyesíté egy isteni személy imádását s egy természeti erő istenítését. Sophokles így szól:

Oh mindent győző szerelem!
 Oh Eros! ki szíveken úr vagy,
S éjente látogatod rózsás
Arczú leányka álmát;
 Bejárod a tengereket,
 Szállsz hegyen és völgyön.
 Tőled istenek el nem futhatnak,
 Rabbá teszed ember szívét,
 S vágytele lángra gyujtod.¹

Egy kissé később a *Lakoma*² vendégeinek kezeiben a név különböző magyarázatai szerint az isten természete változik. Egyik fél szerint, mivel a Szerelem rokonszenvet és egyetértést jelent, a *Szerelem* (Amor) a legegyszerűsebb az istenek közt és Hesiodos szerint a világban minden rend és összhang szerzője. Mások szerint ő az istenek legifjabbika, mert az öregkor kizárja a szerelmet; ő legfinomabb, mert a leglágyabb dolgokon jár és pihen meg, a szívekben s csak azokon, melyek érzékenyek; tiszta és finom lényű, mely besimul a lelkekbe és kimegy a nélkül, hogy sejtenők; bőrének színe olyan, mint egy virágé, mert illatok és virágok között él. Végre mások szerint Amor maga a vágy levén, következésképp némely dolgokból hiányzik, a *Szegénység* gyermeke ő, sovány, tisztátlan, sarutlan, a csillagos ég alatt feküvén, de sóvárog a szép után, tehát merész, tevékeny, találékony, kitartó, bölcs.

¹ *Sophokl. tragédiái.* Ford. Csiky Gergely. *Antigoné*-ban a kar.

² Platon.

A mythos magától újraszületik és Platon kezeiben átömlik hús formán. — Aristrophanes kezeiben emez árnyakat egy pillanatra majdnem valószínű istenségekké válni látjuk. Ha tovább vizsgáljuk Hesiodos theogoniában a félig kieszelt, félig öntudatlan zavart, melyet ő fölállít az isteni személyek és physikai elemek között,¹ ha megjegyezzük, hogy ő «a föld anyán 30 ezer védő istent» számlál, ha ráemlékezünk, hogy Thales, az első természettudós és első bölcselő mondá, hogy minden a nedvességből származott, és hogy ugyanegy időben minden el van telve istenekkel, akkor megértjük azt a mély érzést, mely akkor fönn tartá a görög vallást, a fölséges megindulást, csodálatot, imádatot, melylyel a görög föl tudta fedezni az élő természet végtelen erőit isteneinek képmásain át.

Igazában véve, nem ugyanegy fokon voltak mindnyájan összenőve a dolgokkal. Voltak olyanok és éppen ezek voltak a legnépszerűbbek, kiket a legenda tevékenyebb hatása elszakított és határozott személyekké emelt. A görög Olympus összehasonlítható egy olajfával a nyár vége felé. Az ágak fekvése és magassága szerint, a gyümölcsök többé vagy kevésbé fejlettek; egy részök alig kifejlődve nem igen egyéb, mint egy megvastagodott pistillum² és szorosan az ágon csügg; mások már megérve, mégis szárukon függnék még; végre még mások, melyek kifejlődése teljes, leesevők és némi megfigyelés kell, hogy fölismerjük

¹ L. kivált a különböző istenek származtatását a Theogoniában. Gondolatmenete folyton a cosmologia és mythologiai közt inog.

² U. n. bibeszár.

a száracskát, mely tartotta őket. Ilyen a görög Olympus amaz átalakulás foka szerint, mely embe-
riesítette a természeti erőket; különböző emele-
tein mutat oly istenségeket, kiknél a physikai
jelleg főbb a személyes alaknál, másokat, kikben
a két tulajdon egyenlő, végre olyanokat, a kiknél
az emberré vált isten nem függ csupán szálakkal,
néha egyetlen alig látható szállal az elemi tüne-
ményhez, melyből ő származott. De mégis csak
függ. Zeus, ki az *Ilias*ban egy uralkodó család
feje és *Prometheus*ban egy bitor és zsarnok király,
szintén az marad sok vonásában, a mi volt, az
esős és villámos ég; szentté vált jelzők, régi
mondások jelölik eredeti természetét; a folyamok
«tőle hullnak alá»; «Zeus esőzik». Cretában az
ő neve jelenti a nappalt; utóbb Ennius Rómában
elmondja, hogy ő «az a fölséges, ragyogó fehér
fény, melyhez mindenki Jupiter név alatt esd». *Aristophanes*
tanúsítja, hogy a parasztoknál, a
nép fiainál, egyszerű észjárásuknál és egy kissé
ósdiaknál, ő még mindig ugyanaz, a ki «megön-
tözi a rögöket és növeszti a vetést». Mikor egy
sophista azt mondja nekik, hogy nincs Zeus, el-
bámulnak és kérdik, ki az, a ki mennydörögve
villámlik és esőzve omlik alá?¹ Ő lesujtotta a
titánokat, a szörnyeteg Typhoeust, a száz sár-
kányfővel; a sötét kipárolgásokat, melyek a föld-
ből támadva, kígyók gyanánt összefonódtak és be-
borították az ég boltját. A hegyek csúcsán lakik,
melyek az égig érnek, a hol a felhők verődnek
össze, honnan lesujt a villám; ő az Olympus
Zeusa, Ithome Zeusa, Hymettus Zeusa. Alapjá-

¹ *Tis uei? tis o brontôn?*

ban, mint minden isten, többszörös, különféle helyekhez kapcsolva, a melyekben az emberi szív legjobban érezte az ő jelenlétét, különböző városokhoz, sőt különböző családokhoz kapcsolva, kik őt látóhatárukon fölismervén, istenökké tették és neki áldoztak. «Könyörgök hozzád, így szól Tecmessa,¹ a te tűzhelyed Zeusa által.» A végre, hogy tisztán elképzeljük egy görögnek vallásos érzését, gondoljunk el egy völgyet, egy partot, egy egész primitív földet, melyen egy népesség letelepedett; nem az egyetemes ég, sem az egész föld az, melyet ő isteni lényeknek érzett; hanem épen az ő ege az, hullámozó hegyeinek látáshatárával, épen az a föld az, melyen lakik, azok az erdők, folyóvizek azok, melyek közt él; neki megvan a maga Zeusa, Poseidona, Herája, Apollónja, mint erdei és folyami nymphái. Rómában, oly vallásban, mely őseredeti szellemét jobban megtartotta, Camillus így szólt: «Nincs e városban egyetlen hely sem, mely ne legyen áthatva a vallástól s melyen ne laknék valamely istenség.» — «Én nem félek a ti országotok isteneitől, mondja Aischylos egyik személye, nem tartozom nekik semmivel.» Világosan szólva, az isten helyi természetű:² mert eredeténél fogva nem más, mint a vidék maga; ezért van, hogy a görög szemében az ő városa szent és istenségei egyek városával. Mikor azt megtértében üdvözli, ez nem valamely politikai illem nála, mint Voltaire Tancrediénél; ő nemcsak azt a gyönyört érzi,

¹ Ajax Telamonius kedvese, Teuthras leánya.

² Fustel de Coulanges, *La Cité antique*. (Az ókori község. Ford. Bartal Antal.)

mint egy mai ember, hogy családjá tagjait újra föltaalja és haza megy; hanem partja, hegyei, várfala, mely népét bezárja, a kilátás oda, hol a sírok őrzik az alapító hősök csontjait és lelkeit, mindaz, mi őt körülveszi, neki templom. «Argos és ti hazai istenek, mondja Agamemnon, ti vagytok, kiket elsősorban üdvözöllek, titeket, kik segítségemre voltatok megtérésemben és boszúmban, melyet Priamos várán állottam.» Minél közelebből nézzük, annál inkább belátjuk érzelmök komolyságát, vallásuk igazolható voltát, kultusuk jó berendezését; és csak később, a frivolitás és hanyatlás idejében lettek bálványimádók. «Ha mi emberi formában alakítjuk isteneinket, mondák, ez azért van, mert nem létezik szebb alak.» Hanem a látható formán túl, mint egy álomban látták lebegni az egyetemes erőket, melyek kormányozzák a lelket és a mindenséget.

Nézzük meg egyikét az ő nagy körmeneteiknek, a nagy panathenákat és igyekezzünk az athenaei gondolatait és érzelmeit kitalálni, a ki az ünnepi menetbe vegyülve, istenei látására jöve. Ez szeptember hó elején tartatott.¹ Három napon át előbb az egész város játékokat nézett, előbb az Odeonban az orchestika minden pompáit, Homeros költeményeinek szavalását, ének-, kithara- és fuvola-versenyeket, meztelen ifjak karait, a kik a pyrrhichéit² tánczolták, másokat fölöltözve, kyklikos kart alakítva; aztán a stádiumon minden, meztelen testtel csinált gyakorlatot,

henae Polias = városvédő, tiszteletére.

² Fegyvertáncz. Aristoteles szerint Achilles tánczolta először Patroklos temetésén.

a birkózást, ökölharczot, a pancrationt, a pentathlont, férfiak és gyermekek közt egyes és kettős gyalogfutást, meztelen és fegyverzett férfiak által a gyalogfutást fáklyákkal, a lófuttatást, a kettős- vagy négyesfogatú szekéerversenyt közönséges és harci szekeren, két emberrel, kik közül egyik leugrott, futva utána rohant, aztán egy ugrással fönntermett újra. Pindaros egy mondása szerint «az istenek barátjai valának a játékoknak» és nem tisztelheté őket jobban az ember, mint e látványnyal. — A negyedik nap a körmenet, melynek képét a Parthenon belső falöve ránc hagyta, megindult; élén menének a főpapok, a legszebbek közül választott öregek, nemes családból eredt szűzek, a szövetséges városok követei az áldozatokkal, aztán a jövevények¹ vázákkal és edényekkel, arany és metszett (cisehírozott) ezüst eszközökkel; athléták gyalog, lovaikon vagy szekereiken, az áldozó papok és áldozati barmok hosszú sora, végre a nép ünnepi ruhájában. A szent hajó² megindult, árboczában Pallas fátyolával, melyet az Erechtheionban tartott ifjú leányok hímeztek neki. A Kerameiktól³ elment az Eleusiniumhoz,⁴ megkerülte, aztán az északi és keleti oldalon végig vonult az acropolis irányában és megállott az areopag előtt. Ott levették a fátylat, hogy az istennőnek vigyék és a menet fölment a száz láb hosszú, hetven láb széles roppant márvány-lépcsőn, mely a propy-

¹ μετοίκος.

² Egy kereken járó hajó, melyen a fátylat vittek.

³ Tér Athenaeon kívül a hősök emlékszobraival.

⁴ Beulé: l'Acropole d'Athènes.

leumokhoz, az acropolis bejáratához vezetett. Mint a vén Pisa szöglete, hol a székesegyház, a görbe torony, a Campo-Santo és a Baptisterium van összeszorítva, úgy ez egyenetlen és egészen az isteneknek szentelt fönsík eltűnt a szent emlékoszlopok, templomok, kápolnák, colossok, szobrok alatt; de 400 lábnyi magasságával uralkodott a vidéken; az ég felé emelkedő épületek szögletei és oszlopai közül az athenaeiek láthatták Attikájok felét, a nyár melegétől égetett kopár hegyek körét, a fénylő tengert, bekeretezve partjainak fakó kiszökelléseivel, mindama nagy, örökkévaló természeti dolgokat, melyekből az istenek származtak, a Pentelikost oltárjaival s Pallas Athenae távoli szobrát, a Hymettust és Anchesmost, hol Zeus colossalis képmásai jelölik még a dörgő ég s a magas csúcsok rokonságát.

A fátylat az Erechtheionig, az ő legfönségebb templomukig vitték, egy valódi szentségtartóig, a hol őrizték az égből hullott palladiumot, a Kekrops sírját és a szent olajfát, melytől minden többi olajfa eredt. Itt az egész legenda, minden szertartás, minden isteni név fölkelte a lélekben az emberi művelődés első küzdelmeinek és első lépéseinek bizonytalan és hatalmas emlékezetét; a mythos félhomályában az embernek sejtelme ébred a víz, tűz és föld régi és termékenyítő küzdelméről, a vízből kimerülő földről, mely termékenynyé válik, hasznos növényekkel s tápotadó magvakkal és fákkal telik meg, megnepesül és művelődik titkos hatalmak keze alatt, kik elkülönítik a vad elemeket és lassan-lassan chaosukon át megalapítják a szellem fölényét. Kekropsnak, a honalapítónak symboluma egy ép

oly nevű lény volt, mint ő maga,¹ a tücsök, melyről azt hitték, hogy a földből született, igazi athenaei bogár, ha csak volt vagy egy, a száraz halmok dallamos és sovány lakója, melynek képmását a régi athenaeiek hajukban hordták. Mellette az első fölfedezőnek, Triptolemosnak, a gabonaőrlnöknek, apja volt Diaulos, a kettős barázda s leánya, Gordys, az árpa. Még jellemzőbb volt az Erechtheus, a nagy előd legendája. A gyermekies képzelődés tisztább részei közt, mely együgyűn és különösen adta elé születését és nevét, mely a termékeny Talajt jelenti, leányainak nevét, a kik a tiszta Levegő, a Harmat és dús Harmat, az az eszme látható, hogy ő a száraz Föld, melyet megtermékenyít az éji nedvesség. A kultusznak húsz részlete is van, melyek e jelentését világossá teszik. A fiatal leányoknak neve, kik hímezték a fátylat, Errhephores, harmathordozók; s a harmat symbolumainak keresésére mennek el éjjel egy barlangba Aphrodite temploma mellett. Thallo,² a virágok időszaka, Karpo,³ a termények időszaka, kik e mellett tiszteltetnek, szintén földművelő istenek nevei. Mind e kifejező nevek bevésték jelentésöket az athenaei lelkébe, ezekben elburkolva és határozatlanul fájának történelmét sejté; ama meggyőződésben, hogy honalapítóinak és elődeinek lelkei folytatják életöket a sír körül s kiterjesztik pártfogásukat azokra, kik tisztelik sírjokat: ajándékokat hord nekik, mézet, bort és lerakván áldozatait, egy pillantással előre és

¹ Kerkóps = kerkópe = tücsök.

² Thallos.

³ Karpos.

vissza városának hosszú boldogságán áttekintett s reménységében jövőjét multjával összekötötte.

A régi szenthely kijáratánál, hol az ősi Pallas ugyanegy fedél alatt székelte Erechtheussal, majdnem szemközt találta magát az Iktinos által épített új templommal, a hol az istennő egyedül lakott és hol minden az ő dicsőségéről beszélt. Hogy mi volt az istennő az ősi időkben, csak alig érzé; physikai eredetének nyomai majdnem eltűntek erkölcsi lényegének tökélyében; de a lelkesedésben mélyreható találékonyság rejlik és a legendák töredékei, a szent jelvények, a hagyományos jelzők a tekintetet a messzi távolba vítették, a honnan ő származott. Úgy tudták, hogy Zeusnak, a villámos égnek leánya, ki egyedül tőle született; homlokán ugrott ki villámok cikázása és az elemek háborgása közepett; Helios megállott mentében; a Föld és az Olympos reszketett; a tenger kicsapott, ragygó fényű aranyeső hullott a földre. Az első emberek, kétségtelen, az ő neve alatt kezdetben a föltisztult levegő derűjét imádták; e pillanatnyi szűz fényesség előtt térdre borultak, teljesen áthatva az erősítő üdeség által, mely a vihart követi; ezt aztán egy fiatal, erőteljes leányhoz hasonlították¹ és elnevezték Pallasnak. Hanem Attikában, hol a szennytelen éther átlátszósága és dicsfénye tisztább, mint másutt, kapta utóbb az Athenae nevet, mint athenaei. Legrégibb mellékneveinek egyike Tritogeneia,² vízszülötte, szintén arra emlékeztetett,

¹ A Pallas szó valószínű ősi jelentése.

² *Triton* egy nagy tó Észak-Afrikában, ebből egy folyócska a kis Syrtisbe ömlik. Allítólag itt született Pallas = Triton szülötte.

hogy ő az égi vizekből született vagy a habok ragyogó tükrözésére irányozta a figyelmet. Eredetének más vonásai szerint szemei színe glaukos¹ és választott madara a bagoly, melynek szemei éjjel tisztán látó fénygolyók. Alakja fokenként tisztább és történelme terjedtebb lőn. Viharos születése miatt hadakozó, fegyverkezett, rémítő lőn és Zeus bajtársa a fellázadt titánok elleni harcaiban. Mint szűz és tiszta fényesség, lassanként ő lett a gondolat és értelem és azt mondták róla, hogy eszes, mert ő találta föl a művészeket, hogy lovagló, mert megszelidítette a lovat, hogy gyógyító, mert meggyógyította a betegségeket. Összes jótéteményei és összes győzelmei ábrázolva voltak a falakon és a szemek, melyek az épület homlokzatáról a mérhetetlen tájképen tekintettek végig, ugyanegy pillanatban ölelhatték föl a vallás két mozzanatát, egyiket a másik által megmagyarázva és egyesítve a lélekben a tökéletes szépség érzelmében. A déli oldalon a látkörön látták a végtelen tengert, Poseidont, a ki körülöleli és megrázza a földet, az azurfényű istent, kinek karjai bekerítik a partokat és szigeteket és ugyane tekintettel őt újra meglették a Parthenon nyugati oromfalán állva, hevesen, fölegyenesítve izmos törzsét, hatalmas meztelen testét a haragos isten fölháborodott taglejtésével, míg a háttérben Amphitrite, a majdnem ruhátlan Aphrodite Thalassa térdein, Latona két gyermekével, Leucothea, Hallirothios, Euryte gyermekies vagy női formáik hullámos hajlásával éreztetik a tenger báját, csillogását, szabad-

¹ Kék, kékesszürke.

ságát, örök mosolyát. Ugyane márvány-csoportozatban a győztes Pallas megszelidítette a lovakat, melyeket Poseidon szigonya egyetlen ütésével idézett föl a földből és ugyanő ama föld istenségeitől oda vezette őket a honalapító Kekrops, az első előd, Erechtheus, a föld embere és három leánya felé, kik megnedvesítik a sovány földet, Callirhoé, a szép forrás¹ és Ilissus, az árnyas folyó felé; a tekintetnek csupán lefelé kellett irányulni, miután megtekintette eme képmásokat, hogy őket magokat fölfedezze az Acropolis főnnsíkjának alján.

De Pallas maga sugárzott fel a szemlélő körül mindenütt; nem volt szüksége elmélkedésekre és tudásra, nem kellett neki egyéb, mint költői vagy művészi szem és szív, hogy fölfedezze az istennő és a természeti dolgok rokonságát, hogy jelenlétét érezze a fénylő levegő fehérségében, a játszi fény ragyogásában, a könnyű levegő tisztaságában, a melynek tulajdoníták az athenaeiek találékonyságuk és geniejök élénkségét; ő, az istennő, volt e tartomány genieje, maga a nemzet szelleme; az ő adományai, az ő inspirációja és munkája volt mindaz, a mi csak kitérült előttük, a meddig szemük látni bírt az olajfa-mezőkön és földművelés által tarka hegyoldalakon, a három kikötőben, a hol arzenálok füstölögtek és hajók tolultak össze, a hosszú és hatalmas kőfalakban, melyek a várost a tengerrel összekötötték, magában a szép városban, mely gymnasiumokkal, színházakkal, Pnyxével, összes újra épített emlékműveivel és összes házaival beborítja a halmok

¹ Az Acropolis déli oldalán.

tetejét és oldalait és a mely művészeteivel, iparával, ünnepélyeivel, találmányaival, fáradhatatlan bátorságával «Görögország iskolája» lőn s kiterjeszté hatalmát az egész tengerre és fölényét az egész nemzetre.

E pillanatban megnyílhatnak a Parthenon kapui és láttathatták az áldozatok, vázák, koszorúk, fegyverzetek, tegezek, ezüst álarczok közt a colossalis szobrot, a városvédőt, a szűzet, a győzőt, állva, mozdulatlanul, dsidáját vállára támasztva, paizsa oldalánál, jobb kezében arany és elefántcsont Nikét tartva, mellén arany aegis, fején kis arany sisak, hosszú, színes arany ruhában, arcza, lábai, kezei, karjai élesen kiválva a fegyverek és ruhák fényéből, elefántcsontból való meleg és életet lehelő fehérséggel, míg drágakövekből készült tiszta szemei határozott fényvel tündököltek a festett czella félhomályában. Valóban, elképzelve a szobor tiszta és fölséges kifejezését, Phidias oly nagyságot állított elé, mely minden emberi határon túlhaladt, egyikét amaz egyetemes erőknél, melyek irányítják a dolgok folyását, a cselekvő értelmet, mely Athenaere nézve a haza lelke volt. Talán hallotta szívében a physika és új bölcseletek visszhangját, mely a szellemet és anyagot összevegyítvén, a gondolatot úgy jelölte meg, mint a «legkönnyebbet és a legtisztábbat a substantiák közt», mint egy faját a finom éthernek, mely mindenütt el van terjedve, hogy létrehozza és fenntartsa a világ rendjét ;¹ így lelkében a népszerű eszménél

¹ Anaxagorastól fönmaradt szöveg. Phidias hallgatta Anaxagorast Periclesnél, mint Michel Angelo hallgatta a renaissance platonistáit Medicis Lőrincznél.

még magasabb eszme született ; az ő Pallasa meghaladta az aeginait, mely máris az örökkévaló dolgok fenségének méltóságát mutatta. — Hosszú megtérés és folyton közelebb-közelebb eső körökben vizsgáltuk a szobor egész eredetét és íme elértünk az üres térhez, melyet még ma is láthatunk, hol talapzata emelkedett és honnan fölséges alakja eltűnt.

TARTALOM.

A szobrászat Görögországban. — Ezek maradványai. — Az adatok elégtelensége. — A környezet tanulmányának szüksége.

I. A faj.

I. A természeti környezet befolyása a gyermekkorú népekre. — A görög és latin rokonsága. — A két fajt elválasztó körülmények. — Az éghajlat. — Enyhességének hatásai. — A hegyes és szegény talaj. — A lakosság józansága. — A tenger mindenütt jelenléte. — A parti hajózásra való alkalom. — A görögök hajósok és utazók. — Természetes éleselméjők és koránért nevelésök.

II. E jellem nyomai történelmökben. — Ulysses. — A graeculus. — A tiszta tudás és az elvont bizonyítás iránti hajlam. — Fölfedezéseik a tudományok terén. — Egyetemes nézőpont a philosophiában. — Sokbeszédűek és sophisták. — Az attikai ízlés.

III. Semmi óriási a környező természetben. — A hegyek, folyamok, a tenger. — A látképek határozottsága, a levegő átlátszósága. — Hasonló eredmény a politikai szervezetben. — Az állam kicsisége Görögországban. — A görög szellem képessége a határolt és tiszta tervekre. — E jellem nyomai történelmökben. — A vallás. — Az egyetemesség halvány érzése. — A kosmos eszméje. — Emberi és határolt istenek. — A görög

azzal végzi, hogy játékot űz belőlök. — A politika. — A gyarmatok önállósága. — A városok nem tudnak szövetségre lépni. — A görög állam határai és törékenysége. — Az emberi természet teljessége és kifejlése. — A mi természetünk és sorsunk teljes és határolt fölfogása.

IV. A vidék és az ég szépsége. — A faj természeti vidámsága. — Az élel és érzelmi jóllét szüksége. — E jellem nyomai történelmökben. — Aristophanes. — Az istenek boldogságának eszméje. — A vallás ünnepe. — A görög és római állam ellentétes céljai. — Az expedíciók, a demokratia s a közélvezetek Athenaeiben. — Az állam közlétványok vállalatává lesz. — A tudományban és philosophiában nincs teljes komolyság. — Az egyetemes áttekintés kalandos hajlama. — Az eszeskedés a vitatkozásban.

V. E hibák és tulajdonságok következményei. — Tökéletes művészek. — A finom kapcsolatok iránti érzék, a fogalmak mértéke és tisztasága, a szép szeretete. — E tehetségek és hajlamok nyomai művészetökben. — A templom. — Fekvése. — Arányai. — Strukturája. — Kedvessége. — Díszítményei. — Festései. — Faragványai. — A teljes és végső benyomás, mit a lélek tesz.

II. A kor.

Egy régi és modern ember közti különbség. — Az élet és szellem a régieknél sokkal egyszerűbbek, mint nálunk.

I. Az éghajlat befolyása a modern civilisatiókra. — Az embernek számosabbak szükségei. — A ruházat, a magánházak, a középület Görögországban és manapság. — A társadalmi szervezet, a közhivatalok, hadászat, hajózás hajdán és ma.

II. A múlt befolyása a modern polgárosodásra. — A keresztyénség. — Dante és Homeros. — A halál és másvilág eszméje Görögországban. — A modern ember fogalmai és érzelmei közötti ellentét. — A modern nyelvek s a régi görög nyelv közti különbség. — A régi műveltség és nevelés a modern műveltséggel és neveléssel összehasonlítva. — Az első hajtasu s új polgárosodás s a mesterkélt és bonyolult polgárosodás ellentéte.

III. Ez ellentét hatásai a lélekre és művészetre. — Az érzelmek, alakok és jellemek a középkorban, a renaissance alatt és ma. — Az antik és modern ízlés ellentéte. — Az irodalomban. — A szobrászatban. — A test értéke önmagában véve. — A gymnastikai tökélyre való hajlam. — A fej jellemvonásai. — Az arczkifejezés közepszerű fontossága. — A physikai testtartás és a kifejezés nélküli nyugalom előnye. — Az erkölcsi élet s a művészet e formája közti kölcsönös megegyező vonások.

III. Az intézmények.

I. Az orchestika. — Együttes kifejlődése amaz intézményeknek, melyek a tökéletes testet és művészeteknek, melyek a szobrot teremtik. — A VII. évszázai Görögország s a Homeros Görögországa. — A görög lyrai költés összehasonlítva a maival. — A zenés pantomimia a magánnevelésben és életben. — Ezek szerepe a köz- és politikai életben. — Szerepök az istentiszteletben. — Pindaros kantátái. — Az orchestrika által képzett szobrászati minták.

II. A gymnastika. — A minő volt Homeros idejében. — A dórok felújítják és átalakítják. — Az állam, a nevelés, a gymnastika elve Spártában. — A dór szokások utánzása és behozatala a többi görögöknél. —

A játékok újra behozatala és kifejlése. — A gymnasiumok. — Az athléták. — Az athlétai nevelés fontossága Görögországban. — Hatása a testre. — Az alakok és mozdulatok tökéletesítése. — A testi szépség iránti érzék. — A gymnastika által képzett szobrászati minták. — A szobor követi a mintát.

III. A vallás. — A vallásos érzés az V. évszázban. — E korszak s a Medicis Lőrincz korának egyezése. — Az első bölcselők és természettudósok hatása. — Az ember megérti a természeti dolgok isteni életét. — Az ember még sejti a természetes alapot, honnan istenei származtak. — Egy athenaei érzelmei a panathenákon. — A karok és játékok. — A körmenet. — Az Acropolis. — Az Erechtheion, az Erechtheusról, Kekropsról és Triptolemosról szóló mondák. — A Parthenon és a Pallasról és Poseidonról szóló hitmonda. — Phidias Pallasa. — A szobor jelleme, a néző benyomása, a szobrász eszméje.

